VICTOR IANCU

LIMBAJ COTIDIAN ȘI ROSTIRE LITERARĂ

EDITURA FACLA

Scanned with OKEN Scanner

O lucrare cum este Limbaj cotidian și rostire literară se justifică prin dorința autorului de a-l determina pe cititor să observe mai atent aspectele limbii vorbite și scrise, să reflecteze asupra oscilațiilor posibile și, „edificat" — prin explicația și argumentația comentatorului —, să opteze pentru formele „îndreptățite" (pe baza evoluției firești a limbii, prin uz, prin sporul de precizie, de claritate, sau euforie, pe care l-ar imprima exprimării); în consecință, să manifeste exigență în mînuirea acestui mijloc de comunicare. Este vorba, deci, de o acțiune de cultivare a limbii.

Scanned with OKEN Scanner

1 — 4
2 — 2
3 — 3
4 — 3
5 — 1
6 — 4
7 — 4
8 — 3
9 — 2
10 — 1
11 — 3
12 — 4
13 — 1
14 — 3
15 — 1
16 — 3
17 — 4
18 — 4
19 — 1

20 — 4
21 — 1

Scanned with OKEN Scanner

VICTOR IANCU

LIMBAJ COTIDIAN ȘI ROSTIRE LITERARĂ

EDITURA FACLA — 1977

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Cartea de față se adresează unui public foarte larg. Parcurgerea și înțelegerea integrală a tuturor paragrafelor ei nu solicită o pregătire lingvistică specială. Așadar s-ar părea că nimeni nu are nevoie de vreo explicație în plus, de vreo „introducere". Poate că așa și este. Mai ales în ceea ce-l privește pe cititor. Autorul însă dorește încă din această fază un dialog cu publicul.

În esență, aș dori să-mi explic o anume atitudine. Limbaj cotidian și rostire literară este ceea ce se numește o lucrare de cultivare a limbii: o suită de capitole, reunite tematic. Vreau să spun că mulți dintre noi (chiar dintre lingviști) credem că a cultiva limba înseamnă în primul rînd (sau numai) două lucruri: a) stabilirea unor norme precise de scriere și pronunțare a limbii literare; b) instituirea unui sistem riguros de pază a acestor norme. Ca om de litere n-ar trebui să obiectez față de o atare procedură. „De cînd e lumea" așa se face. N-a instituit Academia Franceză încă în secolul al XVII-lea o pază severă pentru protejarea purității limbii lui Molière? Și n-o face și acum?

Ba da, pînă aici toate bune. Doresc însă să observ că astăzi limba literară (și mai ales într-o țară ca a noastră) este la îndemîna oricui. Practic, a cultiva limba înseamnă a munci pentru propășirea limbii naționale, luată în întregimea ei. Limba literară nu este decît o variantă a limbii naționale, nu limba națională însăși.

Vorbitorii limbii române (ca și vorbitorii altor

Scanned with OKEN Scanner

limbi, dealtfel) nu încalcă normele literare întîmplător sau numai din ignoranță. Aproape orice abatere de la normă își are explicația ei rațională. Nu ne putem permite deci numai să combatem încălcarea regulii sau să taxăm de îndată ca greșeală orice abatere. Sîntem datori să-i căutăm originile, mobilurile, să vedem, dacă e posibil, „încotro bate". Pentru că adesea poate fi vorba de germenele unei tendințe care în viitor se va dezvolta cu putere. Abia după ce voi fi procedat astfel, am oarecare drepturi să mă pronunț.

Iată în cîteva cuvinte motivația atitudinii noastre față de „greșelile de limbă" semnalate în prezenta lucrare; iată de ce pe parcursul cărții am simțit de atîtea ori nevoia unui dialog cu cititorul.

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE.

CULTIVAREA LIMBII NAȚIONALE

Termenul de *cultivare* a fost împrumutat din botanică și agricultură. Filologii au asemuit limba cu o plantă, pe care, dacă dorești să crească robustă și să înflorească, trebuie s-o îngrijești permanent.

Și poate tocmai de aceea în perioadele de maximă înflorire a culturii, popoarele și națiunile, oamenii cei mai luminați s-au preocupat cu asiduitate de perfecționarea acelui mijloc de comunicare insubstituibil care a fost și este limba.

În ce ne privește pe noi, românii, întîia epocă de cultivare a limbii ca proces conștient și consecvent dirijat se situează între anii 1780 și 1830. Desigur, nu uităm eforturile depuse înainte de Coresi, Varlaam, Dosoftei, cronicari, Dimitrie Cantemir. Dar ceea ce au inițiat și înfăptuit reprezentanții Școlii Ardelene este cu totul altceva. Samuil Micu și Gheorghe Șincai au înțeles, încă de la 1780, că fără lucrări de codificare a limbii nu e posibilă o dezvoltare ordonată și o îmbogățire reală a limbii naționale. De aceea ei au și elaborat și publicat cunoscuta gramatică românească, scrisă în limba latină, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. În ediția a II-a, din 1805, Gheorghe Șincai va formula și importante reguli de scriere. În aceeași perioadă, sau cu puțin mai tîrziu, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, Ion Heliade-Rădulescu, ca și alți cărturari de frunte din cele trei provincii românești, vor pune bazele dicționarului, perfecționînd în același timp celelalte două lucrări fundamentale pentru procesul de codificare a limbii literare: gramatica și ortografia.

Secolul al XIX-lea a constituit apoi o epocă de neîntrerupte eforturi pentru cultivarea limbii naționale,

Scanned with OKEN Scanner

avînd drept scop primordial ridicarea ei la nivelul celor mai avansate mijloace de comunicare ale continentului. Operaţie ce a reuşit pe deplin. Poezia lui Eminescu, proza lui Creangă sau Caragiale nu sînt cu nimic mai prejos de operele similare ale literaturii franceze, germane, italiene, ruse din acea epocă.

Progresul acesta uriaş a putut fi realizat datorită în primul rînd acţiunii conjugate a unei multitudini de factori, dintre care amintim: angajarea în procesul de cultivare a limbii, a tuturor marilor scriitori (Negruzzi, Russo, Alecsandri, Odobescu, Hasdeu, Eminescu, Caragiale, Creangă, Slavici, Coşbuc); elaborarea de opere fundamentale pentru procesul de dezvoltare a limbii române, prin contribuţia cărturarilor de cea mai înaltă valoare (T. Cipariu, A. T. Laurian, T. Maiorescu, I. Bianu, Al. Lambrior); fundamentarea întregului proces de construcţie şi perfecţionare a limbii literare pe valorile inestimabile şi inepuizabile ale graiurilor populare.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, cultivarea limbii urmează aceeaşi linie ascendentă, înregistrînd cu precădere o îmbogăţire substanţială a vocabularului. A se vedea în acest sens opera literară a lui Arghezi, Blaga, Călinescu, Rebreanu, Sadoveanu, Camil Petrescu.

Ca şi în alte domenii ale vieţii social-culturale, saltul spre o nouă calitate s-a produs în epoca noastră, după 23 August 1944. Acum nu mai e vorba de rîvna iluministă a unor cărturari inimoşi. Cultivarea limbii a devenit o cauză generală a culturii socialiste, un obiectiv pentru realizarea căruia s-au angajat masele largi populare. Asistăm de circa trei decenii la o mişcare fără precedent în cultura noastră. Şcoala, în primul rînd, apoi radioul, televiziunea, presa centrală şi locală, instituţiile de cultură şi artă au făcut din cultivarea limbii naţionale o preocupare permanentă şi asiduă.

Care sînt resorturile intime ale acestui vast proces? De ce ne preocupăm în aşa măsură şi ce tindem să realizăm prin cultivarea limbii? În primul rînd, potrivit concepţiei noastre marxiste, limba nu mai poate fi considerată doar ca înveliş exterior al ideilor, ideologiei şi culturii. Ea nu este un mijloc de comunicare oarecare şi nici un simplu sistem de semne prin care se transmite ceva de la un individ la altul. Limba ţine şi de conţinutul ideilor, al comunicării, al culturii. În limbă se

Scanned with OKEN Scanner

oglindesc și raporturi umane, și relații sociale, și simțăminte. Dacă limba înseamnă toate acestea, să ne mai mirăm că o ideologie ca a noastră, o cultură ca a noastră îi acordă atenția pe care i-o acordă?

Începînd cu lecțiile de citire și gramatică ținute în școală, continuînd cu lucrările monumentale de interes național (dicționare, gramatici, atlase, crestomații etc.) și terminînd cu dizertația savantului care vorbește în fața a milioane de telespectatori, primul obiectiv care se urmărește este însușirea cît mai completă a mecanismelor care guvernează funcționalitatea limbii, înțelegerea aprofundată a gramaticii, a regulilor de pronunțare și de scriere. Cu alte cuvinte, urmărim ca toți vorbitorii limbii române să se înnobileze cu tezaurul rămas de la strămoși, cu tot ce e mai valoros din acest tezaur. Și cînd spun tezaur mă gîndesc nu numai la limba literară, ci și la graiuri, la subdialecte, precum și la limbajele speciale cu mai mare penetrație în viața cotidiană. Pe scurt spus, urmărim înainte de toate ca vorbitorii de azi să intre în stăpînirea a tot ceea ce s-a creat pînă la ei, pentru ca la rîndul lor să poată contribui în cunoștință de cauză la zidirea în continuare a edificiului lingvistic național.

Limba română a ajuns la un înalt grad de perfecțiune, putînd exprima întreaga complexitate a ideologiei și culturii secolului al XX-lea. Cu toate acestea, dezvoltarea ei nu se poate opri aici. „Creșterea limbii românești și-a patriei cinstire", din testamentul Văcăreștilor, rămîne mereu actuală. Scriitorul de astăzi, ca și muncitorul de pe schele, ca și savantul și țăranul sînt implicați, prin chiar folosirea cotidiană a limbii, în procesul evoluției ei. Cum, în ce fel pot contribui la această operă? Nelăsînd, în primul rînd, să se piardă nimic din ce e frumos și, pe deasupra, îmbogățind acest frumos. Înseamnă, deci, că nu trebuie să fim rigizi și să respingem ceea ce e nou, ca nefiind compatibil cu firea limbii noastre. Numai uzul, numai lupta internă din sistemul limbii vii pot decide dacă un împrumut, dacă un derivat sau un compus trebuie admis sau, dimpotrivă, trebuie respins. Ca în toate, e nevoie și aici de măsură.

Scanned with OKEN Scanner

I. CUVINTE DE AZI

„Ba știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așea și cuvintele acealea sînt bune carele le înțeleg toți."

Simion Ștefan

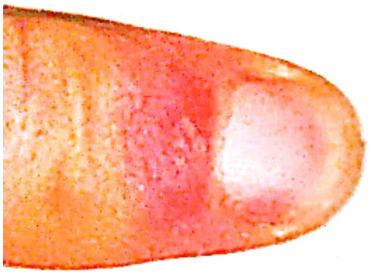

ORDINAR

...A fost odată un cuvînt. Un cuvînt ordinar, adică obișnuit, neieșit din comun. Latinii îi ziceau *ordinarius* și-l foloseau pentru a caracteriza un obiect ce își ocupa locul cuvenit în ordinea lucrurilor. Mai însemna și bine rînduit și obișnuit. Din latină, cuvîntul acesta a mai trecut și în alte limbi. Dar, spre regretul nostru, din anumite regiuni ale fostului imperiu a dispărut. Așa se face că strămoșii noștri de acum 500—600 de ani (și chiar de mai încoace) nu-l cunoșteau. În schimb, s-au folosit de el francezii, italienii și alte popoare romanice. În limba acestor popoare *ordinarius* a înflorit, și-a extins aria semantică. S-a schimbat și ca formă. Francezii îl pronunță azi *ordiner* (deși îl scriu *ordinaire*), italienii — *ordinario*. Iar noi nu l-am pronunțat o vreme deloc. Ei, dar azi (de vreo două sute de ani încoace) îl cunoaștem și noi! L-am împrumutat de la frații noștri francezi, iar

Scanned with OKEN Scanner

în stabilirea formei sale ne-am adus aminte și de rostirea strămoșilor îndepărtați. Așa că din *ordiner* și *ordinarius*, noi am făcut *ordinar*. Dar nu ne-am oprit la formă. Am umblat și la conținut. Și de aceea sînt trist. Ce frumos îi stătea lui *ordinar* în postura de „obișnuit", „normal", „ne-extraordinar", „comun"! De ce a trebuit să facem din el un purtător al sensurilor de „vulgar", „josnic", „grosolan", „prost", „de calitate inferioară"? Sau poate că nu noi sîntem vinovați? Poate francezii au operat deplasarea de sens?! Mă adresez primului Larousse găsit în cale. O, nu! Francezii îl folosesc cu sensuri apropiate celor din latină: obișnuit, normal, ceea ce este în conformitate cu ordinea stabilită; de exemplu, conduita ordinară a vieții noastre. Și totuși nici francezii nu sînt tocmai nevinovați. Deși mai rar, sensul de „mediocru", „care nu e peste nivelul comun" apare totuși. Oare să se fi dezvoltat la români de la acest firicel de apă un fluviu atît de amenințător?

Iată cum stau lucrurile în italiană: ședință ordinară, bilet ordinar (adică cu tarif normal), profesor ordinar (adică titular), administrație ordinară (administrație normală, fără măsuri excepționale). Pînă aici, nimic... extraordinar! Dar zice dicționarul italian: stofă ordinară (=stofă de duzină, de proastă calitate), om ordinar (=om grosolan, cu maniere primitive).

Deci nu sîntem numai noi vinovați. Și alții l-au batjocorit pe *ordinar*. Dar pe mine mă interesează mai puțin ce au făcut alții. Sînt nemulțumit pentru că începem să nu mai putem zice nici *ședință ordinară*, nici *cheltuieli ordinare*. Atunci ce să mai așteptăm de la *comportare ordinară*, de la *bilet ordinar*? Acestea sînt de mult lucruri... ordinare.

Păcat. Era un cuvînt frumos, deși nu... extraordinar.

COMPLECT

Ezitarea între *complet* și *complect* este mare, atît în vorbire, cît și în scriere. La același vorbitor și în cadrul aceluiași context se constată folosirea ambelor forme. Îndreptarele noastre ortografice și ortoepice ne spun precis că e corectă numai prima formă: *complet*.

Dealtfel, în sprijinul acestei rezolvări vine și etimologia cuvîntului. *Complet* este un adjectiv (sau adverb) împrumutat din limba franceză, unde avea exact aceeași formă. Francezii îl au, la rîndul lor, din latina literară, unde ne întîmpină forma *completus.*

De unde a apărut atunci în limba noastră *complect?*

Această formă s-a născut prin analogie cu *perfect, corect, suspect* etc., unde *c* înainte de *t* este etimologic. *Perfect* vine din latinescul literar *perfectus, corect* din franțuzescul *correct* ș.a.m.d.

Deși *complect* mai e viabil în vorbirea și scrierea multora, dispariția acestei forme trebuie considerată inevitabilă. Același lucru vom spune și despre *complecta, complectare, complectamente* etc.

ETERNUL FEMININ...

Curioasă e uneori istoria cuvintelor! Nu de altceva, dar să n-ai dreptate într-o susținere ce pare atît de evidentă?!

Iată avem în față cuvîntul *femenin.* Toate dicționarele noastre din ultimii douăzeci de ani ne cer cu o consecvență dezarmantă să scriem și să rostim *feminin* (și nu *femenin*).

De ce? Nu este oare evident că *femenin* (și nu *feminin,* cum zic dicționarele) este un derivat firesc de la *femeie*? Dar ce înseamnă *femenin—feminin?* Să ne ducem tocmai la un dicționar care cu trufie olimpiană nici nu-l ia în seamă pe *femenin.* Nu cumva se va fi strecurat sub titlul de *feminin* tocmai ce aparține celuilalt, derivatului de la *femeie?*

Așadar, definiția: „FEMININ,-Ă, feminini,-e, adj. De femeie, care aparține femeilor sau este specific lor, privitor la femeie; femeiesc. (Despre genul unor părți de vorbire.) Care are forma atribuită în gramatică numelor care denumesc ființe de sex femeiesc" (*Dicționarul limbii române moderne*, p. 297).

Vedeți că insinuarea noastră nu este lipsită de rațiune? Toate calificativele date lui *feminin* provin de la *femeie.* Deci...

Scanned with OKEN Scanner

Și dacă istoria cuvintelor ar fi mai simplă, și mai liniară, ar trebui, să ne oprim aici cu dezbaterea. Termenul în discuție, definind trăsături care se recheamă la substantivul *femeie*, trebuie, evident, scris și rostit... *femenin*.

Dar istoria cuvintelor nu e întotdeauna atît de generoasă cu posteritatea sau, ca să ne referim la noi, cu contemporaneitatea.

Ceea ce noi denumim prin *femeie*, în latină se chema *femina*. Și adjectivul *feminin* este derivat din *femina*, nu din *femeie*. Latinescul *femininus* a trecut în franceză, unde astăzi are forma *féminin*. De aici se pare că l-am luat și noi, dacă nu direct din latina literară. În orice caz e vorba de un neologism.

Aici s-au strecurat mai multe nedumiriri:

1. *Femeie* nu provine din *femina*, ci din *familia*.

2. După părerea mea, cuvîntul discutat are legătură și cu *femeie*. „Prin etimologie populară", mă vor înfrunta disprețuitor făcătorii de legi artificiale. Da, prin etimologie populară! Doar nu sînt puține formele născute prin etimologie populară. Și încă forme foarte viabile. N-ar fi deci exclus ca într-un viitor nu prea îndepărtat să-l întîlnim în dicționarele ortografice chiar pe *femenin*. Dar asta n-o decidem noi.

HOBBY

Un cuvînt pe care-l auzim din ce în ce mai frecvent. Un cuvînt despre care mulți spun că este foarte urît. Nici mie nu prea-mi place. Se pare însă că acoperă o arie semantică peste care nu se suprapune exact nici unul dintre cuvintele noastre mai vechi. Dicționarele îl ignoră deocamdată, aproape toate. *Hobby* lipsește și din *Dicționarul explicativ al limbii române* (1975) și din *Dicționarul de neologisme* (1966). Cu atît mai mult, el nu a putut fi prezent în *Dicționarul limbii române moderne* (1958). Este înregistrat numai în *Mic dicționar enciclopedic* (1973), dar și aici cu mențiunea „cuv. engl.", adică „cuvînt englezesc". Sensurile înregistrate: „Îndeletnicire plăcută, constantă, în afara preocupărilor profesionale". În linii generale, putem fi satisfăcuți. Cam

acestea sînt înțelesurile lui *hobby*. Eu aș mai adăuga totuși cîteva, desigur foarte apropiate, unele destinate doar să nuanțeze sensurile deja menționate. Notez în primul rînd sensul de „manie", pe care-l poate primi în unele contexte cuvîntul... încă englezesc. Alteori trebuie să ne gîndim la „pasiune acerbă". În sfîrșit, *hobby* ar fi nu o îndeletnicire oarecare, chiar constantă, din afara preocupărilor profesionale, ci îndeletnicirea predilectă, principala pasiune extraprofesională.

Prin aceste note n-am dorit să arăt că dicționarul definește incomplet cuvîntul în discuție. Este greu să definești complet și un cuvînt mai vechi. Dar un neologism atît de strident, un cuvînt pe care, cu o terminologie frecventă acum cîțiva ani, ar trebui să-l numim *barbarism*? Ceea ce voiam să demonstrez prin însemnările de mai înainte este faptul că, deși este un cuvînt atît de nou și atît de... neromânesc, *hobby* este deja încărcat de sensuri. Într-o atare situație, ce putem face? Putem să-l taxăm ca barbarism și să-l respingem? Mă tem că nu. Mai ales că *hobby* a cucerit și limbile romanice cele mai apropiate de română. Este vorba de franceză și de italiană. Așadar, din aceste limbi noi nu mai putem împrumuta un echivalent.

Dificultățile nu se încheie însă aici. Rămîne problema grafiei. Cît îl vom scrie cu dublu *b* și cu y? N-ar fi cazul să procedăm ca în cazul mai vechilor *fotbal, volei, șut, miting, lider*, pe care am încetat de mult să le mai scriem *foot-ball, volley*, sau *volley-ball, shoot, meeting, leader*? Întrebarea este cu atît mai legitimă cu cît grafiile „barbaristice" se înmulțesc ca ciupercile. Pe afișe, pe firme de magazine și localuri, chiar în unele ziare au apărut în ultima vreme *snack-bar, living-room, hold-up, kidnaping* (ca și verbul, „românizat", *a fost kidnapat*), *pati-bar* și *paste-bar*.

Este în afară de orice îndoială că preluarea unor cuvinte din limbile străine, ca și adaptarea lor la sistemul gramatical românesc, iar mai apoi stabilirea grafiei celei mai adecvate trebuie să ne preocupe îndeaproape. Pe de o parte, este necesar să apărăm limba română de paraziți, de cuvinte și forme inutile, iar pe de altă parte să găsim cea mai potrivită cale de adaptare a împrumuturilor ce se dovedesc necesare. Știu

Scanned with OKEN Scanner

că nu este o treabă tocmai ușoară, dar nici de nerezolvat.

În principiu, eu cred că nu trebuie să ezităm nici un moment în fața posibilității de a româniza formele și grafiile împrumutate din limbile străine. Chiar cînd e vorba de limbi mai îndepărtate de română. În acest mod aducem un serviciu răspîndirii și însușirii mai rapide și mai eficiente a termenului dat, lucru foarte important. Pe de altă parte, nu complicăm ortografia (care oricum nu e prea simplă) cu excepții și exotisme. În cazul special al lui *hobby*, cred că va sosi timpul cînd îl vom grafia simplu, așa cum se pronunță: *hobi* (sau poate *hobiu*?). În momentul de față îmi este însă greu să spun dacă e mai potrivită grafia românizată sau cea care circulă prin mai toate limbile europene.

PARONIME

Ca și alte limbi, româna cunoaște multe perechi de cuvinte foarte asemănătoare ca formă, dar deosebite ca sens. Acestea se numesc *paronime*. Datorită asemănării formale, paronimele pot fi ușor confundate. Avînd însă în vedere sensul lor cu totul diferit, utilizarea unuia în locul celuilalt încurcă inadmisibil comunicarea. Iată un exemplu: „Persecutat de naziști, a imigrat în Elveția". Asemenea propoziții auzim, din nefericire, destul de des. Cuvîntul *a imigra* n-are, firește, ce căuta în aceste contexte.

A imigra nu înseamnă „a se expatria, a pleca din patrie și a se stabili temporar altundeva". Acest sens îl are cuvîntul *a emigra*. Primul dintre cuvintele în discuție are sensul de a se stabili într-o țară străină părăsindu-și țara de baștină. După cum se vede, deși sensurile acestor două cuvinte sînt apropiate, ele nu trebuie confundate.

Într-o situație asemănătoare se află perechea *eminent* (care se distinge prin calități deosebite, excepționale) — *iminent* (care este gata să se producă).

Dacă pînă acum am arătat primejdiile pe care le comportă necunoașterea sensului exact al paronimelor, se cuvine să semnalăm și virtuțile (mai ales pentru li-

teratură) ale acestor grupuri de cuvinte. Marele nostru Caragiale le-a folosit din plin în caracterizarea personajelor, paronimele constituind sursa unui puternic comic verbal. Iată cîteva stîlciri datorate (în mintea personajelor lui Caragiale) necunoașterii sensului exact al cuvintelor: *murături* (în loc de *moratoriu*), *nu te importa degeaba*, *geantă* (latină), *pardon de impresie*. Desigur, în multe cazuri intervine și contaminarea și etimologia populară, dar în toate aceste exemple mobilul greșelii îl constituie confuzia dintre două cuvinte apropiate ca formă, diferite ca sens.

Confuzia paronimelor duce, prin urmare, la o îngreunare a comunicării sau chiar la situații ridicole. De aceea se cere din partea vorbitorilor o folosire adecvată și precisă a diferiților termeni paronimici.

DESPRE PLEONASM

Pleonasmul este una dintre cele mai frecvente greșeli de exprimare. El constă în utilizarea unor cuvinte care repetă în mod inutil aceeași idee sau denumesc aceeași noțiune. Apariția erorii de vocabular în discuție este determinată de cauze multiple: necunoașterea de către vorbitor a sensului exact al cuvintelor, tendința spre bombasticism, spre exprimarea emfatică, neatenția; dorința de a epata cu orice preț etc.

În rîndurile de față ne propunem să explicăm originea unor pleonasme.

Unul, frecvent, este compararea adjectivelor ce nu au grade de comparație. Auzim adesea „avem cele mai optime condiții pentru...", „vinul acesta este mai inferior decît cel pe care l-am băut...", „de ce te consideri mai superior decît noi?"

Adjectivele *optim*, *inferior*, *superior* nu se pot compara. Ele au fost introduse în limba noastră din latina literară, unde *optimus* era superlativul adjectivului *bonus*, iar *inferior* și *superior* se aflau la gradul comparativ (față de *inferus* și *superus*). Expresiile pleonastice românești „cele mai optime", „mai inferior" și „mai superior" înseamnă ad litteram *cele mai foarte bune*, *mai mai de jos*, *mai mai înalt* (*mai mai ridicat*, *mai mai de*

sus). Or, cu aceste exprimări nu va fi nimeni de acord. Atunci de ce să folosim în vorbire echivalentele lor semantice?

În situaţia celor trei adjective citate se află şi altele: *maxim, minim, suprem, intim, interior, exterior* (ultimele două, firește, cînd au funcţia gramaticală de adjectiv), *extrem, ultim, ulterior, posterior.*

Tot expresii pleonastice rezultă şi din compararea unor adjective care prin natura lor, prin sensul lor fundamental, sînt de necomparat (fără a fi fost în limba din care provin comparative sau superlative). Este cazul lui *principal, fundamental, esenţial* sau *întreg, veşnic, mort, unic.*

Trebuie să remarcăm că în limba contemporană unele dintre aceste adjective şi-au lărgit considerabil sensul faţă de cel cu care au intrat în vocabularul românesc. Astfel, adjectivul *intim* (împrumutat concomitent din franceză şi din latina literară, unde avea sensul de „cel mai profund, cel mai secret, cel mai îndepărtat") a început să însemne de mult şi „familiar, prietenos, afectuos, strîns apropiat". Cu aceste sensuri el poate desigur să fie comparat, fără ca prin aceasta să se dea naştere unei expresii pleonastice. Propoziţia *„În cofetăria X este o atmosferă mai intimă decît în cofetăria Y"* este întru totul corectă din punct de vedere gramatical. Cu sensul din fraza *„Convingerea mea intimă este că tu nu ai dreptate"*, adjectivul în discuţie este însă incomparabil.

PETROLIER, PETROLIFER

Dezvoltarea impetuoasă a industriei noastre petroliere, recunoaşterea şi aprecierea ei deosebită peste hotarele ţării au impus în anii din urmă o tot mai frecventă folosire a adjectivelor *petrolier* şi *petrolifer.* Trebuie să spunem însă că nu întotdeauna aceşti termeni sînt folosiţi în mod corect.

Prima şi cea mai frecventă greşeală în acest sens este confundarea celor două adjective, folosirea unuia în locul celuilalt.

Greşeala aceasta se datorează, după părerea noas-

tră, fie necunoașterii sensului exact al cuvintelor în discuție, fie folosirii pînă nu de mult a cuvîntului *petrolifer* cu ambele înțelesuri. Prin urmare trebuie precizat sensul exact al celor două adjective.

Petrolier (de la fr. *pétrolier*) înseamnă „care ține de petrol, privitor la extragerea și prelucrarea petrolului".

Petrolifer are, de asemenea, origine franceză. Numai că acest din urmă cuvînt provine din *pétrolifère* și înseamnă „care conține petrol". În cuvîntul *pétrolifère* se evidențiază cu ușurință prezența verbului latinesc *ferre* care înseamnă „a purta, a duce, a obține".

Deci, se va spune corect: *utilaj petrolier, industrie petrolieră,* dar *zăcămînt petrolifer, regiune petroliferă.*

În vremea din urmă s-a mai născut un adjectiv înrudit cu *petrolier* și *petrolifer.* E vorba de *petrochimic.* El nu poate fi confundat, formal, cu primele două, dar nu este total exclusă confuzia de sens. DEX îl definește pe *petrochimic* astfel: „Care ține de petrochimie . . . (despre produse) care este fabricat din țiței sau din derivate ale acestuia". Un sens apropiat de cele citate pentru *petrolifer* și, respectiv, *petrolier.*

SĂRBĂTORI ȘI ANIVERSĂRI

Deși la o analiză atentă oricine își dă seama că între *sărbătoare* și *sărbătorire* există o sensibilă diferență de înțeles, nu arareori aceste cuvinte apar unul în locul celuilalt. De aceea se pare că nu este inutil să dezvăluim cu exactitate deosebirea de sens ce le desparte: *sărbătoare* este evenimentul ca atare, pe cînd *sărbătorire* înseamnă cinstirea evenimentului. Exprimări de felul „Am participat la sărbătoarea Anului nou în întreprindere . . ." este, prin urmare, necorectă.

A sărbători și *a aniversa* nu sînt sinonime, deși foarte multă lume le confundă. *A sărbători* înseamnă a serba, a celebra, a cinsti un eveniment sau o persoană prin festivități, petreceri etc., pe cînd *a aniversa* se referă la sărbătorirea împlinirii unui anumit număr de ani de la data cînd s-a petrecut un eveniment. După cum se vede, sensul celui de-al doilea termen este mult mai restrîns; este specializat. „Aniversăm Anul

Scanned with OKEN Scanner

nou", „Aniversăm 18 ani de la proclamarea republicii" sînt exprimări incorecte. Anul nou poate fi sărbătorit, nu și... aniversat. „A aniversa 18 ani de la..." constituie un pleonasm. Cuvîntul *ani* e cuprins și în verb: *ani+versare*.

CIOCOLATĂ SAU ȘOCOLATĂ?

Controversa a început de mult și are multiple motivări. În primul rînd, să ne gîndim la originea cuvîntului. Forma mai răspîndită astăzi și pe care o recomandă și dicționarele ortografice-ortoepice, *ciocolată*, provine din italienescul *cioccolata*. Deși pentru varianta rar întîlnită, explicațiile ne pot purta prin alte domenii ale lingvisticii, forma de bază reflectă etimonul italienesc.

Atunci, ce e cu *șocolată?* Explicația cea mai simplă ne-ar duce spre o „aberație" a celor care cunosc limba franceză, unde cuvîntul are forma *chocolat* (pronunțat *șocolá*). Fără a nega etimologia franțuzească a celei de-a doua forme, eu nu cred că ne putem mulțumi cu o explicație atît de sumară.

În primul rînd voi menționa că acum treizeci-patruzeci de ani pronunțarea cu *ș* era mult mai răspîndită decît astăzi. Și nu știu dacă nu avea chiar frecvență mai mare decît forma *ciocolată*. În vremea aceea concurența a căpătat și un caracter de dialect literar. Se știe că pînă mai ieri între scriitorii moldoveni și cei munteni au existat unele diferențe nu doar de stil (care, în treacăt fie zis, e individual), ci chiar de structură gramaticală și fonologică. Și atunci nu-i de mirare că pentru unii pronunțarea cu *ș* a putut apărea moldovenească, în timp ce *ciocolată* era socotită formă muntenească. Un inginer care a locuit multă vreme în Iași, mutat la București, a mărturisit că în Moldova a folosit constant forma *șocolată*, dar de cînd e la București a trecut la *ciocolată*. În ochii lui, forma „moldovenească" era specifică regiunii (ca *șupercă* — „ciupercă", *kișor* — „picior" etc.). Deci, într-un fel dialectală. Era, prin urmare, o datorie intelectuală, credea el, să treacă la forma cu *ci*.

Ajunși la acest punct, vom spune că *șocolată* provine fără îndoială din franceză, că în răspîndirea lui, dar mai ales în ulterioara restrîngere a numărului său de vorbitori, și-a spus cuvîntul și analogia întîmplătoare: *ci* (italian și muntenesc) — *ș* (francez și moldovenesc).

Astăzi, firește, este bine să respectăm uzul comun, voința majorității (care corespunde cu aceea a dicționarelor normative) și să scriem și să pronunțăm *ciocolată*. Cealaltă formă se definește din ce în ce mai mult ca prețioasă, ca un franțuzism inutil.

A INSINUA

Două sînt problemele ce se cer a fi discutate în legătură cu acest cuvînt:

1. Mai întîi, sensul. Provenit din franțuzescul *insinuer*, verbul în discuție înseamnă „a strecura o aluzie calomnioasă, răutăcioasă". În exemple ca: „Tovarășa insinuează că nu poate să dea bilete fără aprobarea șefului", „De ce insinuezi că n-am fost de față?", verbul *a insinua* este utilizat, greșit, cu sensul de „a afirma", „a zice".

2. În al doilea rînd, ortografierea formei de persoana a III-a (singular și plural) de la indicativ prezent. Rădăcina acestui cuvînt este *insinu*, căreia i se adaugă la indicativ prezent (exceptînd persoanele I și a II-a plural) sufixul gramatical *-ez* și desinențele specifice pentru fiecare persoană. Desinența persoanei a III-a este *-ă*, care, așezată după sufixul menționat mai sus, îl transformă în *eaz*. Este deci corectă forma *insinuează* și nu *insinuiază*, cum adesea mai vedem scris. Greșeala provine din identitatea de pronunțare a celor două grafii.

ANTEVORBITOR

Mai ales în ședințe, acest cuvînt apare foarte frecvent. Se întîmplă însă adesea ca el să fie rostit greșit. Nu puțini pronunță *antivorbitor*. Forma corectă este însă *antevorbitor*, deoarece cuvîntul în discuție este

Scanned with OKEN Scanner

compus din *vorbitor* (vocabulă veche, de origine slavă) şi pseudoprefixul *ante*. Acest element este de origine latină şi înseamnă „înainte".

În *antivorbitor* componenta primă este pseudoprefixul *anti*, de origine franceză, însemnînd „împotriva, în contra, opus". Prin *antevorbitor* toată lumea (chiar şi cei care rostesc şi scriu *antivorbitor*) înţelege „cel care a vorbit înaintea mea" sau, traducînd mecanic cuvîntul, „înainte vorbitor". Nimeni nu se gîndeşte că avem de-a face cu „vorbitor opus", „vorbitor în contra mea" etc., sens pe care-l sugerează „hibridul" *antivorbitor*.

Ca urmare, confuzia creată de asemănarea formală a prefixoidelor *ante* şi *anti* trebuie înlăturată.

CARACTER

Acest cuvînt nu ridică probleme deosebite în ceea ce priveşte ortografierea lui. Dificultăţi există însă în pronunţare. Unii spun *caractér*, cu accentul pe ultima silabă, alţii însă rostesc *carácter*, accentuînd silaba mijlocie.

Conducîndu-se după etimon, îndreptarele noastre ortoepice recomandă pronunţarea *caractér* (cu accentul pe ultima silabă).

Caracter este un cuvînt de origine franceză, avînd ca etimon pe *caractère*. Acesta din urmă provine la rîndul lui din latinescul literar *character*.

Cum în limba franceză accentul cade întotdeauna pe ultima silabă, e final fiind mut, ultima silabă în cuvîntul franţuzesc este *tère (caractère)*. Vom accentua deci şi noi vocala *e: caractér*.

De unde provine totuşi accentuarea *carácter?* Credem că e vorba de o influenţă a cuvîntului rusesc *harácter*, care însemnează acelaşi lucru. În cuvîntul rusesc accentul cade pe silaba mijlocie.

Discuţia s-ar putea opri aici. Nu pot însă să nu menţionez că în ultima vreme se remarcă o tot mai evidentă delimitare a celor două „caractere": a) *caractér* (pronunţat după modelul franţuzesc) însemnînd „ansamblu unitar de însuşiri psihice esenţiale şi stabile

ale unei persoane (ex. curajul, hărnicia, fermitatea sau lașitatea, lenea), care își pun amprenta pe felul său de a se compara și dobîndesc o apreciere morală, pozitivă sau negativă; personalitate morală fermă; individualitate cu trăsături psihice tipice, stabile, conturată într-o operă literară . . ." și

b) *carácter* (pronunțat după modelul rusesc)=„caracteristică (a unui lucru, a unui fenomen etc.)". (Definițiile aparțin *Micului dicționar enciclopedic.*)

Să acceptăm această „specializare"? Eu n-o socotesc necesară. Dar dacă delimitarea se va adînci, poate avea niscaiva sorți de izbîndă.

„CESTIUNI" . . . FAMILIARE

Iată o dramă lingvistică pe care n-o pot transforma în comedie, deși titlul ales ne aduce aminte de marele Caragiale. Cînd vom scrie *familial* și cînd *familiar*? În rostire, se pare că problema a fost rezolvată pentru cei mai mulți dintre noi. Sînt foarte puțini acei care zic *familial*, mai ales dacă sînt grăbiți. Adică forma *familiar* vine spontan pe buze. Pe cînd cealaltă este „rațională", „gîndită", „lucrată". Și este, deci, firesc să apară mai frecvent în scris decît oral.

Dar s-o luăm sistematic. Dicționarele noastre moderne înscriu constant două articole la secvența *familia*+consoană:

1. *familial*=privitor la familie; destinat familiei; care aparține familiei. Originea acestui cuvînt ne poartă spre Franța. Este deci vorba de un neologism. Etimonul francez are exact aceeași formă: *familial*;

2. *familiar*=(despre limbaj) în stil obișnuit, cotidian, simplu, fără pretenții; (despre atitudini, comportări, persoane) neafectat, amical, simplu. Urmează apoi un sens mai deosebit: nerespectuos. Și, în sfîrșit: obișnuit, cunoscut tuturor.

Ca origine, *familiar* ne trimite tot spre franceză. Deci e un neologism. Etimonul francez are forma *familier*, dar dicționarele îl combină, și cred că pe bună dreptate, cu *familiaris*, cuvînt ce aparține latinei literare. E vorba deci de o origine difuză, de o etimologie multiplă.

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, la prima vedere n-ar exista nici un temei pentru frecventa confuzie a celor două adjective: au sensuri deosebite, au origini diverse.

De ce totuşi folosim pe unul în locul celuilalt, sau mai exact, de ce *familiar* îl sufocă pe *familial*?

Mai întîi să ne referim la formă. În fapt, cele două cuvinte diferă formal doar printr-un singur sunet *(l-r)*. Şi acela e final. Şi se ştie că sunetele de la sfîrşitul cuvintelor au un randament mai scăzut, uneori sînt chiar redundante (adică ar putea lipsi). Deci, cele două cuvinte se deosebesc doar printr-un sunet „de mîna a doua". Şi povestea nu se termină aici. Nu-i destul că au randament scăzut în context, dar *r* şi *l* mai sînt şi consoane surori: amîndouă sînt dental-alveolare, amîndouă sînt lichide. Deosebirea dintre ele se referă doar la o singură caracteristică acustică: *r* este vibrant, pe cînd *l* nu are această calitate.

Puternica apropiere formală nu poate să nu fie o cauză a confuziei acestor cuvinte (confuzie reperabilă, dealtfel, şi la alte „dublete"). Dar e vorba numai de o cauză „fizică"? Fără îndoială că motivele sînt mai numeroase.

Înainte de toate aş nota faptul că între cele două cuvinte există mari apropieri atît în planul conţinutului lexical, cît şi sub raportul sensului gramatical. Nu sînt oare relaţiile de familie (sau ar trebui să fie) intime, neafectate, simple, amicale? Deci, indici semantici ai adjectivului *familiar*. Şi atunci... apropiere semantică, aproape identitate formală. Mai sînt oare necesare şi alte circumstanţe pentru ca două adjective să înceapă a se confunda? Categoric, nu.

Aici însă vreau să mai adaug ceva, care să explice şi de ce mai niciodată nu se înlocuieşte *familiar* cu *familial*, ci fenomenul merge în sens invers.

Mai întîi vom spune că „la originea originilor" (de fapt nici nu chiar aşa departe, ci doar în latină) cele două cuvinte se întîlnesc. Adjectivul *familiaris* înseamnă în latină şi „familiar" şi ... „familial".

Situaţia aceasta s-a perpetuat pînă în zilele noastre în limba italiană: *familiare*=familiar; familial. Or, s-o recunoaştem, limba română modernă nu fuge de italiană, ci dimpotrivă se apropie tot mai mult de aceasta.

Şi cu aceasta cred că am răspuns (deşi poate nu

complet) și la întrebarea: de ce preferăm pe *familiar* în confruntarea cu *familial*? Poate ar trebui să ne mai întrebăm: e gravă confuzia dintre *familial* și *familiar*? Dicționarele noastre de toate genurile răspund afirmativ.

Părerea mea, necondiționată de legiferări academice, este că viitorul îi aparține lui *familiar*; *familial* fiind în bună măsură un cuvînt de prisos. Contextul este suficient pentru distingerea diverselor sensuri ale lui *familiar*, chiar cînd acesta se află pe buzele celor care nu-l folosesc pe *familial*. Dovadă că așa stau lucrurile este faptul că mai întotdeauna cînd rostim *familial* facem o pauză pentru a atrage atenția că n-am zis *familiar*. Adică: „fiți, vă rog, atenți, eu nu greșesc, eu cunosc distincția dintre . . .“ Oare nu-l folosim cumva pe *familial* numai pentru a atrage atenția că-l cunoaștem?

PERMAMENT

Celor care cunoaștem rostirea literară, pronunțarea *permament* ne provoacă un ușor zîmbet ironic de superioritate. Numai că puțini dintre noi cunoaștem rațiunea acestei rostiri. Și puțini știm că *permament* nu a fost întotdeauna aberant, chiar dacă niciodată nu i-a fost superior lui *permanent*.

A fost odată . . . A fost un timp cînd *permanent* nu avea nici frați, nici surori, nici progenituri în limba română. Deși este un neologism (provine din franțuzescul *permanent*), adjectiv-adverbul în discuție s-a încadrat mai devreme în schema limbii noastre decît sora sa *permanență* (provenită din franțuzescul *permanence*) și evident cu destul timp înaintea „fiului“ său *a permanentiza*.

Spunem deci că o perioadă *permanent* a fost singur sau aproape singur. Zic „aproape“ pentru că imediat a apărut alter ego-ul său, *permament*. Unii ar zice „fratele său mai sărac“. Mai sărac deoarece a umblat în general prin case mai puțin luxoase, a fost adeseori alungat, poate chiar batjocorit. Și pentru ce? Pentru că și-a arătat mai puțin dinții, folosindu-și mai mult buzele (*m* este labial spre deosebire de *n* care e dental-al-

Scanned with OKEN Scanner

veolar). Un alt motiv serios de batjocură pe acea vreme nu exista.

Prin înlocuirea lui *n* de la începutul silabei a treia cu *m* nu se dereglează nimic în sistemul limbii. *Permament* nu înseamnă altceva decît „permanent". La timpul respectiv forma „aberantă" putea fi deci combătută numai cu argumente etimologice. Or, argumentele etimologice, deşi demne de luat în seamă, sînt puternice numai atunci cînd nu intră în conflict cu cele de structură sau cu uzul majoritar.

Şi fiindcă veni vorba de etimologie, să vedem cum a apărut forma cu *m*. Menţionez că e o presupunere de a mea. Nu ştiu să se fi ocupat cineva (deşi acest lucru nu este exclus) de explicarea provenienţei lui *permament*. Istoria trebuie să fie aceasta: Intrat din franceză, românii care cunoşteau limba lui Balzac l-au rostit cu *n* în silaba a treia. Aşa l-or fi pronunţat şi alţi cîţiva vorbitori preocupaţi de exprimarea aleasă. Ceilalţi s-au întîlnit de la început cu o dificultate greu de trecut. În fondul de cuvinte vechi al limbii noastre nu există secvenţa *man* pentru că *a* neaccentuat urmat de *n* a devenit în cuvintele moştenite din latină *î: mînă* (din latinescul *mánus*), *a rămîne* (din latinescul *remanere*), *mănunchi* (din latinescul *manuculus*).

Existau, în schimb, în fondul vechi de cuvinte ale limbii noastre forme cu secvenţa *-mam: mamă, mamon, mamiţă* etc. Vorbitorul s-a orientat după acestea în pronunţarea lui *permanent — permament*.

Astăzi situaţia este cu totul alta. Deşi fonologic nu există vreun inconvenient pentru pronunţarea cu *m*, structura limbii ne cere categoric să zicem *permanent*, pentru că există şi *permanenţă* şi a *permanentiza*. Şi, în plus, sînt tot mai mulţi aceia care, fie direct, prin cunoaşterea limbii franceze, fie în mod indirect, ajung să ştie că în limba lui Racine nu poate fi reperat un *permament*, ci numai *permanent, permanence*.

Scanned with OKEN Scanner

II. ȘI TOTUȘI ETIMOLOGIA ESTE INTERESANTĂ

„Etimologia este studiul originii cuvintelor, studiu pe care grecii l-au conceput drept cunoaștere a adevăratului — étumos — sens al cuvintelor".

Pierre Guiraud

1. PRIMA ȘI A DOUA LATINĂ

PATRIMONIUL PĂSTRAT

În rîndurile ce urmează îmi propun să vorbesc despre vocabularul românesc de origine latină. Nu este un subiect facil, cum ar putea să pară la prima vedere.

Mai întîi, pentru că termenul însuși, atît de frecvent utilizat, este imprecis. Ce înseamnă „vocabular românesc de origine latină"? Totalitatea cuvintelor păstrate de noi prin viu grai din generație în generație, de la strămoșii noștri romani și daci romanizați? Sau totalitatea cuvintelor românești ce pot fi regăsite în scrierile latine? Dar nu poate fi vorba și de derivatele „pe teren românesc" din cuvintele latine moștenite sau împrumutate? Și cu aceste întrebări sîntem încă numai la punerea problemei. Dar consecințele? Româna e mai

mult sau mai puţin latină în funcţie de patrimoniul lingvistic moştenit sau prin luarea în considerare şi a elementelor latineşti pătrunse la noi prin franceză, italiană, spaniolă, greacă etc.?

În al doilea rînd, odată stabilite procentajele, cum trebuie ele interpretate? Pentru limbă sînt la fel de importante cuvintele *apă* (de origine latină) şi *giumbuşluc* (de origine turcească)? Ştiu că veţi răspunde imediat negativ, pe baza experienţei dumneavoastră de viaţă, deci empiric. Dar în dicţionar fiecare din cele două cuvinte apar o singură dată. La o statistică pe origini, *apă* este numărat o singură dată, ca şi *giumbuşluc*.

Să revenim însă la subiect.

Nu-mi propun să răspund net la întrebările puse în prima parte a acestui paragraf. Voi spune doar că oricare ar fi răspunsul, elementul latin pe care contăm în definirea limbii române este patrimoniul păstrat pe cale orală de la strămoşii noştri de acum 1500—1800 de ani. De la ei avem aproape întreaga structură morfologică a limbii pe care o vorbim astăzi, de la ei avem vocabularul fundamental al limbii contemporane. Ceea ce i s-a adăugat ulterior, fie din latină pe căi ocolite, fie din alte limbi, n-a schimbat esenţial structura moştenită.

Şi cu aceasta am ajuns la ceea ce voiam să comentăm mai pe larg: vocabularul păstrat din latină pe cale orală.

Începînd din secolul trecut s-au făcut statistici pe marginea dicţionarelor pentru a se vedea în ce proporţii sînt reprezentate cuvintele de diverse origini în lexicul românesc. Mi se pare cu totul interesant să notez că întotdeauna cuvintele moştenite din latină au oscilat în jurul procentului de 20, deci în jurul unei cincimi, cum a precizat lingvistul Cihac în urmă cu un secol. Prof. Dumitru Macrea, de la Universitatea din Bucureşti, a numărat şi aşezat pe origini totalitatea cuvintelor din *Dicţionarul limbii române moderne* (1958), după ce o operaţiune aproape similară făcuse cu *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* al lui Candrea din 1931. Stupoare! Şi în dicţionarul lui Candrea şi în DLRM, cuvintele moştenite din latină împreună cu derivatele lor nu trec de o cincime!

Scanned with OKEN Scanner

Mai putem oare afirma în aceste condiţii că vocabularul românesc este esenţialmente latin? Sau trebuie să apelăm la cuvintele de origine franceză (aproape 40% din totalul de 50 000), la cele de origine italiană (1,78%), care în majoritate îşi au obîrşia mai îndepărtată în latină? A proceda astfel ar însemna să negăm pentru vreo zece secole caracterul latin al lexicului românesc. Pentru că influenţele franceză şi italiană s-au exercitat vizibil şi consistent abia în ultimele două veacuri. Deci, vocabularul românesc a fost latin în primele veacuri de existenţă a limbii şi poporului român, şi-a schimbat caracterul pentru alte zece secole ulterioare, pentru ca de prin 1780—1830 să redevină latin.

Situaţie stranie. Aşa ceva nu prea e posibil, nu e verosimil. Dar „ceva", un dram de adevăr există aici. E în afară de orice îndoială că lexicul românesc actual este mai latin decît cel din secolul al şaptesprezecelea, aşa după cum înaintea influenţei slave latinitatea vocabularului românesc trebuie să fi fost mai accentuată decît astăzi. Cu aceasta n-am spus desigur că vreme de zece secole vocabularul strămoşilor noştri n-a fost prevalent latin. Cum? Doar abia în urmă cu cîteva clipe am admis procentul de 20.

Am admis, l-am afirmat, da! Dar în dicţionar, deci acolo unde *apă* şi *giumbuşluc* se bucură de aceleaşi drepturi. Or, aţi recunoscut: ceva nu e în regulă. Această neregulă a şi fost dovedită.

În urmă cu peste 30 de ani acelaşi profesor Macrea a aşezat pe origini lexicul eminescian, adică „vocabularul în acţiune". Domnia-sa repeta, la alte propoziţii, operaţia lui B. P. Hasdeu, creatorul cunoscutei teorii a circulaţiei cuvintelor (teorie despre care vorbise anterior, deşi în alţi termeni, cărturarul revoluţionar Eftimie Murgu, care poate fi considerat pe drept cuvînt un precursor în acest domeniu).* Pornind de la premisa

---

* Propunîndu-şi să răspundă la întrebarea *Ce fel de limbă este română?* Eftimie Murgu scrie următoarele: *„După părerea mea, structura unei limbi poate fi dedusă din următoarele principii: 1. Din cuvintele cele mai trebuincioase ale unei limbi, considerate în stare naturală. Aceste cuvinte ar putea fi numite pe drept cuvinte ale primei necesităţi, verba primae necessitatis; pe scurt prin acestea înţeleg acele cuvinte care formează legătura vieţii sociale şi care unesc pe oameni prin intermediul raţiunii. Aceste cuvinte sînt probabil cele mai esenţiale şi în acestea constă*

(admisă de toată lumea) că vocabularul poeziilor lui Eminescu este cel mai reprezentativ posibil, profesorul Dumitru Macrea şi-a propus să stabilească importanţa fiecărui grup de cuvinte, în funcţie de utilizarea acestor grupuri de către marele poet în antume. Rezultatul? Numărînd o singură dată unul şi acelaşi cuvînt, profesorul D. Macrea a stabilit că totalitatea cuvintelor folosite de Eminescu în poeziile publicate în timpul vieţii poetului se ridică la 3 607. Dintre acestea, 48,68% sînt moşteniri din latină, 11,97% împrumuturi din franceză 3,41% împrumuturi din latina literară, 4,30% nume proprii. Deci abia 30% din unităţile lexicale eminesciene sînt de origine nelatină.

Calculele profesorului Macrea nu se opresc însă aici. Numărînd ori de cîte ori apare un cuvînt, deci cuvintele-text, antumele eminesciene înglobează 33 846 de cuvinte. Făcînd statistica acestora pe origini, s-a constatat: 83% sînt cuvinte moştenite din latină, 2,52% franceze, 1,13% latine literare. Aşadar, procentajul cuvintelor latine şi romanice se ridică la circa 87%, iar în cadrul acestui procentaj *moştenirile* directe din latină, cuvintele latineşti *păstrate* ocupă indiscutabil locul central, împrumuturile franceze şi latine literare „colorînd" doar această impresionantă preponderenţă.

Pentru a vedea dacă nu cumva în alte limbi romanice lucrurile stau altfel, respectiv pentru a stabili dacă

---

temeiul unei limbi cuvinte pe care le-aş numi de aceea esenţiale, toate celelalte însă drept cuvinte accidentale, căci limba este limitată la societate şi în afara acesteia ea este nu numai lipsită de scop, dar aproape imposibilă" (Eftimie Murgu — *Scrieri*, E.P.L., Bucureşti, 1969, pp. 201—202). Comentînd citatul Al. Metea scrie (în *Analele Universităţii Timişoara*, seria Ştiinţe filologice, vol. VIII, 1970, p. 145): *„Se enunţă aici, aşadar, pentru întîia oară, o clasificare a vocabularului în* cuvinte ale primei necesităţi, *sau cum le numim noi astăzi, cu un termen modern, cuvinte din fondul principal lexical,* şi cuvinte întîmplătoare *sau* accidentale, *adică restul vocabularului. Această stratificare se bazează — acest lucru reiese destul de clar din context — pe frecvenţa lor, aşa că nu exagerăm cînd facem afirmaţia că Eftimie Murgu încearcă o repartizare a vocabularului după importanţă şi frecvenţă cu cincizeci de ani înaintea lui B. P. Haşdeu, autorul teoriei circulaţiei cuvintelor. Ultima idee, care încheie citatul, îl situează pe Eftimie Murgu şi printre primii reprezentanţi ai unui punct de vedere sociologic asupra limbii"*. Murgu încearcă, pentru prima dată în lingvistica românească, să stabilească o listă a cuvintelor de primă necesitate, demnă de interes şi astăzi.

Scanned with OKEN Scanner

nu cumva vocabularul altor limbi neolatine este mai accentuat latin decît al nostru, profesorul Dumitru Macrea a făcut o numărătoare similară a lexicului folosit de Paul Verlaine în volumul *Choix de poésies* (1908). Rezultatul? Uimitor de asemănător:

— latine moştenite	49%	unităţi lexicale
	83,10%	cuvinte-text
— italiene	3%	unităţi lexicale
	0,85%	cuvinte-text
— latine literare	28,97%	unităţi lexicale
	8,38%	cuvinte-text.

La Verlaine, deci, vocabularul latin şi romanic se ridică la circa 70% unităţi lexicale şi la peste 92% cuvinte-text. Diferenţele între Eminescu şi Verlaine oscilează în jurul procentului de 5, ceea ce, să recunoaştem, în apropiere de 100%, e puţin.

Că limbile romanice (cel puţin franceza şi româna) oscilează în jurul aceloraşi prevalenţe lexicale latine o dovedeşte statistica mai recentă întocmită de semnatarul acestor rînduri pe marginea vocabularului poeziilor lui Coşbuc, un alt poet român reprezentativ.

N-am să vă ascund că în preajma începerii muncii la această statistică am avut ezitări. Mi-am zis: cît de clare sînt cifrele profesorului Macrea! De ce să tulbur imaginea aceasta, devenită clasică? Însă dorinţa de a verifica, de a completa, de a retuşa eventual, împreună cu curiozitatea firească într-o atare împrejurare au învins. Statistica a fost terminată în preajma sărbătoririi centenarului naşterii bardului năsăudean şi publicată în revista „Steaua" din Cluj (1966).

Rezultatele ei sînt următoarele:

În cele patru volume de poezii publicate în timpul vieţii (*Balade şi idile, Fire de tort, Cîntece de vitejie* şi *Ziarul unui pierde-vară*), George Coşbuc s-a folosit de 2 597 de cuvinte (unităţi lexicale). Numărate de fiecare dată cînd apar în text, aceste 2 597 se multiplică la 49 104 cuvinte-text.

Moştenirile latineşti trec de jumătate la unităţile lexicale: 50,09% (48,68% la Eminescu, 49% la Verlaine), iar cuvintele-text păstrate din latină se ridică la neaşteptata cifră de 43 000, adică 87,78% (Eminescu 83%,

Scanned with OKEN Scanner

Verlaine 83,10%). Verlaine se află, aşadar, între Eminescu şi Coşbuc. Din diferenţa Eminescu—Verlaine, tradusă în diferenţă vocabular românesc de origine latină — vocabular francez de origine latină, n-a mai rămas aproape nimic. Şi cine şterge muşuroaiele? De necrezut, un poet ardelean, în al cărui vocabular părea să abunde regionalismele de origine maghiară şi germană. A cîta oară aparenţele ne-au înşelat? Vocabularul lui Coşbuc este mai latin şi decît al lui Eminescu şi decît al lui Verlaine.

Dacă la aceste cifre şi procentaje se mai adaugă rezultatele obţinute prin cercetarea unor texte de ziar şi a unor pagini izolate de literatură, toate convergînd în aceeaşi direcţie, discuţia în jurul latinităţii sau nonlatinităţii vocabularului românesc (în ciuda procentului de 20 din dicţionar) se poate considera definitiv încheiată. Limba română ni se prezintă ca o limbă conturat romanică în toate compartimentele sale de bază: fonologie, gramatică, vocabular.

Iar în cadrul vocabularului românesc de origine latină, locul central îl ocupă *patrimoniul păstrat.* Ceea ce înseamnă că pe întreg traiectul de evoluţie a limbii române de la latina carpato-dunăreană la româna contemporană, lexicul românesc (ca şi celelalte compartimente) şi-a păstrat viguros şi neoscilant caracterul latin.

IMPRUMUTURI FRANCEZE ŞI LATINE LITERARE

În paragraful precedent s-a vorbit adesea de împrumuturi latine literare, de etimoane latine literare. Niciodată acestea n-au fost confundate cu moştenirile din latină, cu „patrimoniul păstrat".

Despre ce este vorba?

Spre deosebire de alte limbi romanice, şi mă gîndesc în primul rînd la italiană, franceză, spaniolă şi provensală, româna a vieţuit veacuri de-a rîndul izolată de latină şi de latinitate. Pe toată această durată, ea şi-a conservat ferm caracterul romanic, dar n-a mai împrumutat nimic nici din latină şi nici din limbile neolatine. Împrumuturile noastre au venit din vechea

slavă, din bulgară, din turcă, din greacă, din maghiară etc.

Istoria însă își are legile ei. Prin veacul al șaptesprezecelea, cărturarii români, care încep a se înmulți văzînd cu ochii, își îndreaptă tot mai mult privirile spre izvorul dintîi al spiritualității noastre. Mai întîi, prin intermediul culturii polone (Miron Costin), apoi direct (Dimitrie Cantemir).

Școala Ardeleană va face epocă. La sfîrșitul secolului al optsprezecelea, influențele dominante în cultura românească sînt incontestabil latinitatea clasică, cultura și limba franceză, cultura și limba italiană. Eu nu fac aici o istorie a culturii românești și de aceea să-mi fie iertat că nu mă opresc asupra înrîuririlor germane, neogrecești, rusești, care într-o măsură mai mare sau mai mică își spun cuvîntul în dezvoltarea spiritualității noastre. Rămîne însă neîndoielnic și limba (ca de atîtea ori!) ne stă martor că, după impulsurile interne, influențele latine și neolatine sînt cele mai semnificative pentru renașterea culturii românești.

Cum a acționat asupra limbii noastre „o limbă moartă"? *Limbă moartă* e un fel de-a zice: latina nu e moartă. Ea viețuiește și astăzi prin continuatoarele ei: portugheza, spaniola, catalana, provensala, franceza, italiana, sarda, retoromana și româna. Dar, firește, așa cum a rămas ea înregistrată în textele clasice (Cicero, Caesar, Vergilius) latina nu mai există. Există doar o latină transformată de scurgerea inexorabilă a timpului sau mai exact există nouă latine, asemănătoare între ele prin ceea ce au esențial, deosebite prin multe alte caracteristici.

Dar să revenim. Cînd vorbim de împrumuturi, de influențe latine literare, ne referim la elementele de limbă împrumutate de noi din latina clasică, din ceea ce se înțelege prin expresia metaforică „limba moartă". Preluînd ideile umaniste ale antichității clasice latine, fruntașii Școlii Ardelene, ca și alți cărturari români, s-au văzut adesea nevoiți să îmbogățească vocabularul limbii române literare din acea vreme. Cum l-au îmbogățit? Mai întîi folosindu-se de resursele interne: derivare, compunere, schimbarea funcției gramaticale. Dar adesea aceasta n-a fost de ajuns. Și atunci au împrumutat cuvinte „gata fabricate" în alte limbi. Cum tex-

Scanned with OKEN Scanner

tele pe care ei le studiau, din care se inspirau, erau latine, nu arareori au împrumutat cuvinte din aceste texte. Mai tîrziu, pe vremea latiniştilor de la mijlocul secolului al nouăsprezecelea s-au introdus în limba noastră, mai exact în dicţionarele şi scrierile latinizante, cuvinte luate direct din dicţionarele latine. O parte din aceste cuvinte, introduse oarecum forţat, s-au pierdut. Dar multe au rămas şi noi le folosim astăzi fără să ne dăm seama că pînă la intrarea în *Dicţionarul* lui Laurian şi Massim, să zicem, aceste cuvinte nu făcuseră parte din vocabularul limbii române. Toate aceste împrumuturi se cheamă „latine literare". Ele se deosebesc atît de moştenirile latine, păstrate prin viu grai, cît şi de împrumuturile de îndepărtată origine latină, dar luate de noi din franceză, italiană sau spaniolă.

Iată cîteva cuvinte de origine latină literară: *consiliu, consultaţie, consens, onest, onestitate, comparaţie, castel, cast, castitate.*

După cum uşor se vede, aceste cuvinte au un „colorit" deosebit de elementele moştenite. În cuvintele moştenite, *a* neaccentuat devine *ă (comparare — cumpărare), o* în poziţie nazală devine *u (montem — munte),* ceea ce nu se întîmplă în cuvintele împrumutate din latină: *consens, comparaţie* (care nu devin *cunsens* sau *cumpăraţie*). Cum e şi firesc, cuvintele latine literare (împrumutate, aproape toate, în ultimele două secole) n-au suferit transformările la care au fost supuse elementele moştenite. În secolul al optsprezecelea, legile fonetice cele mai caracteristice îşi încheiaseră de mult acţiunea.

După ce am definit influenţa latină literară, să vedem care sînt raporturile dintre aceasta şi influenţa franceză. Aparent n-ar trebui să existe vreo legătură sau în orice caz această legătură n-ar trebui să aibă vreo semnificaţie majoră. Desigur, lucrurile stau altfel.

Lingviştii n-au reuşit să ajungă pînă în prezent la o poziţie unanim acceptată în privinţa definirii relaţiei de care ne ocupăm. Se admite însă de către cei mai mulţi că un număr de cuvinte au intrat în limba noastră fie concomitent din ambele limbi, fie din franceză, dar cu influenţă latină literară în ceea ce priveşte adaptarea lor la sistemul morfologic şi fonologic românesc. Aşa-

Scanned with OKEN Scanner

dar, într-un fel sau altul, aceste vocabule au o origine dublă: franceză și latină literară.

Ne putem întreba: de ce unele cuvinte împrumutate din franceză au avut nevoie de „girul" corespondentelor lor latine literare pentru a se adapta sistemului românesc? Ei, aici intră în joc diferențele mai mari între structura morfonologică a românei și francezei în comparație cu diferențele ce despart româna modernă de latină. Dar să luăm cîteva exemple. În dicționarele noastre, cuvinte ca *majoritate, magnific, persevera, saturație, națiune* sînt considerate ca avînd o origine dublă: franceză și latină literară. Pentru a ne da seama de necesitatea „intervenției" latinei literare în împămîntenirea acestor cuvinte trebuie să vedem corespondentele lor din cele două limbi, adică etimoanele vocabulelor românești citate mai sus.

Etimoane franceze: *majorité, magnifique, persevérer, saturation, nation.* Fără intervenția cuvintelor corespunzătoare din latină, împrumuturile franceze ar putea avea această formă: *majoriteu, magnific, perseverea, saturație, națion.* Dar aceasta ar fi însemnat schimbarea genului substantivelor (*majoriteu, saturație, națion*=substantive neutre sau masculine), schimbarea conjugării verbului (perseverea=verb de conjugarea a II-a), schimbarea accentului (*magnific* ar avea un accent cu totul nefiresc pentru limba română: din trei silabe, ultima accentuată, lucru care se întîmplă doar la substantivele de origine turcească terminate în *a* — *pușlama, haimana, baclava* și la unele forme verbale, din motive de flexiune).

În felul acesta, cuvintele în discuție s-ar fi îndepărtat mult atît de forma obișnuită a cuvintelor păstrate din latină (și care, am văzut, formează nucleul lexicului românesc), cît și de etimonul franțuzesc. Iată acum etimoanele latine: *majoritatem, magnificus, perseverare, saturationem, nationem.* Primele trei nici nu se mai cer comentate: apropierea lor de cuvintele românești este prea evidentă. În ce le privește pe ultimele, voi face două precizări: a) forma mai veche a lui *saturație* a fost *saturațiune* (corespunzătoare lui *saturationem*); b) partea ultimă a cuvintelor *saturationem* și *nationem* s-a modificat după regula ce a transformat cu-

Scanned with OKEN Scanner

vintele moștenite din latină: *rogationem, titionem* devin *rugăciune, tăciune.*

O ultimă observație. Deși nu există un acord total între specialiști în privința aceasta, vom nota că numărul cuvintelor cu etimologie dublă (franceză și latină literară) este foarte ridicat: de la două mii în sus. Acesta și este dealtfel motivul pentru care ne-am ocupat de ele în paragraful de față.

„CUVINTE-PERECHI"

După discuția amplă asupra cuvintelor românești cu „origine dublă", iată-ne la cuvintele perechi. E vorba iarăși de vreo etimologie dublă? Nu, dimpotrivă. În continuare ne vom ocupa tocmai de cuvinte diferite care la origine se întîlnesc. Punctul de pornire este deci comun.

Cum s-a putut întîmpla aceasta? Simplu. Am notat în paragrafele anterioare că lexicul nostru conține două feluri de cuvinte latinești:

a) unele păstrate prin viu grai din generație în generație, cuvinte moștenite, ceea ce am numit patrimoniul păstrat. Acestea sînt și cele mai importante elemente ale vocabularului românesc. Ele formează fondul de bază, nucleul lexicului nostru;

b) altele, nepăstrate din latină, dar împrumutate în ultimele două secole din latina literară, pe cale culturală, împrumuturi ce s-au făcut fie din textele clasice, fie direct din dicționare.

Cuvintele moștenite au suferit modificări ale formei fonetice, în general profunde. Multe dintre ele și-au schimbat și sensul. Iată două exemple: cuvîntul românesc *păcură* provine din latinescul *picula.* Între cele două forme deosebirile sînt destul de marcate, deși un ochi avizat poate remarca și asemănări tot așa de mari. Cuvîntul *tînăr* însă nu și-a schimbat doar forma. El provine din *tener, -era, -erum,* care în latină înseamnă „gingaș, suav, fraged, plăcut, duios". Deși sensul de „tînăr" nu este îndepărtat de înțelesurile menționate mai sus, e clar pentru oricine că aici a avut loc o însemnată evoluție semantică.

Cuvintele împrumutate ulterior din latină s-au mo-

dificat mult mai puţin atît în ceea ce priveşte forma cît şi conţinutul. Ba aş spune că în general conţinutul a rămas nemodificat. Cuvîntul *generalitate* are o etimologie dublă: francezul *généralité* şi latinescul literar *generalitatem*. Formal, cuvîntul românesc se deosebeşte de etimonul latin doar prin absenţa consoanei finale *m*. Din punctul de vedere al sensului, nu există practic nici o deosebire: înţelesul din latina literară (şi din franceză) se păstrează intact în română.

Pornind de la aceste considerente, să le zicem „teoretice", nu ne vom mai mira dacă unul şi acelaşi etimon poate avea doi „urmaşi" în limba română: primul, modificat şi ca formă şi ca sens; al doilea, foarte asemănător ca formă şi în general identic ca sens.

Iată cîteva exemple.

Cîţi dintre noi s-au gîndit vreodată că verbele *a saluta* (infinitivul lung *salutare*) şi a *săruta (sărutare)* au fost la origine unul şi acelaşi cuvînt? În fapt ambele cuvinte se regăsesc în latinescul *salutare*, însemnînd „a ura sănătate, a-i ura cuiva sănătate". La rîndul său *salutare* este în latină un derivat al substantivului *salus, -tis* „sănătate".

Neologismul românesc are aproape acelaşi sens cu etimonul: a saluta pe cineva înseamnă a-i face o urare. Forma este şi ea apropiată; infinitivul lung este chiar identic: *salutare*.

Cum explicăm însă pe a *săruta (sărutare)*? Formal, lingviştii n-au dificultăţi în „a dovedi" evoluţia cuvîntului din latină în română. Ei ne spun: păstrîndu-se neîntrerupt în limbă, *salutare* a suferit toate modificările dictate de legile fonetice sau de presiunea sistemului lingvistic luat în ansamblul său. Dacă în *salem, l* intervocalic a devenit *r*, acelaşi lucru trebuia să se petreacă şi în *solem, molam, salutare*. Un *a* neaccentuat a trecut constant la *ă:* deci nu numai în *laxare, laudare*, ci şi în *salutare*. Astfel, cuvintele citate mai sus au devenit cu trecerea timpului *sare, soare, moară, lăsare, lăudare*, respectiv *sărutare*. Primele forme au aparţinut latinei, ultimele tot latinei, dar unei latine evoluate, latinei care s-a vorbit neîntrerupt timp de aproape două mii de ani pe aceste meleaguri carpato-dunărene. Şi în două mii de ani, cuvintele citate de noi au avut timp să se schimbe atît la înfăţişare cît şi în conţinut. În ceea ce-l pri-

Scanned with OKEN Scanner

veşte pe *a săruta (sărutare)*, noi ştim că el s-a modificat substanţial şi ca sens. A săruta nu prea înseamnă a ura cuiva sănătate, dar nu înseamnă nici ceva foarte îndepărtat de aceasta. În fond, nu sărutăm pe cei care ne sînt urîţi sau duşmani; ne sărutăm iubita, fiii, părinţii, prietenii. Şi prin aceasta nu arareori le facem şi urări de sănătate: să ne gîndim doar la sărutul de despărţire.

Oricum însă, sensul de *a saluta* nu este nicidecum identic cu cel de *a săruta* şi de aceea cuvintele în discuţie formează acea pereche de care vorbeam pe la începutul însemnărilor noastre.

Într-o situaţie asemănătoare se află şi perechile: *femeie* (moştenit) — *familie* (împrumutat) al căror etimon comun este *familia; bătrîn — veteran,* cu etimonul *veteranus; pămînt — paviment,* provenite din *pavimentum; mormînt — monument,* a căror origine se întîlneşte în latinescul *monumentum; drept — direct (directus).*

Interesant este că ne putem întîlni şi cu perechi „închipuite", „înşelătoare". Este cazul verbelor *a compara (comparare)* şi *a cumpăra (cumpărare).* Dicţionarul ne spune că ambele provin din latinescul *comparare.* Se înţelege, în primul caz e vorba de un împrumut (notat *lat. lit.*), în al doilea de o moştenire (notat simplu: *lat.*). Dar oricum, cuvîntul-etimon pare acelaşi ca şi la *drept-direct* (provenite din *directus*). Mai adăugăm la toate acestea că sensul de *a cumpăra* se poate explica printr-o evoluţie a lui *a compara,* dacă se ia în considerare faptul că la cumpărare omul compară mărfurile ce urmează a fi schimbate (bani-obiecte).

Şi totuşi lucrurile nu stau în realitate aşa. Latinescul *comparare* din care provin franţuzescul *comparer* şi românescul *compara* este la rîndul său un derivat al adjectivului *par, -ris* „egal, asemănător". În componenţa verbului mai intră propoziţia *cum* „cu", „asemănător cu", deci foarte potrivit pentru *comparare.*

Celălalt cuvînt românesc în discuţie, *a cumpăra (cumpărare)* provine dintr-un alt *comparare.* Aici componenta de bază este *parare* „a pregăti", „a procura", „a rîndui", la care se adaugă din nou *cum* „cu". La sfîrşitul însemnărilor despre *cumpăra — compara* nu pot nota altceva decît că regret originea diferită a acestor

cuvinte. Mi-ar fi plăcut să le pot explica pe amîndouă din „același" *comparare*. Evoluția de sens ar fi fost spectaculară. Păcat. N-avem însă ce face. Știința e neîndurătoare...

2. SENSURI SCHIMBATE

EVOLUȚII „NORMALE"

Primul lucru pe care mă simt obligat să-l fac este acela de a explica sensul ghilimelelor din titlu. Există în limbă evoluții „anormale"? Limba, oricare ar fi ea, nu se schimbă după anumite legi, modificările sînt aici întîmplătoare? Voi spune fără ocol că a răspunde la aceste întrebări nu este chiar atît de ușor.

Evoluțiile „normale" sînt acele modificări care se pot explica din aproape în aproape sau eventual prin intervenția, tot firească, a unui factor extern.

Cîteva exemple pot fi edificatoare.

Verbul *cernere* avea în latină sensul de „a alege, a separa, a deosebi". Mai tîrziu, se pare că încă înainte de separarea limbilor romanice, *cernere* a început să însemne și „a cerne", așa cum se folosește el astăzi în română și în alte cîteva limbi neolatine. Există dificultăți în a explica trecerea de la sensul „a separa" la sensul „a cerne"? Evident că nu. Cele două sensuri se interferează și o trecere de la unul la celălalt este pe deplin explicabilă.

La fel de bine se poate explica și sensul de „tradiție", „obicei" al lui *datină*, care în limba slavă, de unde provine, însemna „moștenire". În fond, pe plan spiritual, tradiția, obiceiul sînt niște moșteniri de la înaintași.

Alteori trecerea de la un sens la altul poate părea mai nefirească. Dar numai aparent lucrurile se prezintă astfel, numai la prima vedere. Cuvîntul românesc *a iscăli* înseamnă „a semna", „a-ți pune semnătura pe un act". La origine (în limba slavă) însemna „a înnegri". E normală evoluția de sens? Eu zic că da. În fond, ce

înseamnă din punct de vedere fizic *a iscăli*? Nu „a pune negru pe alb"? Sigur, mă puteţi combate uşor. Noi iscălim astăzi şi cu creion roşu, cu pix verde, ba chiar cu violet. Astăzi, da! Dar nu pe vremea împrumutării lui *iscăli*. Atunci se scria cu grafit, cu cărbune, cu cerneală fabricată din diverse plante etc. În nici un caz cu carioca portocalie.

Dar evoluţia lui *a lua*, care în latină, sub forma *levare*, însemna „a ridica", poate părea normală? La prima vedere, mai puţin. Dar cercetînd şi sensurile secundare ale cuvîntului vom găsi încă în latină pe „a sustrage". Recunoaşteţi că de la „a sustrage" şi pînă la „a lua" drumul nu-i tocmai atît de lung. În glumă şi ironic, noi pînă astăzi zicem: „n-a furat, a luat".

Dar iată alte cîteva evoluţii „normale": *inimă*, provenit din latinescul *anima* „suflet"; *rău*, provenit din latinescul *reus* „vinovat"; *neted* provenit din latinescul *nitidus* „strălucitor"; *cal*, care-l continuă pe latinescul *caballus* „mîrţoagă, cal slab"; *destoinic*, împrumutat din slavă unde însemna „om demn"; *cîrjă*, împrumutat tot din slavă unde avusese înţelesul de „cruce". Chiar şi cuvintele intrate mai de curînd în limbă au putut să-şi modifice sensul. Este cazul unor vocabule de origine turcă, maghiară, franceză, germană, care ar merita poate o tratare aparte.

EVOLUŢII „STRANII"

În paragraful precedent ne-am ocupat de evoluţiile de sens „normale". Firesc ar fi să vorbim acum de dezvoltări „anormale". Numai că în limbă este destul de greu să admiţi fenomene anormale, deşi nu neg categoric posibilitatea apariţiei unor elemente de structură neaşteptate.

Aşadar, schimbări nu „anormale", ci „stranii". Calificativul acesta este mai adecvat. Pentru că mai jos vom vorbi de modificări de sens neaşteptate sau curioase. Asemenea modificări au atins mai ales cuvintele vechi. Este şi firesc. O evoluţie „stranie" se petrece într-o perioadă de timp mai îndelungată. Or, un cuvînt nou n-are cînd să străbată acest drum. (Dacă eventual nu intervine şugubeaţa etimologie populară . . .).

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, în vizorul nostru intră cu predilecţie moştenirile din latină. Acestea sînt cuvintele cele mai vechi. În imediata lor vecinătate se află rămăşiţele traco-dace. Din nefericire, de acestea din urmă nu ne putem ocupa. Nu ştim ce formă şi nici ce sens au avut ele în limba de origine. După cum este cunoscut, limba tracodacilor n-a fost atestată prin vreun text închegat. Ne rămîn însă cuvinte de alte origini, intrate tot de mai multă vreme în limbă: slave, greceşti, maghiare, turceşti.

Baza rămîne şi în această privinţă fondul latin moştenit. Cu acest fond vom începe şi comentariul nostru. Nu înainte însă de a face o precizare. Unele evoluţii de sens au început încă în latina tîrzie sau în perioada de formare a limbilor romanice. Aşa s-a întîmplat cu evoluţiile „normale", aşa s-a întîmplat cu schimbările „stranii". Dar aceasta nu înseamnă că am părăsit terenul limbii române. Nu este tocmai greşit să consideri latina tîrzie drept punct de plecare în dezvoltarea limbilor romanice. În acest fel, ea, latina tîrzie, face parte şi din istoria continuatoarelor ei.

Întîia categorie de schimbări „stranii" vrem să fie cea care leagă vizibil dezvoltarea vocabularului de evoluţia socială. Aşadar, modificări cauzate de anumite condiţii specifice de viaţă ale poporului român. Vom avea în vedere mai cu seamă perioada de formare a limbii române şi epoca imediat următoare, caracterizată şi ea prin condiţiile vitrege ale migraţiunii popoarelor „barbare".

În acest context nu ne va mai mira chiar atît de mult trecerea latinescului *callem* de la sensul originar de „potecă prin munţi şi păduri" la acela pe care-l are azi urmaşul lui din română *cale*. În vremile de demult, calea noastră cea mai familiară era poteca din munţi şi păduri, locuri în care ne adunam forţele materiale şi morale pentru a-i izgoni pe cotropitori. Tot aşa *pontem* latinesc nu mai înseamnă „pod" la noi, ci doar *punte*, pentru că în locurile prin care înaintaşii noştri îşi duceau existenţa, cei mai mulţi dintre ei, podul era doar o punte peste apele repezi şi limpezi de munte.

Dar există totuşi evoluţii şi mai ciudate! Istoria nu ne este totdeauna de ajutor sau nu ne este de imediat ajutor. Românescul *grăbi* provine dintr-un cuvînt slav

care însemna „a răpi, a lua". Cum s-a ajuns la „a grăbi, a se grăbi"? Poate prin asocierea celor două sensuri? Cînd răpeşti, te grăbeşti. E o explicaţie. Dar oare e cea bună? Tot din slavă ne-a venit şi *cocoş*, care în limba de origine însemna „găină". În explicarea schimbării de sens, putem oare recurge la preocuparea lumii moderne în legătură cu „cine cîntă în casă"? Sau este acesta un semn al trecerii de la matriarhat (la slavi) la patriarhat (la români)? Întrebările mele sînt desigur glumeţe. În fapt, schimbarea de sens pe care o discutăm trebuie să-şi aibă alte izvoare, aşa după cum trecerea de la sensul de „locuinţă mică" al slavului *kotici* la acela de *coteţ* în limba română nu putem s-o punem pe seama firii eventual zeflemitoare a românului care spune fără a sta mult pe gînduri că o locuinţă mică e... coteţ.

În toate cazurile menţionate mai sus cred că e vorba de pierderea unei părţi din sensul iniţial în favoarea unuia apropiat, pentru ca ulterior limba să se mulţumească doar cu sensul nou-achiziţionat. Explicaţia aceasta este şi mai potrivită pentru un cuvînt foarte apropiat nouă şi care-şi are originea în limba — bază, în latină. Mă gîndesc la *învăţa(re)*. Etimonul acestui atît de preţuit verb nu este însă tot atît de nobil. Strămoşul mai îndepărtat al lui *învăţa* este latinescul *vitium*, „viciu". De la *vitium* se presupune că s-a născut un verb *invitiare* care nu putea să însemne decît „a introduce pe cineva în vicii, a face pe cineva să se deprindă cu viciul". Cu timpul însă, partea a doua a sensului s-a pierdut şi *invitiare* a început să însemne „a deprinde, a învăţa, a învăţa orice fel de lucruri, bune sau rele". Dacă sensul de altădată mai transpare în vreun fel? Cred că da. Nu zicem noi că „e mai greu dezvăţul decît învăţul"?

Şi acum un ultim exemplu, din aceeaşi categorie: cuvîntul românesc *orb*. Etimonul său latin, *orbus*, însemna „lipsit de ceva, orfan". Mai tîrziu, în limba română, ca şi în alte cîteva limbi sau dialecte romanice, *orbus* a început să însemne „lipsit de vedere"; deci şi-a pierdut o parte din sens, s-a concretizat.

Există însă şi schimbări de sens datorate metaforei, intervenţiei în general a sensurilor figurate. În latină, *aranea* însemna „păianjen", în română *rîie*. Nu ne întîmpină aici sensul figurat? Dar în trecerea de la *visum*

Scanned with OKEN Scanner

(=„apariție", „arătare", în limba latină) la *vis* (din limba română)? E și aici o metaforă. Și exemplele, de toate genurile, s-ar putea înmulți: *rostrum* latinesc însemna „cioc, bot", românescul *rost* a luat doar partea frumoasă din sensul originar și acoperă sensul de „gură" (pentru ca apoi să-l înfrumusețeze și mai mult prin *rostire* și *rostuire*); *pleca* din limba română de astăzi a avut în graiul strămoșilor noștri romani forma *plicare* și a însemnat „a se îndoi". Cum s-a născut sensul de „a se îndepărta dintr-un anumit loc, a pleca"? Nu e greu de imaginat: printr-o metaforă.

Nu pot încheia aceste însemnări înainte de a vă încînta cu o etimologie propusă cîndva de marele nostru lingvist Sextil Pușcariu. Cum a ajuns *a merge* la sensul lui de astăzi? se întreabă Pușcariu. În latină *mergere* însemna „a se scufunda". Asta înseamnă el și azi în italiană (forma exactă din italiană este, de fapt, *immergere*). Sensul din română nu se poate explica decît dacă-l raportăm la viața de altădată a strămoșilor noștri, pentru care a merge însemna a se scufunda în zare, a se depărta din munți spre văi, dispărînd în adîncime. Cei rămași în munți nu-l puteau vedea pe tovarășul lor care se depărtează decît „scufundîndu-se" (=*mergînd*).

CALCURI LINGVISTICE

Fenomenul de care urmează să ne ocupăm și care generează „stranii" schimbări de sens poartă numele de calc.

Calcul ar fi un împrumut de sens (nu și de substanță sonoră), o traducere, o copiere a unui cuvînt străin, o imitare a organizării cuvîntului străin. Pentru mai multă precizie vom recurge la definiția pe care o dă acestui cuvînt *Dicționarul limbii române moderne:* „Traducerea din altă limbă a elementelor de formare a unui cuvînt sau a unei expresii; adăugarea la un cuvînt a unui sens nou, după modelul unui cuvînt străin; împrumut semantic".

Dacă la această definiție vom adăuga și un exemplu foarte ilustrativ, cred că lucrurile vor fi limpezi de la început. Iată exemplul: cuvîntul *suprafață* nu este moștenit ca atare din latină, deși întreaga lui substanță

Scanned with OKEN Scanner

sonoră ne vine din limba strămoşilor noştri romani. *Suprafaţă* este totuşi un neologism, anume un calc după cuvîntul franţuzesc *surface*. Cum s-au petrecut lucrurile şi cum s-ar fi putut petrece? Împrumutînd cuvîntul, cum am făcut de exemplu cu *chauffeur* pe care l-am împămîntenit cu grafia *şofer*, noi am putea avea astăzi un cuvînt *sirfaţă, surfaţă, surfas, sirfasă* sau ceva asemănător. Dar noi n-am împrumutat cuvîntul în totalitatea lui. Am împrumutat doar structura şi sensul din franceză: *sur=supra; face=faţă*. Materialul ne aparţine în întregime, e o substanţă moştenită sau împrumutată din latină: *supra* provine din latinescul literar *supra; faţă* are ca punct de plecare latinescul vulgar *facia* (căruia în latina clasică îi corespundea *facies*). Se asociază, aşadar, un cuvînt moştenit cu un prefixoid împrumutat tot din limba strămoşilor (dar împrumutat, nu... păstrat) pentru a forma un neologism românesc... de origine franceză. Pare hazliu. Deşi, sper, nu complicat.

Încă o precizare. Mecanismul acesta al „traducerii" cuvintelor străine nu este liniar, uniform. El acţionează pe mai multe căi, în mai multe feluri. De aceea şi calcurile lingvistice sînt diverse: calc lexical, calc gramatical, calc frazeologic, apoi calc total, calc parţial şi aşa mai departe.

Din toate acestea, noi vom reţine cîteva calcuri mai interesante, care constituie o contribuţie la îmbogăţirea lexicului de bază al limbii noastre.

Începem cu „biografia" lui *lume*, cuvînt de largă rezonanţă în vocabularul românesc. Cuvînt vechi, încărcat de sensuri şi totuşi neechivoc. Vocabulă importantă, situată în nucleul fondului lexical de bază. De unde provine? Răspunsul pare să nu fie greu de dat: dacă e atît de vechi, dacă e atît de important, nu-şi poate avea originea decît în latină. Deşi uneori se mai pot da şi alte răspunsuri (substratul traco-dacic, vechea slavă), de data aceasta ne aflăm în imperiul regulei (nu al excepţiilor ce eventual întăresc regula). Vocabula *lume* am moştenit-o din latină, prin viu grai, din generaţie în generaţie. În gura strămoşilor noştri, cuvîntul în discuţie avea aproape aceeaşi formă: *lumen*. N-a trebuit deci decît să cadă consoana finală pentru a ajunge la forma de azi. (Consoana a căzut demult, pe la sfîrşitul latinei vulgare, deci în urmă cu vreo patruspreze-

Scanned with OKEN Scanner

cincisprezece veacuri). Ce s-a întîmplat însă cu sensul? Acesta, spre deosebire de formă, a suferit modificări radicale. Se înțelege, nu dintr-odată. Dar dacă se iau sensurile fundamentale din latină și din română, ne aflăm în primul moment în fața a unei prăpăstii de netrecut. În latină *lumen* însemna „lumină", în română *lume* înseamnă „lume" (și alte cîteva lucruri apropiate). Cum s-a ajuns aici? Eu cred că pe căi „obișnuite", prin evoluții „normale", n-am ajunge niciodată să explicăm transformarea lui *lumen* „lumină" în *lume* „lume". Intervine însă calcul lingvistic. Pe terenul limbii române, *lume* „lumină" s-a întîlnit cu slavul *svĕtŭ* care însemna atît „lume" cît și „lumină". Limba română n-a împrumutat cuvîntul slav; n-avea nevoie de el, în întregimea lui. I-a imitat însă structura semantică. Lui *lume* care însemna încă din latină „lumină" i-a dăruit și sensul de „lume", pe care l-a găsit asociat primului în cuvîntul slav menționat. De aici încolo *lume* nu avea să mai însemne doar „lumină", ca în latină, ci și „lume". Procesul nu s-a oprit însă aici. „Lumii" nu i-a convenit să-și împartă puterea cu „lumina". Și a început lupta de eliminare. În cele din urmă, sensul mai vechi, istovit în bătălie, și-a găsit un alt acoperiș, *lumină*, originar tot de la Roma, unde avusese probabil forma *luminina*. „Lumină" poate fi și el mulțumit. Unele urme ale înțelesului străvechi mai sălășluiesc în vintrea *lumii*. Cum am putea explica altfel expresia „iese în lume"? Desigur, legătura cu „lumina" o pot face doar cei care știu întreaga istorie a acestui minunat cuvînt.

Pînă la un punct, și alte două cuvinte latinești „au pățit" la fel. E vorba de *față* și de *limbă*. După cum vedeți, „atacul" s-a dat tot spre centrul vocabularului: *față* și *limbă* fac parte, incontestabil, ca și *lume*, din lexicul fundamental al limbii române. Cuvîntul *limbă* (provenit din latinescul *lingua*) a fost agresionat de slavul *jazykŭ*, care însemna și „limbă", dar și „popor". Urmarea? „Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vr-o limbă..." Eminescu evoca o epocă apusă. Pe vremea lui Mircea, *limbă* însemna neîndoielnic și „popor". Ne-o dovedesc textele vechi. Numai că, spre deosebire de „lumină" care a cedat în fața lui „lume", „limbă" i-a dat drept de existență sub același acoperiș, lui „popor, neam" doar cîteva veacuri. Astăzi *limbă* înseamnă cam

Scanned with OKEN Scanner

același lucru ca în latină *(lingua)*. Celălalt cuvînt pomenit de noi mai sus, *față*, s-a întîlnit cu slavul *obrazŭ* „față, persoană". Rezultatul? „Fețe bisericești". Astăzi *față* este din nou ... *facia*.

În epoca modernă și contemporană numărul calcurilor a sporit considerabil mai ales datorită contactului limbii române cu franceza. Iată cîteva calcuri după franceză (unele parțiale, altele totale): *surprinde*, după fr. *surprendre*; *consfinți*, după fr. *consacrer*; *procentaj*, după fr. *pourcentage*; *supraveghea*, după fr. *surveiller*; *bunăvoință*, după fr. *bienveillance*.

Desigur s-ar putea cita „traduceri" și din alte limbi: din germană, din rusă, din italiană, din latina literară și, mai nou, din engleză. Dar în ultimele două veacuri, sursa cea mai frecventă a împrumuturilor noastre (cuvinte, afixe, sensuri) a fost incontestabil franceza. Cuvîntul însuși, care definește tema discuției, *calc*, provine tot din franceză: *calque*.

3. CUVINTE „BOGATE" ȘI CUVINTE „SĂRACE"

Lingviștii nu au ajuns la un acord în ceea ce privește definirea cuvîntului. În tratatele de lingvistică, în manualele școlare, se încearcă definiții mai mult sau mai puțin precise. Oricine poate face asemenea încercări. Pare simplu. Doar *om, patrie, pămînt, viață, moarte, fericire, automobil, fum* sînt cuvinte. Cine n-ar putea găsi trăsăturile comune acestor ... acestor ce? Iată întîia dificultate. Care e genul proxim?

Din dificultate în dificultate, în definirea cuvîntului au intervenit psihologii, apoi filozofii, apoi sociologii, apoi logicienii și cîți n-au mai intervenit. „Și care de care a încurcat mai rău ițele", veți zice. În parte e adevărat. Sau mai exact, aparent e adevărat. Problemele s-au complicat mereu. Dar nu pentru că în discuție au fost aduse noi puncte de vedere, noi elemente de cunoaștere. Ci pentru că problema în sine e complicată. Și cu cît pătrunzi mai în adîncime, cu atît îți dai seama că fenomenul e mai complex. Atunci? „Fiecare

cuvînt — un univers!" Da, dar mai întîi să vedem ce *univers* e cuvîntul însuşi. Abia apoi vom putea vedea cu ochii ştiinţei *universul* cutărui cuvînt. Şi fiindcă în orice moment al cercetării o sinteză a ceea ce s-a cucerit se poate formula, în mod mai adecvat sau mai stîngaci, să încercăm aceasta şi pentru noţiunea în discuţie. Iată un gen proxim: noţiune. Mai putem găsi şi altele: entitate, unitate lexicală, unitate gramaticală. Să ne adresăm însă dicţionarelor. Unul dintre cele mai noi dicţionare explicative, *Mic dicţionar enciclopedic,* glăsuieşte: „Unitate de bază a vocabularului, care reprezintă asocierea unui sens (sau a unui complex de sensuri) şi a unui complex sonor". *Petit Larousse,* în schimb, la articolul *mot,* zice: „Sunet sau grup de sunete servind (servant) pentru a desemna o fiinţă, o idee". Recunoaşteţi că între cele două definiţii există o sensibilă diferenţă. Dar ce zic lingviştii? *Tratatul de lingvistică generală,* publicat de Academie în 1971, defineşte cuvîntul astfel: „Cu excepţia unor structuralişti, toţi lingviştii recunosc în cuvînt o unitate lingvistică fundamentală (i se atribuie în genere însuşire de universalitate, ca şi fonemului şi propoziţiei). Cu toate acestea, natura sa atît de complexă, apartenenţa sa la mai multe nivele explică dificultatea de a formula o definiţie satisfăcătoare.

Cuvîntul există mai întîi ca invariantă şi variantă a nivelului lexical, ca unitate de *denumire,* cum se spune uneori, şi aici apare corelat cu noţiunile . . ."

Definiţia nu se încheie aici. Se vorbeşte în continuare de variante semantice, variante fonetice, variante gramaticale. Se vorbeşte de nivele: nivelul morfologic, nivelul sintactic. Dacă la toate acestea mai adăugăm valenţele stilistico-afective ale cuvîntului, unde ajungem?

Bine, pînă aici ne-am referit la cuvînt ca *entitate, unitate lexicală* etc., adică la cuvînt în general. Dar noi ne-am propus să vorbim despre cuvinte anume, despre *anumite* cuvinte. Or fi şi acestea cîte un univers?

Da! Răspunsul este afirmativ, fără teamă, deşi recunosc în expresia din titlu o doză de afectivitate, o doză de . . . metaforă. Am spus mai sus că fiecare cuvînt se poate defini lexical, morfologic, sintactic, stilistic etc. Nu e deja un univers? Da, dar cuvîntul particular mai

Scanned with OKEN Scanner

are ceva în plus, ceva ce lipseşte cuvîntului în general. Cuvîntul particular, din cutare limbă naturală, are o istorie. El a existat şi în limba de origine. S-a plimbat prin dialecte. A circulat în limbile vecine. A dispărut din limbile înrudite. S-a ciocnit de rivali. Şi-a împrumutat o parte din sens. S-a îmbogăţit la rîndu-i prin calchiere. A fost *cuvînt de ordine* în cutare revoluţie. A devenit fanfaronad în perioada restaurării. Era cît pe ce să-şi piardă sensul fundamental. L-a salvat renaşterea culturală din cutare epocă. Şi cîte nu se mai pot spune despre *cuvîntul cutare!*

Avem şi noi în limbă asemenea cuvinte? Avem şi încă destule. Iată unul moştenit din latină: *ţară*. Cuvîntul, de largă rezonanţă spirituală şi afectivă, îşi trage originile din latinescul *terra*, care însemna în limba strămoşilor noştri romani „pămînt, uscat, glob pămîntesc, lume, univers, întindere de pămînt, sol". Aceste sensuri se regăsesc astăzi la noi în numele propriu *Terra* şi în apelativul *pămînt*. Dar încă în latină se zicea *terra mea* care însemna „pămîntul meu, ţinutul meu, locul în care m-am născut şi trăiesc". Era în această expresie multă afecţiune, multă iubire de pămîntul strămoşesc. Noi, românii, care a trebuit să trecem prin atîtea vitregii, am reţinut tocmai acest din urmă sens: *terra mea* a devenit *ţara mea*, iar apoi *ţară* a putut fi folosit şi singur cu sensul de „patrie, ţinut natal, teritoriu pe care locuieşte un popor organizat". Ca formă, *terra* a trecut prin cîteva faze intermediare dintre care pomenesc doar *ţeră* şi *ţeară*. Ultima se mai poate auzi şi astăzi prin unele zone. Cuvîntul *ţară* are în limba noastră multiple sensuri. Dintre ele, permiteţi-mi să-l detaşez pe acela care m-a impresionat cu deosebire în copilărie: „a plecat moţul la ţară". În Munţii Apuseni, „a merge la ţară" însemna a părăsi Ţara Moţilor „cu cercuri şi cu ciubară" pentru a te întoarce din cîmpie cu făină şi slănină. *La ţară* însemna deci „la cîmpie", „în cîmpie, acolo unde cresc holdele". Contrastul este între munţi şi cîmpie, nu între sat şi oraş. (Astăzi, pentru cei mai mulţi dintre noi, *la ţară* înseamnă „la sat".) Oare nu este acest sens o relicvă a unor timpuri străvechi, de-acum un mileniu şi mai bine, cînd românii, ascunşi în codrii întunecoşi şi printre stîncile munţilor, coborau din cînd în cînd

pentru a se alimenta *la ţară (la ţeară*, fosta *terra)*, la pămînturile lor? Căci, deşi părăsite cîteva luni pe an, aceste *terre*, aceste *ţeri*, rămîneau ale lor. Cotropitorii veneau şi plecau. Românii au rămas şi de îndată ce condiţiile o permiteau repopulau străvechile vetre, mai ales depresiunile, înconjurate de munţi. Aceste depresiuni s-au şi numit, veacuri de-a rîndul, Ţara Haţegului, Ţara Lăpuşului, Ţara Oaşului, Ţara Făgăraşului, Ţara Moldovei, Ţara Crişurilor, Ţara Moţilor, Ţara Loviştei, Ţara Bîrsei.

Un alt „univers" pe care aş dori să-l înfăţişez poartă numele de *cetate*. Din nou, un cuvînt „afectiv". Şi evoluţia lui este tot atît de interesantă. La început, *civitas* însemna în latină „condiţia, drepturile cetăţeanului roman". Spre sfîrşitul latinei vulgare, acest cuvînt a început a se confunda cu *urbs* „oraş". Cu acest din urmă sens l-au păstrat şi romanii din Dacia sau dacii romanizaţi. În perioadele de grele vicisitudini, oraşele au devenit însă cetăţi. Ele nu mai puteau să-şi desfăşoare viaţa liniştită de odinioară. Trebuiau să se apere. Şi iată-l pe *cetate* aproape confundat cu „fortăreaţă". Astăzi cetate înseamnă, da, „fortăreaţă de demult", dar înseamnă şi „oraşul meu", înseamnă şi „patria celui angajat într-o nobilă luptă". De aceea a fi *om al cetăţii* înseamnă a te dărui binelui obştii.

Cîte cuvinte, atîtea „universuri"! Exclamaţia este în parte retorică. Dar nu neadevărată. Ca să vă convingeţi, cercetaţi istoria unor cuvinte ca *om, minte, a munci, viaţă, fericire, moşie, departe.*

SENSURI MULTIPLE

Titlul de mai sus vi se va părea normal, cred. Dealtfel, el poate fi întîlnit adesea în manualele şcolare şi nu arareori în tratatele de lingvistică. Dicţionarele explicative justifică şi ele acest mod de abordare a sensului cuvintelor. Mii de cuvinte din dicţionar sînt explicate printr-un singur sinonim.

Eu nu mă voi ridica vehement împotriva acestei atît de comune opinii. Voi observa însă chiar de la început că practic nu există cuvinte cu *un singur* sens. Oricît ar fi de „sărac" un cuvînt, el a adăugat din mo-

Scanned with OKEN Scanner

mentul intrării în circulaţie ceva la încărcătura semantică iniţială. „Dar termenii tehnici de strictă specialitate?" mă puteţi întreba. Şi la aceştia specialiştii cunosc cîte o nuanţă în plus faţă de sensul fundamental. (Desigur, nu exclud categoric monosemantismul unor termeni de restrînsă circulaţie. Dar aceasta nu schimbă *în esenţă* datele problemei. Cuvintele importante rămîn cele înscrise în dicţionarele de largă circulaţie şi dintre acestea, componentele fondului lexical de bază.)

Aşadar, practic toate cuvintele unei limbi au sensuri multiple. Şi cele pe care le considerăm obişnuit ca monosemanteme, cum ar fi *bivol, găină, fiu, nepot, nas, umăr, lacrimă, inteligenţă, mîndrie, gheaţă, ger, zăpadă, ploaie.* Atunci ce mai avem de spus în legătură cu sensurile multiple ale cuvintelor? Vă răspund îndată: multe. Am putea discuta pe zeci şi sute de pagini despre aceasta. Şi fără să lungim povestea numai de dragul discuţiei. În fapt, există o mare diversitate în acest domeniu. Sensurile cuvintelor nu sînt definibile în bloc. Avem sensuri proprii şi sensuri figurate, sensuri fundamentale şi sensuri secundare, sensuri originare şi sensuri dobîndite pe parcurs, sensuri vechi şi sensuri noi, sensuri depreciative, sensuri peiorative, sensuri ironice etc., etc.

Cînd se vorbeşte însă în mod obişnuit de sensuri multiple, se au în vedere doar cuvintele cu mai multe sensuri imediat sesizabile, cu sensuri secundare sau figurate arhicunoscute. Se vorbeşte în general de cuvintele polisemantice apropiate de omonime.

Iată cîteva exemple „clasice" de cuvinte cu sensuri multiple: *a avea, a băga, cinste, cîine, element, a face, inimă, martor, obraz, pată, rece, semn, tablou, urmă, vulpe, zare.* Rostind sau auzind unul din aceste cuvinte, în mod izolat, fiecare vorbitor va actualiza cel puţin două sensuri. Întîlnindu-le într-un context bine precizat receptăm de obicei doar sensul fundamental din text. Dar chiar şi în asemenea cazuri, de multe ori, noi realizăm două sau trei sensuri. Pentru că nu arareori chiar în propoziţie sau frază cuvîntul îşi poartă cu sine mai multe dintre sensurile pe care le are în „stoc". Dacă nu mă credeţi, examinaţi statutul semantic al cuvintelor *măgar, bătrîn, a se munci, adevăr* din propoziţiile şi frazele următoare:

Scanned with OKEN Scanner

a) „Deseori și măgarul cugetă"; b) „Am înțeles atunci că bătrînul e o comoară la casa omului"; c) Mult m-am mai muncit atunci ca să-l conving de adevărul spuselor mele!" Să conchidem deci că „sensurile multiple" sînt mai frecvente decît sîntem obișnuiți a crede și că aceste sensuri multiple nu apar doar în „stoc", ci se actualizează concomitent cîte două-trei în unul și același context.

CUVINTE „CONCRETE" ȘI CUVINTE „ABSTRACTE"

În multe din gramaticile noastre de altădată se vorbea pe larg de substantive abstracte și substantive concrete. Respectatul nostru profesor Alexandru Graur s-a străduit ani de zile să convingă lumea că pentru lingvistică distincția aceasta nu spune nimic, că ea este deci nepertinentă. Și se pare că strădania academicianului Al. Graur n-a fost zadarnică. Noile gramatici nu se mai ocupă de această distincție, care, pe lîngă că era inutilă, nici măcar nu putea fi ilustrată prin exemple. Îmi amintesc că într-un manual de acum douăzeci-douăzeci și cinci de ani, substantivul *glorie* era socotit abstract, dar *victorie* se înscria în lista concretelor. Cu asemenea clasificări, înțelegem cu toții că nu se putea înainta prea rapid și prea profund în studiul limbii.

Dar oare trebuie exclusă orice distincție între abstract și concret în limbă? Răspunsul meu este categoric negativ. Abstractul și concretul sînt concepte fundamentale pentru lingvistică. Regretatul meu coleg Vasile Știrbu a și dovedit acest lucru într-o lucrare de înaltă ținută științifică. Numai că distincția concret-abstract trebuie privită altfel. În nici un caz simplist. A spune că *scaun* este un cuvînt concret, iar *mărinimie* un cuvînt abstract este, din punctul de vedere al științei limbii, o banalitate. Mai mult. Afirmația de care ne ocupăm este cel puțin în parte de-a dreptul falsă. Cuvîntul prin natura lui (deci și cuvîntul *scaun*) este o abstracțiune, o generalizare. Cînd spunem *scaun* nu numim un anume scaun, ci obiectul în general, numim tipul de obiect ce întrunește doar trăsăturile rezultate din abstractizare. Dar chiar dacă am da dreptate în principiu celor care zic că *scaun* e un cuvînt concret, dis-

Scanned with OKEN Scanner

cuția nu s-ar putea opri aici. Oare *scaun* înseamnă doar „mobilă (de lemn) cu sau fără spetează, pe care poate ședea o singură persoană"? Chiar dicționarul cel mai sumar va indica și sensuri „abstracte": „locul și funcția deținută de cineva ca membru al unei adunări elective". Sau *scaunul* din expresia „cu scaun la cap".

Lucruri asemănătoare se pot spune și despre alte cuvinte prin excelență „concrete": *scară, sare, noapte, satelit, pînză, pas, ochi, a merge, a crește, gură, strîmb fir, a cînta.*

După această drastică negare a justeței împărțirii substantivelor, respectiv și a altor părți de vorbire, în „concrete" și „abstracte", mai rămîne ceva de spus totuși despre „concret" și „abstract" în vocabular? Desigur. Nu este însă locul aici să dezvoltăm teoria abstractului și concretului la nivelul lexicului. Ceea ce pot adăuga este că n-am negat gradualitatea abstractizării, ci împărțirea metafizică în „cuvinte concrete" și „cuvinte abstracte". Există obiecte concrete și noțiuni abstracte, dar nu cuvinte concrete și cuvinte abstracte. Cu obiectele concrete și cu noțiunile abstracte se ocupă însă alte științe, nu lingvistica.

În ceea ce privește gradul de abstractizare pe calea elaborării noțiunilor denumite prin cuvinte, lingvistica (dar nu numai ea) are cîte ceva de spus. Este și motivul pentru care vehemența semnatarului acestor rînduri s-a atenuat acum, la sfîrșit de expunere.

4. ORTOGRAFIE ȘI ETIMOLOGIE

SUNT

Puține cuvinte din limba noastră au o istorie atît de controversată. Lucru foarte firesc, dealtfel. Verbele auxiliare, în toate limbile indo-europene, au cunoscut evoluții sinuoase, adesea contradictorii, neconforme cu legile fonetice, supunîndu-se unor norme ad-hoc.

În ceea ce privește limba română, se știe că din întreaga paradigmă „literară" a indicativului prezent al verbului *a fi*, doar monosilabicul e de la persoana a

treia singular constituie o formă „normală", o rezultantă firească a evoluției formelor corespunzătoare din latină. Celelalte (*sînt, ești, este, sîntem, sînteți, sînt*) s-au dezvoltat prin analogii, prin modificări produse de presiunea sistemului, prin „împrumuturi" de la o persoană la alta etc.

Fără a-mi propune să reconstitui istoria tuturor formelor de prezent ale auxiliarului *a fi*, ceea ce nici nu este necesar, îmi voi permite să evoc cîteva momente din evoluția lui *sînt*. Formă acceptată azi de limba literară pentru persoanele I singular și a III-a plural, *sînt* nu reprezintă rezultanta normală nici a lui *sum* (persoana I singular), nici a lui *sunt* (persoana a III-a plural) din latină. Potrivit unor legi fonetice care au acționat, parte spre sfîrșitul latinei vulgare, parte în româna comună, *sum* și *sunt* au ajuns la *s*. Forma aceasta e prezentă și azi în toate graiurile românești (mai viabilă în subdialectele crișean, maramureșean și moldovean), dar nu se bucură de respectul normelor limbii literare, fiind taxată drept „regională", „neîngrijită", „familiară" etc. (Bine că nu și „incorectă"!) E deci o formă „periferică". Deși-mi pare rău, nu pot să nu fiu de acord în principiu cu normele standard. Chiar dacă e utilizată cu predilecție în funcție auxiliară sau copulativă, forma *s* neconstituind nici măcar o silabă („sora ei mai mică" *îs* este evitată, pe drept, de către majoritatea dintre noi) nu-și poate îndeplini în bune condițiuni importantele-i misiuni lexicale și gramaticale pe care i le conferă sistemul nostru lingvistic. E prea puțintică, prea uzată din punct de vedere fonetic.

Și atunci iată-ne ajunși la *sînt*, formă „anormală". Am așezat între ghilimele adjectivul *anormală* din două motive: a) întîi, pentru că nici un cuvînt și nici o formă lingvistică larg răspîndită, frecvent utilizată de un mare număr de vorbitori, nu este anormală; b) în al doilea rînd, pentru că mulți lingviști i-au refăcut un etimon latin: *sînt* s-ar fi dezvoltat dintr-un *sintunt* latin, rezultat al combinației dintre conjunctivul *sint* și indicativul *sunt* sau conjunctivul cu desinență de indicativ: *sint+unt*. Principial, nu obiectez împotriva acestei ipoteze. Forma de persoana a treia plural *sînt* s-ar bucura, prin urmare, de drepturi incontestabile în țesătura structurii morfologice românești. Și cum ortografia

respectă pronunţarea, respectă structura morfologică a cuvintelor, nimic n-ar trebui să ne împiedice a-l declara pe *sînt* inviolabil.

Şi totuşi. Istoria ortografiei, istoria codificării limbii noastre literare, deşi a fost strîns legată de istoria limbii înseşi, nu s-a conformat întocmai cerinţelor acesteia din urmă. Motivele au fost şi sînt multiple. Cel puţin pentru prima jumătate a secolului trecut, trebuie să se admită ca una din cauze necunoaşterea în profunzime a istoriei limbii.

În cazul special al dubletului *sînt—sunt,* lucrurile sînt şi mai complicate. Forma *sunt* a fost impusă de latinişti (mă refer atît la fruntaşii Şcolii Ardelene de la finele veacului al XVIII-lea — începutului celui următor, cît şi la latiniştii de mai tîrziu: T. Cipariu, A. T. Laurian, I. C. Massim şi alţii) în contextul „relatinizării" generale a limbii naţionale. Voi remarca însă de la început că, cu rare şi dealtfel ilustre excepţii, întreaga noastră intelectualitate a sfîrşit prin a adopta soluţia propusă de prestigioşii învăţaţi ardeleni. Şi nu-i de mirare. În primul rînd, pentru că nimeni în afara lui Titu Maiorescu şi apoi a lui Sextil Puşcariu, nu a adus o asemenea contribuţie la codificarea românei literare ca Gheorghe Şincai, Petru Maior, Timotei Cipariu, A. T. Laurian, I. C. Massim, Gavril Munteanu. În al doilea rînd, pentru că în graiurile populare corespondentul cel mai frecvent al noului *sunt* era *s* care, aşa cum am menţionat mai înainte, nu putea îndeplini în condiţiuni optime sarcinile atît de complicate ale predicativului, auxiliarului şi copulativului *a fi.* Deci la început n-a fost vorba de o concurenţă deschisă între *sunt* şi *sînt,* ca dealtfel nici între *sunt* şi *s.* Acesta din urmă a fost repede recunoscut ca formă dialectală, regională, în timp ce *sunt,* „amintindu-ne" şi de origine, a devenit „alintat", „distins". Iar mai tîrziu, pur şi simplu, literar, formă standard. După el, *sîntem, sînteţi* s-au acomodat la *suntem, sunteţi.*

Reforma ortografică din 1953, dezavuînd etimologismul, latinismul (deşi nu total), a eliminat pe *sunt, suntem, sunteţi* şi încă cu zgomot. Principiul a părut multora simplu: zicem *sînt,* să scriem *sînt.*

Numai că realitatea e ceva mai complicată. În vorbirea cui trebuia să se pună de acord scrierea cu pro-

nunțarea? Oare majoritatea vorbitorilor limbii literare nu pronunțau așa cum scriau *(sunt, suntem, sunteți)?*

Era normal să fie pusă dilema *sunt—sînt* în aceeași categorie cu dilemele de tipul *deslega—dezlega, voe—voie?* Firește că nu. Toți vorbitorii limbii române, inclusiv cei care din motive diverse scriau *deslega, voe* au rostit, în veacurile din urmă, *dezlega, voie.*

Așadar, parțial nesiguri de etimoanele lui *sînt, sîntem, sînteți,* recunoscînd totodată aici și niște hibridări, latiniștii s-au simțit în drept să propună pentru limba literară formele mai apropiate de latină: *sunt, suntem, sunteți.* Aceste forme au fost îmbrățișate de întreaga intelectualitate românească, de toți vorbitorii limbii noastre literare. După opinia mea, nu era necesar să fie eliminate. Ele erau de-acum un bun comun și identitatea lui *sunt* cu forma de persoana a treia plural din latină n-a făcut decît să sporească prestigiul acestor forme. Eu cred că *sunt* a fost înlăturat și din spirit antilatinist. Spirit ce într-o limbă neolatină îmi pare un nonsens.

IEȘIRE, DAR EU!

Nu sînt rare cazurile cînd deasupra unei uși, mai ales în gări, cinematografe, în marile magazine, ne întîmpină cuvîntul EȘIRE. Dacă grafia aceasta e corectă? De la bun început spunem nu!

Cuvîntul în discuție provine din latinescul *exire* (ex=din; *ire*=a merge; deci „a merge din", „a ieși"). Cum a evoluat acest cuvînt? În dezvoltarea limbii noastre a acționat o lege fonetică, potrivit căreia un *e* inițial din elementele de origine latină s-a diftongat, fără excepție, în *ie* sau *ia.* Deci *exire* a trebuit să dea în limba noastră *ieșire,* așa precum *equa* a devenit *iapă, (h)erba* s-a transformat în *iarbă, (h)aedus* în *ied.*

Prin urmare, toate formele verbului *a ieși* (inclusiv infinitivul lung *ieșire,* care s-a substantivizat) se vor scrie cu *i* la început de cuvînt: *ies, ieși, iese, ieșim, să ieșiți, ieșit* etc. De fapt, prin aceasta nu facem decît să respectăm, în scris, vorbirea. Doar nici un vorbitor nu rostește *es, eși, eșim,* etc., ci *ies, ieși, ieșim.*

Scanned with OKEN Scanner

Eu. Sînt foarte puţini aceia care grafiază acest cuvînt în forma *ieu.* Dar, mai ales printre elevi, se găsesc în număr mare cei care pronunţă *eu.*

Cum e corect? Grafia corectă este *eu,* dar pronunţarea trebuie să fie *ieu.* De ce această lipsă de concordanţă?

Eu provine din latinescul *ego.* Potrivit legii fonetice menţionate mai sus, e s-a diftongat în *ie.* Fără a mai fi necesar să explicăm şi celelalte transformări pe care le-a suferit *ego,* vom spune că pronumele latinesc de persoana întîi singular a devenit în româneşte *ieu,* aşa precum *exire* s-a transformat în *ieşire, equa* în *iapă* etc.

Întrucît de la introducerea alfabetului latin şi pînă în zilele noastre toată lumea a scris *eu* şi nu *ieu,* autorii ortografiei din 1953 au găsit de cuviinţă să păstreze tradiţia. S-a făcut în felul acesta o concesie ortografiei etimologice. Această concesie nu a complicat însă „dreapta noastră scriere", ci, dimpotrivă, a consemnat o realitate existentă de mult în limba română.

Se va scrie deci corect, *eu, el, ei, ea* şi *este, eram,* dar se va rosti cu aceeaşi corectitudine *ieu, iel, iei, ieste, ieram.*

IS

Despre *îs* s-a vorbit şi în paragraful dedicat lui *sunt.* Este firesc. *Îs* nu este decît o formă evoluată (dar şi denaturată) a lui *sunt.* Tocmai despre această „derivare" vreau să vă vorbesc aici.

Limba română contemporană cunoaşte una şi aceeaşi formă fonetică pentru două persoane ale indicativului prezent la verbul *a fi.* E vorba de persoanele I singular şi a III-a plural. Limba literară ne cerea pînă mai ieri să zicem „eu sunt tînăr", „pe munţi sunt brazi", în timp ce astăzi sîntem obligaţi să-l preschimbăm pe *sunt* în *sînt* („eu sînt tînăr"). Dumneavoastră însă ştiţi că limba literară e una şi vorbirea de toate zilele, mai ales în mediul rural, e alta. Cum pînă mai ieri peste 70—80% din populaţia României trăia la ţară (în timpuri mai îndepărtate, aproape toţi strămoşii noştri vieţuiau în sate), aria lui *sunt* a fost restrînsă.

Astăzi lucrurile se prezintă altfel. Cei ce cunosc și se folosesc de limba standard sînt mult mai numeroși. Așadar *sînt* cunoaște o soartă mai bună. Dar nu numai din motivul expus cu cîteva clipe înainte. Forma *sînt* a existat și în popor. Mi-e greu să spun cît a fost de răspîndită în perioada dominației literare a lui *sunt*. Este cert că și atunci, ca și astăzi (mai mult atunci decît azi), majoritatea românilor ce-și vorbesc graiul de acasă rosteau și rostesc *îs* sau *s*, atît la persoana I singular cît și la a III-a plural.

De unde vin aceste curioase și uneori „incomode" forme verbale? Am răspuns deja, dar nu complet. Punctul de plecare îl reprezintă persoanele corespunzătoare din limba latină: *sum*, persoana I singular și *sunt*, persoana a III-a plural. Datorită unor transformări fonetice dictate de legi ale latinei tîrzii sau ale limbii române în formare, curînd (adică prin secolul al VI-lea) se ajunge la forma unică *su*. Au căzut deci consoanele finale. Între persoanele în discuție nu mai e nici o deosebire formală. Cu timpul, *u*, aflîndu-se în poziție finală ca și în *lupu* (provenit din latinescul *lupus*), *omu* (provenit din latinescul *homo*), se va afoniza, adică prin slăbire treptată va dispărea. Din *su* mai rămîne doar consoana *s* (așa precum și din *lupu* mai rămîne doar *lup*).

Pe spatele acestui unic sunet (și băgați de seamă e vorba de o consoană!) cad dintr-odată sarcini foarte grele: verb auxiliar, verb copulativ, verb predicativ, modul indicativ (deci nu conjunctiv sau gerunziu!), timpul prezent (nu viitorul anterior!). Românii ziceau sau trebuiau să zică: „Ieu s muncit de năcazuri"; „Io-s rumân"; „S pre munte"; „Iei s săraci". Să recunoaștem de la început că în exemplele întîi, al treilea și al patrulea, *s* este depășit de sarcinile pe care și le-a asumat. În exemplul al doilea situația lui este mult mai bună prin atașarea la pronume. Asta și explică trăinicia formei de-a lungul veacurilor: „Io-s rumân" se poate auzi și astăzi în cele mai multe graiuri populare din țara noastră.

Unde *s* n-a avut posibilitatea să se unească cu cuvîntul precedent, pentru că acesta din urmă se termina în consoană sau era prea lung, a trebuit să cedeze locul fie lui *sînt* (născut din „hibridul" *sintunt*), fie fratelui său vitreg *îs*. De ce-i zic „frate vitreg"? Pentru că sea-

Scanned with OKEN Scanner

mănă numai parţial cu *s*. Cuvîntul —consoană de care ne ocupăm are toate cărţile în regulă, el este rezultatul evoluţiei firești a formelor *sum* şi *sunt*. Pe cînd *îs?* Aceasta s-a născut prin protăpirea lui *î*, care cică-l sprijină pe *s*, neputincios în atîtea contexte. Vocala *î* a mai sărit şi în ajutorul pronumelor *l* (de unde *îl*), *i (îi), mi (îmi)* etc.

După această intervenţie, strămoşii noştri au început să zică: „Iei îs deştepţi", „Ieu îs ţăran", „Iele îs pe deal". E mai frumos aşa? Eu zic că nu. Pentru mine nu există cuvinte mai urîte în limba română decît *îs, îşi, îţi, îi îl*. Din păcate, nu ne putem lipsi de ele. „Nelipite" de cuvintele precedente, *s, şi, i, l*, nu pot fi rostite. Au nevoie de acel *î* de sprijin sau protetic, cum îi zic lingviştii.

La afirmaţiile de pînă aici s-ar putea aduce cel puţin o obiecţie: în limbă nu există cuvinte „frumoase" şi cuvinte „urîte". Obiectiv, nu! Dar avem dreptul să ne placă sau nu un cuvînt. Şi *îs* mie nu-mi place.

O ultimă observaţie. E destul de difuză părerea că de bază este forma *îs* şi că *s* nu e decît rezultatul elidării lui *î* din contexte ca „nu îs de acord", devenit „nu-s de acord". Aţi văzut însă şi dumneavoastră că lucrurile nu stau deloc aşa. Forma cea mai veche, forma „firească" este *s; îs* nu-i decît o derivată a primei.

5. ETIMOLOGIE ŞI ONOMASTICĂ

CUM TE NUMEŞTI?

La această întrebare se răspunde prin nume şi prenume. În general „cei mai modeşti" îşi zic întîi numele, adică numele de familie. Deşi conform... etimologiei, *prenumele* trebuie spus întîi. Deci nu *Munteanu Gavril*, ci *Gavril Munteanu*.

Dar nu despre asta aş dori să discutăm acum. Gîndiţi-vă. Cînd auziţi un nume, sînteţi indiferenţi? Sau altfel spus: reacţionaţi identic la rostirea unor nume

diferite? Sînt convins că nu. Ce ne face să ne comportăm diferenţiat în faţa unor nume diverse?

Acest „ce" este încărcat cu semnificaţii. Adică nu există un singur „ce".

Voi nota înainte de toate puterea evocatoare a unui nume. Numele iubitei din tinereţe, numele unui coleg drag din anii studenţiei, numele bunicii blajine din copilărie, numele părinţilor prematur dispăruţi — toate aceste nume spun mai mult decît orice apelativ, indiferent de încărcătura lui semantică. Alte nume evocă epoci istorice: *Alexandru Macedon, Decebal, Iulius Caesar, Ştefan cel Mare, Napoleon, Avram Iancu.* În sfîrşit, numele unor personaje literare celebre readuc în faţa noastră epoci, societăţi, vicii, caracteristici ale unor lumi de altădată: *Harpagon, Jean Valjean, Jago, Hamlet, Anna Karenina, Zoe Trahanache, Ion al Glanetaşului, Ilie Moromete.*

Sensul evocator al acestor nume ar merita să fie studiat îndeaproape. Dar noi nu despre asta vrem să discutăm acum. Numele ce ne interesează nu aparţin nici marilor personalităţi ale istoriei (decît întîmplător), nici personajelor celebre din opere literare celebre. Nu dorim nici să facem apel la memoria individuală pentru a da semnificaţie cutărui sau cutărui nume pus în discuţie. Ceea ce-mi propun aici este un scurt colocviu despre numele care prin propria lor structură fonică, gramaticală, semantică ne spun ceva deosebit.

Voi nota încă de acum că aceste nume nu sînt tocmai puţine şi că ele circulă adesea mult mai rapid şi mai constant dintr-o limbă în alta decît apelativele cele mai „internaţionale". Aceasta înseamnă că în rîndurile de faţă abia dacă vom „ciupi" subiectul în discuţie. Nicidecum nu putem pretinde să-l epuizăm.

Să consemnăm înainte de toate că majoritatea numelor de persoane (fie ele nume de familie sau prenume) sînt foarte vechi. În această privinţă e demn de luat în seamă *Nicoară*, despre care se poate spune cu o oarecare certitudine că ne-a rămas din latină. Etimonul său: *Nicola.* Sînt însă şi alte nume foarte vechi.

O conscripţie de prin părţile Aradului consemna la 1746: *Mihuţ, Bărbat, Faur, Bătrîn, Pantea, Olar, Păcurar, Negru, Csoban, Ignat, Csordar Ioan, Kalusar Ioan, Cosma Lup, Jucuţ, Argylan, Moţ.* Cu privire la această

Scanned with OKEN Scanner

listă, sîntem obligaţi să notăm grafia maghiarizată a lui *Cioban, Ciordar* (sau *Ciurdar*) şi *Ardelean.* Asemenea tendinţe nu erau tocmai singulare pe vremea aceea nici în Transilvania—Banat şi nici în Moldova—Muntenia. În aceste din urmă provincii a existat un fenomen de turcizare sau grecizare. Practica aceasta n-a ocolit, nici numele ilustre: *Ion Molnar-Piuariu, Jánk Abraham* (*Avram Iancu* într-un registru din Abrud), *Gheorghe Bariţ (Bariţiu).*

Alte nume ne vorbesc despre vechimea lor prin părţile componente. În bănăţenele *Jurconi* sau *Fironi* recunoaştem sufixul latinesc *-o, -onis.* Dar chiar şi numele pe care noi, românii, le-am împrumutat în epoca maximei modernizări a vocabularului nostru (ceea ce ar coincide cu ultimele două sute de ani) sînt nume din antichitatea greco-romană sau cel mai tîrziu din evul mediu romanic, germanic sau slav. Cînd au început aceste nume să fie date noilor-născuţi, ele aveau o semnificaţie precisă. Părinţii nu-şi botezau întîmplător odraslele. De aceea mulţi se numeau *Anghelos* (la greci), *Angelus* sau *Angela* (la romani), *Stephanos, Basileus, Atanasios* şi aşa mai departe. De aici avem noi pînă azi pe *Anghel, Angela, Ştefan, Vasile, Atanase.* Dar ce însemnau aceste nume pe vremea cînd se foloseau şi ca substantive comune?

Angelus=înger. Copilului i se dorea puritate morală, ca aceea a presupuşilor îngeri din mitologia creştină.

Ştefan trimite spre *coroană;* copilului astfel botezat i se ura glorie, pentru a putea fi încoronat.

Vasile ne aduce în minte sensul de *rege (basileus).* Ceea ce-i urau părinţii botezatului cu acest nume este mai mult decît clar.

Atanasie, Atanase vrea să fie nemuritor, aşa după cum *Radu* (nume slav) e mereu *bucuros, Dobre* (tot slav) e *bun, Robert* (de origine germanică) e *ilustru.*

Astăzi puterea magiei e aproape nulă. Părinţii nu-şi numesc într-un fel sau altul copilul pentru a-l proteja. Motivele sînt azi diverse. Dar nu nesemnificative. Gîndiţi-vă fiecare dintre dumneavoastră dacă nu v-aţi frămîntat înainte de a da un nume noului-născut. Aceasta priveşte, desigur, *prenumele.* Dar numele? Acesta se moşteneşte. Pentru cei mai mulţi el nu înseamnă alt-

Scanned with OKEN Scanner

ceva decît că „așa s-a numit tata, așa s-a numit bunicul". Dar la originile lui îndepărtate fiecare din aceste nume (întocmai ca și prenumele discutate mai sus) au avut o anume semnificație.

În general s-a pornit de la apelative, de la apelativele cele mai diverse:

a) *Muntean, Cîmpean, Mocan, Luncan, Pădurean* ne vorbesc de origine (topografică); *Mureșan, Crișan, Dunărean, Prutean, Dobrogean, Moldovan, Ardelean, Bănățean, Craiovean, Brașovean, Oltean, Turdean, Făgărășan* evocă tot originea, dar de data aceasta mai precis: ne vorbesc de o anumită regiune, de un anumit oraș;

b) *Fieraru, Rotaru, Zidaru, Păcuraru, Ciobanu, Plugaru, Sitaru, Săraru* ne spun cîte ceva despre meseria strămoșilor;

c) *Mărăcină, Brustur, Buruiană, Frunză, Creangă, Prună* ne trimit spre regnul vegetal. Multe altele se regăsesc în lumea animalelor, în schimbarea anotimpurilor, în fenomene ale naturii, în credințe și superstiții vechi. Ceea ce este mai interesant, această legătură cu mediul ambiant, cu realitatea imediată și cu istoria se oglindește și mai pregnant în numele de familie ale unor popoare cu o îndelungată tradiție de civilizație. Mă gîndesc în primul rînd la italieni. Iată cîteva nume ilustrative: *Moro* (*moro*=„maur"), *Leone* (*leone*=„leu"), *Rumor* (*rumore*=„gălăgie, zgomot"), *Longo* (*lungo*=„lung"), *Monti* (*monti*=„munți"), *Benvenuti* (*benvenuti*=„bineveniți"), *Riva* (*riva*=„mal"), *Monaco* (*monaco*=„călugăr"), *Verdi* (*verdi*=„verzi"), *Leopardi* (*leopardi*=„leoparzi"), *Vallone* (*vallone*=„valon"). Exemple asemănătoare se pot da și din alte limbi: engl. *Bacon* (*bacon*=„slănină"), fr. *Butor* (*butor*=„buhai-de-baltă").

Interesant e și fenomenul invers, adică transformarea numelor de persoane în nume comune. Deși nu se apropie ca frecvență de primul proces, nașterea de nume comune din substantive proprii nu e tocmai „o floare rară": *ghilotină* vine de la numele medicului francez *(Guillotin)* care în 1789 „a inventat" teribilul mecanism; *ghilimelele* își trag numele tot de la un francez: *Guillemet; Savarin*, un al treilea francez, a dat nume gustoaselor prăjituri chemate astăzi de toți *savarine*; numele zilelor săptămînii, ca și ale lunilor anu-

lui îşi au originea îndepărtată în nume de zeităţi sau împăraţi: *vineri (Venera), joi (Jovis), martie (Marte), august (Augustus).*

O sursă interesantă şi pitorească de nume proprii o constituie poreclele. Sigur, am putea spune că poreclele la rîndul lor îşi au originea în nume comune. Da, este adevărat. Dar devenite porecle, ele sînt fie nume proprii, fie nume comune, dar de un fel deosebit. Iată cîteva nume provenite din porecle: *Şchiopu, Piţigoi, Lungu, Negru, Ureche, Barbălată, Fleandură, Cucuietu.*

Paragraful acesta s-ar putea lungi „la infinit". Din consideraţie pentru cititor mă opresc aici. Sînt însă convins că v-am dat mai mult de-un motiv de reflecţie pe marginea răspunsului la întrebarea atît de simplă: Cum te numeşti?

DACĂ NUMELE DE LOCURI SÎNT INTERESANTE?

Fără îndoială. Oricare dintre dumneavoastră v-aţi pus adesea întrebări de felul acesta: „De ce i-o fi zicînd satului nostru atît de curios?" „Cum s-a ajuns la acest nume?" În ce ne priveşte pe noi, românii, avem cel puţin un motiv să ne intereseze originea unor nume de locuri şi mai ales a unor nume de localităţi.

1. De ce atîtea sate, de ce atîtea oraşe „mari"? *Sînicolau-Mare, Runcu-Mare, Satu-Mare, Baia-Mare, Oradea-Mare, Roşienii-Mari, Careii-Mari, Preajba-Mare, Şomcuta-Mare, Bocicoiu-Mare, Poiana-Mare, Hora-Mare, Vima-Mare, Boiu-Mare...* Mulţi vom fi tentaţi să răspundem imediat: „păi, *Vima-Mare*, pentru că alături e *Vima-Mică*". Da, aici cred că lucrurile aşa se prezintă. Numai că sînt „sate mari" cărora nu le corespunde nici un „sat mic". Şi atunci? Atunci trebuie căutate alte explicaţii.

De *Oradea-Mare* şi de *Careii-Mari* nu mă mai ocup, pentru că astăzi se recomandă numele simplu: *Oradea, Carei.*

Baia-Mare (grafiat mai firesc fără linioară: *Baia Mare*) n-are un corespondent *Baia-Mică. Există în* schimb *Băiţa* şi *Baia Sprie.* Cu primul dintre acestea intră în contrast dimensional, ca şi cu un eventual *Baia-Mică.* Cu al doilea, contrastul nu e opoziţie, ci di-

ferențiere: *Baia Sprie* însemnînd *Baia+Sprie* (=nume de persoană sau de loc). În ce privește cuvîntul de bază, el nu poate fi interpretat, cred, decît ca *baie=mină*.

Șomcuta Mare, *Boiu Mare* n-au prin apropiere „șomcute mici", „boiuri mici". La o oarecare distanță există un *Șomcutu-Mic*, dar nu cred că poate fi vorba de „antonimul" *Șomcutei* din Chioar. Cred mai degrabă că la început s-a zis simplu *Șomcuta* (toponimic provenit din *șom* „corn" + *kut* „fîntînă") iar apoi, potrivit „obiceiului locului", ca să fie mai „teribilă", „neînsemnata" Șomcută a devenit Șomcuta-Mare.

Nici vreun *Satu-Mic* nu se află prin apropierea reședinței județului vecin cu Maramureșul. Atunci de ce *Satu-Mare*? De la început voi spune că avem în față o etimologie controversată. Într-o excepțională carte de toponimie, profesorul Alexandru Graur s-a pronunțat, cu argumente temeinice, în favoarea originii lui *Satu-Mare* din *Sătmar*, care la rîndul lui ar proveni din germanul *Satmar* (a se vedea și maghiarul *Szatmár*). O undă de îndoială rămîne totuși: de ce nu invers? Nu putem presupune că la început a fost *Satu-Mare*, născut din *satul* + *mare*? Apoi din *Satu-Mare* s-a format prin derivare adjectivul *sătmărean* (ca și *băimărean* din Baia-Mare). Adjectivul a putut influența apariția formei „prescurtate" *Sătmar*. Că *Sătmar* a fost interpretat ca avînd calitatea de „mare" ne-o spune, cred, și numele „satului mai mic" din apropiere, *Sătmărel*. Repet, nu vreau să spun că întîietatea lui *Satu-Mare* față de *Sătmărel* este demonstrată, dar nici că este exclusă.

2. Dar avem și localități *lungi*. Cele mai cunoscute sînt orașele *Cîmpulung(Muscel)* și *Cîmpulung-Moldovenesc*. Un *Cîmpulung* există și în Maramureș, anume *Cîmpulung-la-Tisa*, comună aflată în imediata apropiere a orașului Sighetul Marmației.

Nu despre acest *Cîmpulung* însă doresc să vă vorbesc. Atenția mea se va îndrepta spre *Satulung*, comună situată între Baia Mare și Șomcuta-Mare, pe drumul național 1 C.

Așezat de-o parte și de alta a șoselei pe o întindere de circa 1 km, imaginea primă poate chema cu ușurință calificativul de *lung*. Dar n-a fost întotdeauna așa. Lungimea actuală este de dată relativ recentă. În

plus există destule case vechi aşezate departe de şosea, ceea ce înseamnă că şi în trecut satul n-a avut forma unei panglici, ci mai degrabă a unei crengi. De unde totuşi *Satulung*? Originea imediată a numelui ne duce spre maghiarul *Hoszúfalu* (*hosszú*=lung; *falu*=sat). Prin urmare numele românesc nu e decît un calc, o traducere a componentelor. Dar poate fi şi invers.

Aşadar numele de *sat lung* e destul de vechi.

Pentru ca să poată fi numită astfel, o localitate trebuie să îndeplinească, după părerea mea, una din următoarele două condiţii (sau pe amîndouă concomitent):

a) să fie foarte lungă, vorbind la propriu, deci ca dimensiune spaţială;

b) să poată fi pusă în contrast cu o altă localitate, aflată în imediata apropiere şi care să se caracterizeze pregnant prin scurtime, luînd imediat numele de *Satscurt* sau aşa ceva.

Pentru *Satulung* al nostru pare să nu se adevereasc㠄 nici una din aceste premise. Şi totuşi una trebuie să fi existat. Prima, am văzut, este exclusă. Cea de-a doua pare şi ea exclusă, pentru că nici în imediata apropiere şi nici ceva mai departe nu se află un sat scurt (*Satscurt*, eventual). E adevărat. Acum nu există un *Satscurt* aici. Dar eu cred că a existat. Cîndva una din străzile lăturalnice de azi a îndeplinit rolul de *sat scurt*, aşa după cum uliţa ce se întinde de-a lungul şoselei principale s-a prezentat, prin contrast, drept *sat lung*.

Ipoteza mea poate să nu fie adevărată. Dar e în orice caz plauzibilă.

3. Ca şi în cazul altor fenomene lingvistice, aparenţa poate înşela. Şi sînt convins că vorbitorul mai puţin avizat, auzind numele satelor Groşi (lîngă Baia-Mare) şi Groşii Ţibleşului (Ţara Lăpuşului), se gîndeşte instinctiv la o prezumtivă corpolenţă a locuitorilor respectivelor sate. Alţi vorbitori, mai înclinaţi spre meditaţie, îşi zic: „N-or fi locuitorii de azi ai Groşilor corpolenţi, dar desigur au fost strămoşii lor. De aici trebuie să se fi născut numele localităţii. Aşa i-or fi poreclit vecinii". Destul de plauzibilă această ipoteză. Nu o dată s-a întîmplat ca vecinii să dea nume unor sate pornind de la o caracteristică anatomică, fiziologică sau psiho-

Scanned with OKEN Scanner

logică a locuitorilor acelor sate. Așa se pare că s-au născut toponimicele *Gușați, Bărboși, Afurisiți, Turbați, Strîmbi, Spărieți.*

În cazul *Groșilor* maramureșeni, psihologia nu are nici un amestec. Originea toponimicului trebuie căutată în altă parte. Groșii-Țibleșului este un sat de pădure. Cîndva așa trebuie să fi fost și Groșii de lîngă Baia Mare. Pornind de la anumite expresii existente pînă astăzi în graiurile populare, vom descoperi sinominia *groși*=butuci. Această sinonimie ne dezvăluie convingător originea toponimicelor în discuție.

4. În regiunile de nord ale țării, ca și peste tot în România, ne întîmpină și alte nume de locuri interesante. Dimensiunea acestei cărți nu ne permite să discutăm mai multe. Iar ca să le amintim pe toate care ar putea interesa cititorul ne-ar fi necesare două-trei tomuri de sute de pagini. Așadar ne oprim aici, consemnînd în încheiere semnificația numelui Țării Chioarului, care printr-o analiză grăbită ar putea fi interpretată ca *piuar* cu labiala *p* palatalizată la *k'*. Deci *Piuar>Chiuar* sau *Chioar*. Numai că în această zonă *p* nu se palatalizează astfel. Consoana *p* trece la *k'* doar în graiurile moldovenești. În nord-vestul țării, *p* se palatalizează în *pt', pk'*, eventual *t' (pt'atră, t'ept)*. Exclusă originea *Piuar*, ne rămîne interpretarea *Kövár* „cetate de piatră".

NUME ȘI PRENUME IDENTICE

Tuturor ni s-a părut hazliu faptul de-a fi întîlnit oameni pe care-i cheamă: Dumitru Dumitru, Nicolae Nicolae etc. Aceasta, pentru că sîntem obișnuiți cu situația în care un om are un nume și un prenume, diferite unul de celălalt. Identitatea numelui și prenumelui pare o curiozitate. În același timp, cei mai mulți dintre noi sîntem convinși că este o raritate. Și totuși nu este așa, dacă privim lucrurile în perspectivă etimologică.

Un foarte mare număr de oameni poartă un singur nume, un nume repetat.

1. Printre români, cel mai răspîndit antroponim

Scanned with OKEN Scanner

(nume de persoană) este *Ioan* sau *Ion*. Fiind foarte vechi în limba noastră, a dat naştere la multe derivate. Acestea din urmă seamănă sau nu seamănă cu cuvîntul de bază. În orice caz, foarte puţini dintre noi ne-am gîndit să punem semnul egalităţii între *Ion* şi *Nacu*, de exemplu. Şi totuşi e vorba de acelaşi nume: *Ion* plus sufixul *ac* a dat *Ionac* sau *Ionacu*. De aici s-a ajuns foarte uşor la *Nacu*. Doar şi azi noi derivăm din *Ion* pe *Nucu* sau *Nuţu* (prin faza intermediară *Ionucu, Ionuţu*).

Luînd în considerare derivatele, ca şi din alte motive, *Ion* ne apare, în română mai vechi decît *Ioan*. Pentru *Ion*, mai demult a existat şi grafia *Ioon*.

Iată cîteva antroponime derivate din *Ioan* sau *Ion*: *Oană, Neşu, Oanţă, Oancea, Ionescu, Onac, Năcula, Uncuţă, Ioniţă, Nică, Nuţăscu, Nuţescu*.

Aşadar, în *Oanţă Ioan, Uncuţă Ion, Nică Ion* etc. avem de-a face cu repetarea unuia şi aceluiaşi nume: *Ioan* sau *Ion*. Nu mai vorbim de faptul că antroponimul *Ioan* are corespondente în limbile învecinate: *Ivan* (la ruşi şi ucraineni), *Jan* (la cehi şi polonezi), *Ianoş* (la maghiari), *Johann* (la germani) etc. Dintre acestea, multe au pătruns în limba noastră şi au dat naştere la derivate, mărind considerabil familia lui *Ion*. Cîteva exemple:

a) de la *Ivan: Ivănescu, Vancu, Ivancea, Ivaşcu*;
b) de la *Jan: Ianovici, Ienăchiţă, Iancu*;
c) de la *Johann: Hanăş, Hîncul*.

Prin urmare, au un singur nume şi cei pe care-i cheamă *Ivaşcu Ioan, Iancea Ioan* etc.

2. Gheorghe are, de asemenea, multe derivate. Iată cîteva: *Ghica, Gherghei, Gorgan, Goga, Guţă, Jurcă, Giurgiu, Jora, Iuga*. Desigur că puţini dintre cei pe care-i cheamă *Iuga Gheorghe* sau *Jurcă Gheorghe* s-au gîndit vreodată că numele lor este identic cu prenumele.

3. Nu sînt puţini aceia pe care-i cheamă *Duran Teodor, Dorca Teodor, Dura Teodor, Fetca Teodor, Tivadar Teodor* etc. Şi aceştia au un singur nume, un nume repetat. Toate cele cinci nume de familie *(Duran, Dorca, Dura, Fetca, Tivadar)* provin din antroponimul *Teodor*, care la rîndul său este o transpunere românească a grecescului *Theodoros*.

6. ETIMOLOGIE POPULARĂ

CUVINTE BUCLUCAȘE

Mă voi referi în cele ce urmează la două cuvinte mult discutate în literatura de specialitate: *prizonier* și *remunerație*. Fac acest lucru pentru că am ceva de adăugat la comentariile anterioare.

Prizonier este forma literară, forma standardizată și „normală" în același timp. Se știe că el își are originea în franțuzescul *prisonnier*, care la rîndul său este un derivat al lui *prison* („închisoare, loc de detenție al persoanelor condamnate la pedepse privative de libertate; figurat, sălaș trist și sumbru"). La noi, *prizonier* a păstrat o parte din sensul originar, dar, după cum știm cu toții, înțelesul său fundamental este altul.

Nu sensul vreau să-l discut în primul rînd aici, ci forma. În limbajul popular *prizonier* se poate întîlni cel puțin sub patru-cinci înfățișări: *prinsonier, prinzoner, prinsoner, prinsonier, prizoner*. Bogăția aceasta de forme se datorează în bună măsură diferențelor de grai de la o regiune la alta. Originea „aberației" este însă comună. Se știe că deformarea se explică prin apropierea formală și de sens a cuvîntului discutat de noi de participiul *prins*, deși mulți cercetători au recurs și la propagarea nazalității, ca în *bulentin, indentitate, intinerar*.

Ceea ce este curios, etimologia populară se întîlnește aici cu o realitate lingvistică pe care nespecialiștii nici măcar n-o bănuiesc. Franțuzescul *prison* provine din latinescul *prehensio* unde însemna „acțiunea de a prinde". Este deci un substantiv din aceeași familie cu verbul *prehendere*, care s-a păstrat și în limba română. Forma românească: *a prinde*. Participiul lui *prinde* nu este altul decît... *prins*. Așadar, *prins* și *prizonier* se întîlnesc undeva, la originile lor îndepărtate. Este însă sigur că cei care-l pronunță *prinsoner* pe *prizonier* nu cunosc istoria cuvintelor pe care le „contaminează".

Remunerație, cunoscut atît de bine sub forma *renumerație* (și din păcate nu numai din vocabularul lui

Scanned with OKEN Scanner

Pristanda), îşi are şi el curiozităţile sale. Este clar pentru toată lumea că prima cauză a deformării lui o constituie apropierea de verbul *număra*. Dar aceasta nu este singura cauză, după părerea mea. Astăzi, numărul persoanelor cu bagajul de cultură al lui Pristanda este în vizibilă scădere. Totuşi forma *renumeraţie* nu este tocmai rară. O întîlnim şi la oameni cu o instrucţie satisfăcătoare. De ce?

Iată două explicaţii posibile. Întîi voi nota că deformarea se produce prin schimbarea locului consoanelor *m* şi *n* din silabele a doua şi a treia. Secvenţa *-mune-* devine *-nume-*. E de mirare că se întîmplă acest lucru? Cred că nu. Şi astăzi şi pe vremea lui Caragiale, *-mune-* era în limba română o secvenţă rarisimă. În schimb, *nume* există şi ca vocabulă independentă. Şi încă una foarte frecventă, pe care academicianul Al. Graur a situat-o în nucleul fondului principal lexical al limbii române. Sigur că schimbarea locului celor două sunete a fost favorizată şi de înrudirea acustică-fiziologică dintre ele; amîndouă sînt consoane nazale.

O a doua explicaţie pe care o consider posibilă este următoarea: *remuneraţie*, neologism de provenienţă franceză (*remunération*) a putut fi „contaminat" de un alt neologism de aceeaşi origine, anume de *numerar*. Etimonul lui *numerar* este *numéraire*, care la rîndul său provine din latinescul *numerarius*. Sensul cuvîntului românesc îl urmează îndeaproape pe acela al etimonului său franţuzesc: „valoare bănească în monede sau în hîrtie-monedă; bani lichizi, bani-gheaţă". Avînd în vedere că remuneraţia se dă în numerar, „coruperea" abstractului *remuneraţie* de către mai concretul *numerar* nu ne poate apărea nefirească. Menţionez că această a doua ipoteză poate să explice şi de ce oameni relativ culţi rostesc *renumeraţie*: aceştia îl cunosc pe *numerar*. Sigur, pentru majoritatea vorbitorilor care zic *renumeraţie*, procesul de „contaminare" se petrece în vecinătatea verbului *număra*.

Ne-am pornit să vorbim despre medicamente. Şi despre medici, şi despre spitale. Dar nu ca pacienţi, ci în calitate de „consumatori" de termeni medicali. Dar

Scanned with OKEN Scanner

oare nu mergem prea departe? Cine înțelege limbajul medicilor, în perfectă concordanță... cu scrisul lor?

E-adevărat, scopul nostru nu este de a pătrunde în labirinturile terminologiei tehnice, de strictă specialitate. Există totuși o arie a terminologiei tehnice care se suprapune în zilele noastre peste tărîmul limbii comune. Cu alte cuvinte, datorită importanței pe care știința și tehnica au căpătat-o în viața noastră cotidiană, anumiți termeni tehnici au intrat în uzul general. E desigur și cazul unor cuvinte din vocabularul medical.

„Ei, și ce-i cu asta? Dacă procesul e firesc, lasă-l să se desfășoare! De ce te amesteci?" Primesc reproșul, ca și avertismentul. Nu are nimeni dreptul (dealtfel, eșecul e sigur într-o întreprindere de acest gen) să se amestece într-un proces firesc. Numai că tendința generală nu e totuna cu realizarea ei în toate particularitățile, în toate manifestările concrete.

Limba comună, limbajul familiar asimilează tot mai mulți termeni tehnici, dar nu toți vorbitorii îi receptează la fel.

— Și atunci...? „Atunci se naște albocalminul, pe care ți-l recomandă doftorul la boliclinică. Dacă și după albocalmin măseaua continuă să te doară, te duci la stimatologie să ți-o (ex)tragă. Numai că după aceea trebuie să fii foarte atent la posibilele infecții, de care nu scapi fără pelicilină".

Desigur, ați recunoscut cu toții caracterul didactic al frazelor de mai sus. „Sucul" lor îl constituie formele pe care le pot lua în anumite idiolecte cuvintele *algocalmin, doctor, policlinică, a extrage, penicilină, stomatologie.*

Cum, pe ce căi s-a ajuns la formele „aberante"? (Am pus între ghilimele „aberante", pentru că formele *albocalmin, boliclinică* etc. apar corecte în ochii celor care le folosesc. Altfel, desigur, le-ar evita.)

Nu pe o singură cale, deși una din aceste căi pare mai bătătorită.

1. Preluînd pe *algocalmin* din alte stiluri, limbajul familiar l-a asimilat de îndată. Sau mai exact spus, nu toți vorbitorii limbajului familiar l-au asimilat perfect. O parte din acești vorbitori au căutat o motivare a curioasei forme. Și au găsit-o! Tableta de algocalmin este albă. Și mai și calmează. Este deci vorba de ceva alb

care calmează durerile de cap, de măsele etc. Cum să numim această doftorie dacă nu *albocalmin*? Dar *boliclinica* de unde-și trage obîrșie? Păi, nu mergem la policlinică pentru a ne vindeca de anumite boli? Cine mai are timp să se gîndească la *policlinică* în sens de „mai multe clinici" sau „clinică complexă"? Întrebarea mea este desigur retorică. Cei mai mulți recunoaștem în *policlinică* pe grecescul *poly*, prefix cu sensul general de „mai mulți". Dar, oricum, nu sîntem puțini nici aceia pe care gîndul ne duce la *boală, boli*. Același fel de legături se stabilește între *stomatologie* și *stomac*. Întrucît netratarea bolilor stomatologice poate duce la îmbolnăvirea stomacului, iată-ne vorbind de *stomacologie*.

Veți spune probabil că un cuvînt ca *autoștiutor* nu e tocmai frecvent. Nu vă contrazic. Dar nici „părintele" său nu ne deranjează prea des. Cîți dintre noi folosim zilnic sau măcar săptămînal *atotștiutor*? Cînd însă nevoia de-a-l utiliza mai des pe *atotștiutor* va deveni stringentă, și frecvența lui *autoștiutor* va fi mai mare.

De ce *autoștiutor*? Se pot emite mai multe ipoteze. Cred însă că trebuie să pornim neapărat de la caracterul „hibrid" al cuvîntului „corect". *Atotștiutor* se compune din trei cuvinte: adjectivul *știutor* (care la rîndul său este un derivat cu sufixul *-itor* de la verbul *a ști*), pronumele nehotărît *tot* și prepoziția *a*. Vorbitorul nu sesizează întotdeauna componentele cuvîntului și dacă în calea rostirii apar dificultăți „fiziologice", nu se ezită un moment în fața perspectivei de a le înlătura. Să recunoaștem: *autoștiutor* este mult mai ușor de pronunțat decît *atotștiutor*. Dacă la toate acestea mai adăugăm și frecvența în limbajul contemporan a pseudoprefixului *auto*, nu ne vom mira că mulți vorbitori îl părăsesc fără nostalgie pe *atotștiutor* în favoarea *autoștiutorului*. „Cum adică? E mai grozav *atotștiutor* decît *autoștiutor*? Nici vorbă! Doar în al doilea cuvînt există magicul *auto* . . ."

Dar și dacă ne lăsăm de ironii, *autoștiutor* e mai „verosimil" decît *atotștiutor*. Cîte cuvinte cu *atot* — sînt astăzi în limba română? Vreo cinci-șase. Dar cu *auto*? Cîteva zeci. Și procesul creării de noi cuvinte cu ajutorul lui *auto-* e în plină desfășurare.

Să vă mai dau un argument? Iată-l: printre compusele cu *auto-* se află *autoturism, autostradă, autocar, autograf, autobiografie* și ... *autocritică.* Ce mai contează că nu toți *auto-* au aceeași origine și același înțeles?

Firește că nu sînt un adept al lui *autoștiutor.* Eu, cum este și normal îl apăr pe *atotștiutor.* Am vrut însă să vă invit la o explicație ce mie mi s-a părut satisfăcătoare, în legătură cu detronarea, în vorbirea unora dintre noi, a *atotștiutorului* de către mai ... simpaticul, dar neavenitul *autoștiutor.*

INVENTIVITATE CONTINUĂ

Etimologiile populare prezentate sînt mai mult sau mai puțin vechi. Procesul nu s-a întrerupt nici în zilele noastre, în ciuda repeziciunii cu care se răspîndește la noi cultura în mase. Etimologia populară este deci vie. (Dealtfel, în treacăt fie zis, chiar cuvinte ca *renumerație* și *prizoner* sînt de cele mai multe ori „noi", adică nu sînt preluate ca atare de la alți vorbitori, ci mereu „reinventate".)

Sigur, o deosebire față de trecut există. Un Pristanda, un Ipingescu, o Ziță nu se mai întîlnesc astăzi. Dar despre o dispariție a fenomenului ca atare, specific nu doar micii burghezii semidocte, ci mai tuturor păturilor sociale, nu poate fi vorba. Și să vă spun drept, eu nici nu sînt supărat pentru că etimologia populară generează mereu mici deformări în vorbire sau chiar în scriere. Nu știu cum, dar cînd aud o nouă formă de etimologie populară, mi se pare că procesul lingvistic este mai viu, mai puțin anchilozat. Prea fugim uneori după standarde. Etimologia populară mai dă cîte un bobîrnac acestei rigidități. Și-apoi unele „etimologii populare" sînt atît de pitorești! Ce, limbajul nu are dreptul să amuze pe vorbitor? Trebuie să fie mereu încruntat?

Acum s-ar cuveni să intrăm în subiect. Mi se pare însă că nu putem începe cu exemplele. E nevoie să spunem cîteva cuvinte despre etimologia populară însăși. Mai ales că pînă acum ne-am ocupat aproape exclusiv de explicarea formelor, a deformărilor provocate de etimologia populară.

Scanned with OKEN Scanner

Nu este tocmai uşor să defineşti etimologia populară, deşi procesul ca atare de naştere a unor forme pe calea acesteia nu se prezintă complicat. Dificultatea definirii poate proveni chiar din „evidenţa", din simplitatea fenomenului. La care se adaugă mulţimea de definiţii date pînă în prezent. În orice caz, eu nu inventez nimic aici. Rezum una dintre definiţiile date de alţii. Etimologia populară ar fi o etimologie falsă, o etimologie aparentă, de suprafaţă. Sub pavăza acestei etimologii se produc modificări ale formei cuvintelor, acolo unde istoria cea adevărată s-ar opune. Mai exact, este vorba de modificări provocate de legătura etimologică falsă pe care vorbitorii o stabilesc între cuvinte neînrudite. Dar nu este destul ca două cuvinte să fie neînrudite, sau înrudite îndepărtat, pentru ca să apară fenomenul de care ne ocupăm. Etimologia populară nu poate apărea decît prin întîlnirea dintre cuvinte asemănătoare ca formă. De aceea unii specialişti o şi numesc atracţie paronimică (paronime=cuvinte asemănătoare ca formă, dar diferite ca înţeles: *eminent—iminent*).

Apropierea se stabileşte întotdeauna între un cuvînt necunoscut sau puţin cunoscut şi unul cunoscut. Cuvîntul cunoscut îl „atrage" pe cel necunoscut înspre propria-i familie. Aţi văzut cum l-a atras *a număra (numărare)* pe *remuneraţie* . . .

Verbul *a număra* nu s-a mulţumit cu o singură victimă. A mai vrut şi altele. Şi încă de calitate. Să recunoaştem că eforturile nu i-au fost zadarnice. *A număra* are astăzi o victimă „ilustră". Este vorba de verbul *a enumera*, respectiv de formele sale de indicativ. Noi zicem *(eu) enumăr, (el) enumără, (el) enumăra* şi aşa mai departe. Este normal să spunem aşa? Da, astăzi e „normal". Pentru că aşa ne îndrumă şi dicţionarele. Dar nu întotdeauna a fost, dimpotrivă. Formele apărute prin „etimologie normală" sînt *(eu) enumer, (el) enumeră, (el) enumera.* În urmă cu un veac-două, cînd a intrat în română neologismul francez *énumérer*, legea prefacerii în *ă* a lui *e* precedat de labială şi urmat de poziţie dură îşi încheiase de mult acţiunea. Dar fiindcă această lege îl preschimbase pe *e* din latinescul moştenit *numerare* în *ă* (de unde românescul *numărare*), *e* din *enumerare* n-a rezistat. De ce? Pentru că vorbitorii l-au apropiat imediat pe *enumerare* de mai vechiul şi

arhicunoscutul *numărare*. Întîmplarea face ca cele două cuvinte să se întîlnească în numeroasa familie latinească a lui *numerus*, dar cu aceasta datele esențiale ale problemei nu se schimbă. Nici în latină nu e vorba de unul și același cuvînt: *enumera* are ca etimon îndepărtat pe *enumerare*, iar *număra* s-a dezvoltat direct din *numerare*. Așadar și la origine cuvintele din discuția noastră erau diferite. Astăzi însă depărtarea cea mai mare dintre ele o creează statutul lor, „vîrsta" în primul rînd. Verbul *a număra* există în limba noastră dintotdeauna. E deci un cuvînt moștenit de la strămoșii noștri romani. Pe cînd *a enumera*, deși la „originile originilor" este tot latinesc, în română a intrat din franceză. Poate că la stabilizarea formei sale a contribuit și latinescul literar *enumerare*, așa după cum mai tîrziu „s-a amestecat în ciorbă" strămoșescul *numărare*. Dar oricum, *enumera* rămîne tot un neologism. Și ca neologism ar trebui să arate mai „stilizat": *enumer, enumerăm*. Numai că... a intervenit etimologia populară. Iar actele normative ale Academiei au sancționat noua formă, au validat-o. Vedeți deci că pot exista forme corecte născute prin etimologie populară?

Pot, dar asta nu înseamnă că și sînt în orice împrejurare. Ba de cele mai multe ori formele generate de etimologia populară rămîn aberante. Astăzi zic foarte mulți *a revindeca (revindecare)*, dar cu aceasta forma nu devine automat corectă. Deși (iarăși hazardul!) și aici etimologia mai îndepărtată dă dreptate etimologiei populare. Cum? *Revendicare* provine în română din franțuzescul *revendiquer*, unde înseamnă „a reclama un drept sau un obiect ce ni se cuvine sau ne aparține de drept, dar se află în posesia altuia". Mai înseamnă „a pretinde". Cu aceste sensuri cuvîntul a intrat și în română. Dar ajuns la noi, unii vorbitori (cam prea mulți!) l-au apropiat imediat de *vindeca(re)*. Și iată „hibridul": *revindica*. Numai că *vindeca* (și aici e partea curioasă) s-a născut din latinescul *vindicare* printr-o deplasare „stranie" de sens. Or, *vindicare* stă și la baza franțuzescului *revendiquer*. Desigur, vorbitorii care fac din *revendica revindeca* nu știu că la originea cea mai îndepărtată aceste două cuvinte se întîlnesc. Cei care cunosc originea cuvintelor știu foarte bine și ce spun dicționarele

normative ale Academiei şi nu fac confuzia de care ne ocupăm noi aici.

Numărul „etimologiilor populare" care circulă azi (şi nu numai în limbajele popular-familiare, ci chiar în mediile aşa-zis cultivate) este încă destul de mare. Iată cîteva: *gaz metal* (apropierea e *de metal*, desigur); *locaş*, în loc de *lăcaş*, datorită apropierii de *loc*, *locui*; *răspunzabil*, pentru *responsabil* (sub influenţa lui *răspunde*); *incuibaţie*, în loc de *incubaţie* (prin apropierea de *cuib*); *lungoare*, care sub influenţa lui *lung*, îl înlocuieşte pe *lîngoare*; *pufoaică*, provenit din rusescul *fufaika*, care „s-a agăţat" de *puf*; *aerogant* („care-şi dă aere").

Dar etimologia populară schimbă nu numai forma cuvintelor, ci şi înţelesul. Veţi fi de acord cu mine că mulţi români înţeleg prin *lucrativ* „laborios, harnic, muncitor, de muncă". Aceste sensuri au fost atribuite lui *lucrativ* prin falsa lui derivare din substantivul *lucru*. În realitate, *lucrativ* provine din franţuzescul *lucratif* şi latinescul literar *lucrativus*, însemnînd, conform *Dicţionarului limbii române moderne* „care aduce cîştig, profitabil, rentabil, bănos". Curios! Şi aici, falsele rude de azi sînt „neamuri" la origine. În fapt, *lucrativus* face parte din aceeaşi familie cu latinescul vulgar *lucrare*, din care se trage românescul *lucra(re)*. Din *lucrare* (infinitiv lung) s-a născut ulterior, pe teren românesc *lucru*. (Unii ar putea contesta această etimologie, spunînd că *lucrare* poate proveni din *lucubrare* „a lucra seara", „a veghea". Luînd în considerare şi situaţia din celelalte limbi romanice, eu susţin teza expusă mai înainte.) În fond, nu aceasta este important pentru discuţia noastră, ci alunecarea de sens a lui *lucrativ*.

Tot o „alunecare" este şi înţelesul pe care-l dăm unii adjectivului *temerar* „îndrăzneţ, curajos", provenit din franţuzescul *téméraire* (vezi şi latinescul literar *temerarius*). Legîndu-l de cuvîntul *teamă*, ne trezim că *temerar* ar însemna exact contrariul, adică „temător, fricos".

Sigur, „etimologiile populare" s-au împuţinat astăzi. Dar nu într-atît încît să ne scutească de a ne mai ocupa de ele. Cu cele ce v-am spus mai sus, cred că v-am convins. Sau măcar v-am creat un dubiu care să vă invite la reflecţie.

Scanned with OKEN Scanner

III. CUVINTE DIALECTALE – CUVINTE ROMÂNEȘTI

„Un ascultător mă întreabă unde se vorbește cel mai românește. Îi răspund imediat: peste tot unde trăiesc români".

Al. Graur

Un ziar din Torino publica prin 1969 un manifest în dialect piemontez. Textul își propunea să demonstreze frumusețea graiurilor din Piemont, ca și capacitatea lor de a transmite orice mesaj. Se deplîngea totodată starea de degradare și de abandon a dialectului pe care locuitorii regiunii îl numeau simplu, *piemonteza,* vrînd să sugereze că idiomul lor poate fi considerat chiar limbă de sine stătătoare. Se mai reamintea că odată se scriau epistole în acest dialect, că se țineau cuvîntări, că s-au scris chiar poezii. Acum, adoptînd limba italiană standard, locuitorii Piemontului își părăsesc graiul strămoșesc, atît de pitoresc și de expresiv. Acest lucru, glăsuia mesajul, nu trebuie să se întîmple.

Mi-ar fi greu să spun dacă autorii mesajului aveau sau nu dreptate. Cert este că ei deplîngeau o realitate cu care iubitorii de tradiții nu se pot împăca. Torinezii băștinași vorbesc încă piemonteza, dar numai în familie, la piață și în conversațiile lipsite de pretenții. Asta înseamnă că anii idiomului lor sînt numărați. Sau dacă

aprecierea mea este prea severă, putem zice generații în loc de ani. Și vorbitorii îndrăgostiți de tradiție, de graiul străbun, se tem. Ei caută cu disperare o punte de salvare. Punte pe care eu cred că nu o vor găsi niciodată.

În Italia, în Franța, în Germania vine vremea scadenței. Vorbitorii trebuie să aleagă între graiul de acasă, între dialect și limba standard sau limba literară. „Să aleagă" e un fel de a zice. Pentru că viitorul aparține neîndoielnic limbii literare. Pe aceasta o cunosc toți. Ea aparține întregii comunități naționale, pe cînd dialectele constituie mijloace de comunicare pe arii mai mult sau mai puțin restrînse. Necesitățile vieții sociale, ale organizării de stat și ale vieții economice impun părăsirea treptată a dialectului în favoarea limbii cunoscute de toți.

Alta este situația la noi. În interiorul granițelor Republicii Socialiste România nu există dialecte. Sau în orice caz nu există idiomuri românești neinteligibile pentru vreun vorbitor al limbii române. Dacoromânii, adică moldovenii, bănățenii, muntenii, oltenii, transilvănenii, bucovinenii, crișenii, maramureșenii și dobrogenii, se înțeleg perfect între ei folosindu-și fiecare graiul de acasă. Pentru ca un moldovean să comunice cu un bănățean nu este neapărată nevoie să apeleze la româna standard, cum trebuie să facă, de pildă, sicilianul care vrea să se înțeleagă cu piemontezul. Aceștia din urmă sînt nevoiți să recurgă la italiana literară pentru că altfel nu-și pot transmite unul altuia mesajul.

Așadar, necesitățile de comunicare în sînul comunității naționale nu impun la noi abandonarea graiurilor populare. Dar poate că sînt alte argumente în favoarea părăsirii lor? Nevoia de precizie, nevoia de expresivitate, nevoia de claritate. Cert, orice stil trebuie să tindă spre atingerea acestor parametri. Dar ne întrebăm: Graiurile populare nu posedă aceste virtuți? Întrebarea este mai mult retorică. N-avem de gînd să polemizăm cu Alecsandri, Eminescu, Coșbuc, Goga, Arghezi, Sadoveanu, pentru care graiul popular a fost cel dintîi și cel din urmă izvor de frumuseți lingvistice. Se știe că marelui Sadoveanu îi făcea o deosebită plăcere să-și elogieze maeștrii. Și întotdeauna cita în primul rînd poporul, literatura populară, graiul popular. La care avea

Scanned with OKEN Scanner

obiceiul să-i adauge pe Neculce și pe Creangă. Dar în acest fel amplifica elogiul la adresa Marelui Anonim. Pentru că creatorul *Letopiseţului* de la Dabija-vodă încoace, ca și povestitorul *Amintirilor din copilărie* sînt ei înșiși două fluvii limpezi ce-și trag puterea din nesecatul izvor al geniului popular.

Atunci ce putem reproșa graiurilor populare? De ce combatem regionalismul și expresia dialectală? Aici lucrurile se complică puțin. Soluția pe care o propunem nu poate fi decît nuanțată. Limba literară românească izvorăște, așa cum s-a văzut, din graiurile populare și se îmbogățește, se înnobilează mereu cu frumuseți create necontenit de geniul popular. Dar ea, limba literară (sau limba standard) nu se poate confunda cu graiurile populare, așa după cum rîul nu se poate confunda cu izvorul primar și nici măcar cu pîraiele din care-și mărește treptat debitul. Limba literară, prin contribuția a zeci de generații de scriitori, oameni de știință și cultură, jurnaliști oratori și așa mai departe, s-a îmbogățit s-a perfecționat enorm, mai ales în ultimele două veacuri. Ea a ajuns la un grad de dezvoltare culturală pe care graiurile, populare n-au avut cum să-l atingă, pentru că ele, aceste graiuri, n-au fost solicitate să exprime ideile și cuceririle științei moderne, rolul acesta asumîndu-și-l tocmai limba literară. Ca atare, dezvoltarea în continuare a culturii și științei noastre, a literaturii și artelor nu poate fi concepută în afara consolidării și perfecționării continue a limbii literare. Dacă această cultură și această știință vrem (așa cum vrem!) să devină un bun al maselor largi, se înțelege că pătrunderea limbii literare pînă în cele mai profunde straturi ale populației este o cerință sine qua non. Privite lucrurile în această lumină, străduința școlii, a presei, a radioteleviziunii, a tuturor instituțiilor de cultură de a difuza cît mai larg posibil limba standard mi se pare nu numai lăudabilă, ci absolut necesară. Lucrările de cultivare a limbii se înscriu de fapt și ele tot pe linia acestui efort de răspîndire a limbii literare în masa vorbitorilor. Deși, așa cum se poate remarca din alte capitole ale lucrării de față, aceasta nu este singura rațiune a preocupării noastre pentru cultivarea limbii naționale.

Dar ce facem totuși cu graiurile populare, cu elementele populare și regionale din vorbirea și din scrisul

Scanned with OKEN Scanner

multora dintre noi? Graiurile populare își urmează drumul lor neîngrădit de vreo forță externă. Ele se apropie treptat de limba literară. Mai exact, vorbitorii acestor graiuri introduc, conștient sau nu, în idiolectul lor tot mai multe componente ale limbii comune, părăsind în același timp trăsături caracteristice doar graiului sau subdialectului pe care l-au învățat de la înaintași. În același timp însă vorbitorii limbii standard nu se exprimă în strictă conformitate cu normele impuse de legiferările academice. În vorbirea lor pătrund din adîncuri elemente ale graiului popular de origine. De aceea nu ne vine greu să depistăm proveniența dialectală a cutărui sau cutărui crainic al televiziunii, reporter sau conferențiar. Limbajul (idiolectul) oricăruia dintre noi este „colorat" de fonetisme (unele abia perceptibile) și cuvinte aparținînd unei anumite zone a țării, respectiv regiunii din care provenim. Este ceva rău în asta? Eu cred că nu. Dimpotrivă, mi se pare că variația care nu împiedică deloc deplina comunicare este chiar salutară. Ea aduce prospețime exprimării, înlătură monotonia și plictisul. Să ne gîndim numai la marii scriitori care și-au presărat limbajul cu „ regionalisme" sau cu componente ale graiurilor populare luate în ansamblul lor: Creangă, Caragiale, Eminescu, Rebreanu, Arghezi, Goga, Sadoveanu, Marin Preda. (N-aș vrea să continuu enumerarea, pentru că voi da din nou lista tuturor marilor clasici români.) Oare n-au făcut bine acești scriitori cînd și-au colorat limbajul lor (standardizat, literar, în esența lui) cu elemente și structuri ale graiului moldovenesc sau, după caz, muntenesc, ardelenesc?

Putem merge și mai departe. Ce atitudine trebuie să adoptăm față de scriitori ca Victor Vlad Delamarina care și-a scris aproape întreaga operă poetică în dialect? Se știe că poetul bănățean, mort prematur la douăzeci și șase de ani, a scris un număr de șaptesprezece poezii în grai bănățean și patru în limba literară. Restul operei sale o formează însemnările de călătorie și notele autobiografice. Locotenent de marină, Victor Vlad își va semna primele poezii, publicate în ziarul timișorean *Dreptatea*, cu numele Delamarina. Cea mai realizată dintre poeziile scrise în grai este poemul epic „Al mai tare om dîn lume", lucrare rezistentă, care nu poate lipsi din nici o antologie a poeziei românești, con-

Scanned with OKEN Scanner

siderată de Mihail Dragomirescu drept o capodoperă. Cred că lui Vlad Delamarina nu-i putem reproșa principial nimic. El s-a exprimat *în limba română*. Subdialectul bănățean este o componentă, o variantă, o ramificație teritorială a limbii române. Singurul dezavantaj pe care-l prezintă literatura dialectală (în caz că scriitorul este realmente talentat) este acela al receptării incomplete de către comunitatea națională. Pe Victor Vlad Delamarina, adică, dincolo de lucrarea menționată, îl gustă cu adevărat în primul rînd bănățenii. Din păcate, acesta este un dezavantaj major. Literatura, prin însăși menirea ei, trebuie să se adreseze întregii comunități naționale; ea trebuie să se facă înțeleasă în mod deplin de către toți membrii acesteia.

În presă, la radio, la televiziune, în conferințele publice, nu sînt promovate graiurile, ci limba literară, înțeleasă de toți. Dar nu vom respinge, în același timp, într-o operă literară, mai cu seamă, ori într-un reportaj, „coloratura" regională, farmecul cîte unei trăsături dialectale, așa după cum nu ne gîndim să-l criticăm pe Eminescu pentru că și-a permis să zică *mîndră-n toate cele, te asamăn unui prinț* sau *c-o năframă-n vîrf de băț* în loc de „frumoasă din toate punctele de vedere", „te asamăn unui prinț", „cu o basma în vîrful bățului". Cine și-ar permite să-i aducă lui Eminescu atare critici s-ar acoperi de ridicol. Capătă deci „drept de cetate" numai acel termen dialectal care este ridicat la rangul de valoare estetică, prin puterea de creație a scriitorului.

Și cu asta cred că am răspuns la întrebarea privitoare la atitudinea vorbitorului cult de astăzi, ca și a lingvistului, față de graiul popular, față de „coloratura" dialectală din limbajul fiecăruia dintre noi, față de componentele și structurile regionale care nu impietează asupra receptării mesajului.

S-ar părea că atitudinea propusă în însemnările de pînă acum intră în firea lucrurilor și, prin urmare, nu are nevoie să fie argumentată pe larg sau susținută cu atîta insistență. „S-ar părea . . ." Dar, din păcate, nu este așa. În multe lucrări de publicistică, în conferințe, chiar în manualele școlare, s-a strecurat un oarecare dispreț, o atitudine de condescendență în cel mai bun caz, față de graiul popular și de „coloratura" regională a limbajului. Cuvîntul dialectal este considerat un intrus, chiar atunci

Scanned with OKEN Scanner

cînd el nu împiedică perfecta funcționare a procesului de comunicare, ba chiar și atunci cînd el aduce un plus de sens sau măcar de simțire.

Dacă un scriitor sau un vorbitor din părțile vestice ale Transilvaniei și-ar permite să folosească mai des cuvîntul *duroare*, ar fi privit de sus de către mulți dintre noi. Ne-am întreba imediat de ce nu se recurge la *durere*. Nu acoperă acest din urmă cuvînt întreaga arie semantică a lui *duroare*, vocabulă regională, pe care vorbitorii din alte zone n-o înțeleg pe deplin? Nu. Mai întîi voi nota că *duroare* este mai vechi în limba noastră decît *durere*. *Duroare* provine din latinescul *dolorem* unde însemna „durere", atît în sens fizic cît și ca suferință psihică. La noi, ca și în alte cîteva limbi romanice dealtfel, *duroare* a început să se specializeze pentru sensul de durere psihică. Înțelesul celălalt a fost preluat treptat de către *durere*, un substantiv născut din infinitivul lung al verbului *durea*. (În sensul acesta am zis că *duroare* e un cuvînt mai vechi în limba noastră.) În italiană, lucrurile se petrec cam la fel: *dolore* înseamnă în primul rînd durere psihică, deși nici celălalt sens nu e absent. Pentru „durere de cap" ei spun însă mai întotdeauna *mal di testa* și nu *dolore di testa*.

La noi, procesul de emarginațiune a continuat însă. Treptat *durere* a preluat, în multe regiuni, întreaga încărcătură semantică al lui *duroare*, care a devenit cu timpul un regionalism. În zonele în care se mai păstrează însă, el este foarte sugestiv și în lanțul vorbirii el nu poate fi în nici un caz substituit de către *durere*. Înlocuirea atrage după sine numaidecît o sărăcire a sensului.

Cum trebuie tratat un asemenea cuvînt? În nici un caz cu dispreț. Nu-l vom recomanda pentru conferințele de la televiziune, dar ne va face plăcere să-l auzim în proza lui Titus Popovici sau în poezia lui Ioan Alexandru.

O istorie întrucîtva asemănătoare au cuvintele *păcurar, nea, prunc* și *miere*. Primul dintre cuvintele citate e de de-a dreptul vitregit. Într-o lucrare recentă de lingvistică ni se spune că *păcurar* a dispărut din limba noastră, locul lui fiind luat de *cioban*. Dacă ar fi așa, aș regreta mult și numai pentru simplul fapt că *păcurar* este o moștenire latinească deosebit de prețioasă, în timp ce *cioban* ne vine din limbile turcice. Etimologia cuvîntului „dispărut" ne duce spre latinescul *pecorarius*,

Scanned with OKEN Scanner

derivat al lui *pecora* „oaie". Regretele mele n-ar trebui să se oprească desigur aici. *Păcurar* evocă o întreagă epocă din istoria poporului nostru. Românii au fost timp de secole păcurari, țărani și fauri, adică păstori, lucrători ai pămîntului (latinescul *terra*) și meșteșugari (latinescul *faber — fabrum*). Ce frumoase doine au creat păcurarii! Și cît de mult se vorbește despre ei în sutele de variante ale „Mioriței" care mai dăinuie de-a lungul și de-a latul Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului și în nordul Moldovei! Sigur, în sudul Moldovei, în sudul Transilvaniei, în Muntenia, Oltenia și Dobrogea se zice *cioban*, pentru că acolo *păcurar* înseamnă „negustor de păcură". N-am nimic împotriva lui *cioban*. El s-a impus în multe graiuri românești, precum și în limba literară. Deci e de-al nostru. Dar nu trebuie izgonit nici *păcurar*. Și mai ales nu trebuie considerat ca „dispărut". El nici măcar n-a trecut în vocabularul pasiv. Darmite să dispară! *Păcurar* e viu în vorbirea multora dintre români și, prin urmare, are drept de cetățenie în limbajul poetic.

În ce-l privește pe *nea*, regretul meu se leagă de scăderea procentului de cuvinte latine în limba noastră. Dintre cele trei cuvinte care desemnează „precipitația atmosferică solidă sub formă de cristale hexagonale . . .", numai *nea* este de origine latină. *Zăpadă* este slav, iar *omăt* ne vine tot dintr-o limbă slavă, probabil din ucraineană. Dar vocabula de origine latină *(nivem)* n-are nici o șansă de supraviețuire, într-o perspectivă mai îndepărtată, deși cîndva *neauă*, *neauo*, *nea*, „nu stăteau de vorbă" cu *zăpadă*. Și *omăt* este sortit abandonului, poate chiar într-o măsură mai mare decît *nea*.

Al treilea dintre cuvintele citate mai sus, *prunc*, este taxat de către dicționare ca învechit și regional. Regional, da, pentru că se folosește curent doar în Crișana. Deși parcă i-ar sta mai bine cu epitetul „popular" deoarece toți românii îi cunosc sensul și din cînd în cînd se mai aude și prin Moldova, Muntenia sau Banat. Învechit, nu. În partea de vest, unde se folosește curent, *prunc* e foarte viu. El nu poate fi substituit de către *copil*, pentru că aici *copil* (cu accentul pe *o*) înseamnă „bastard". „Bastard" înseamnă *copil* și în Maramureș, unde *prunc* devine *cocon*, iar fetița se preface în *cocoană*. Maramureșenii explică acest fenomen prin starea lor de noblețe și de stăpîni ai nordului țării de-a lungul întregului ev

Scanned with OKEN Scanner

mediu. Nu știu cîtă dreptate au, dar pentru mine, în vocabularul căruia *cucon, cucoană* ocupă un alt loc (cel indicat de dicționarele normative ale Academiei), „rostirea" maramureșeană mă încîntă în mod deosebit.

Revenind la *prunc*, vom spune că această vocabulă veche (de origine necunoscută) a dat naștere unui mare număr de derivate și compuse, dintre care unele prezente doar în stilurile culte: *pruncă, pruncesc, a prunci, pruncie, prunculeț, prunculiță, pruncușor, pruncuț, pruncuță, pruncucidire, pruncucigaș*. Referirea mea la stilul conversației culte viza ultimele două dintre cuvintele citate: *pruncucigaș* și *pruncucidire*, termeni ce aparțin stilului juridic — administrativ. Mai e nevoie să spunem că în aceste condiții *prunc* este un cuvînt cunoscut de către toți românii chiar și de către aceia care nu-l folosesc mai frecvent decît o dată la un an?

Muiere, în schimb, se aude frecvent peste tot. Și totuși e o... „problemă". Acest cuvînt nu mai are statutul din latină. Latinescul *mulierem* (devenit în română *muiere*, precum *taliat* a devenit *taie* sau *caelum, cer*) însemna „femeie, soție, femeie măritată". În majoritatea graiurilor românești, aceste sensuri s-au păstrat pînă astăzi. Doar pe arii restrînse *muiere* are un sens peiorativ. Cu toate acestea, limba literară nu-l acceptă. Aici s-a impus *femeie*, provenit din *familia*. Era necesară această substituire? Nu știu. Cert este că ea s-a petrecut și noi sîntem obligați s-o consemnăm ca atare.

O soartă asemănătoare împărtășește în română latinescul *filia* (în italiană *figlia*, în franceză *fille*). O parte din graiuri, mai ales cele muntenești, o păstrează în expresia *fie-mea* (cu varianta *fii-mea*), *fie-sa* (cu variantele *fii-sa* și *fi-sa*). Limba literară respinge însă aceste forme, așa cum respinge pe *maică-mea, tăică-tu, fii-tu*. Acceptă doar derivatul *fiică*. Sigur, *fie*, luat singur, ar avea puține șanse de supraviețuire, întrucît intră în omonimie cu verbul *fie* (provenit din *fiat, fiant*). Dar, oricum, el nu este un intrus. Așa după cum, în aceleași graiuri muntenești, nu sînt „intruse" formele verbale iotacizate, respinse astăzi de limba literară. Dintre acestea, cea mai mare parte o constituie formele etimologice, adică normale: *văz* (provenit din latinescul *video*), *auz (audio), simț (sentio), țiu (teneo), sai (salio), șază (sedeat)*. Există un număr de iotacizate născute

prin analogie cu cele de mai sus: *spui (expono), crez (credo), trimiț (tramitto), piei (pereo), cei (quaero).* Notez că acolo unde nu avem dublete neiotacizate, formele iotacizate sînt acceptate ca literare: *vînzînd, simțind, auzit.*

Formele verbale iotacizate, ca și *fie-mea* sau *muiere*, pot constitui însă (și constituie realmente) o sursă stilistică valoroasă pentru scriitori. Cu ajutorul lui *văz* (în loc de *văd*) și *fi-sa*, scriitorul poate localiza perfect întîmplarea (Muntenia, Oltenia, eventual sudul Transilvaniei), așa după cum prin *muiere* ne introduce într-un anume mediu social și ne poate sugera un anume nivel de cultură al personajului sau al comunității.

Localizarea acțiunii se poate realiza foarte bine și cu ajutorul cuvintelor pe care lingviștii le-au folosit pentru delimitarea graiurilor dacoromâne: *varză, nădușeală, ficat, usturoi, gresie* delimitează graiurile de tip muntenesc, aflate în contrast cu cele de tip moldovenesc unde se zice *curechi, sudoare, mai, ai, cute.* Localizarea poate merge și mai departe. Există un număr de cuvinte care delimitează arii lingvistice mai restrînse: *ciupi* (Muntenia, Oltenia, sudul Transilvaniei, Dobrogea) — *pișca* (Moldova, estul Transilvaniei) — *pișcura* (Banat) — *pițiga* (Crișeana, nord-vestul Transilvaniei și Maramureș); *porumb* (Muntenia și zonele învecinate) — *păpușoi* (Moldova) — *cucuruz* (Transilvania).

Înainte de a încheia acest capitol, poate că ar merita să ne ocupăm și de unele fonetisme. Mă gîndesc înainte de toate la *cîine, mîine, pîine.* Deci nu ne interesează concurența lexicală dintre *cîine, jigodie* și *potaie*, spre exemplu, ci contrastul *cîine — cîne.* Formele cu *î* au apărut în Muntenia, unde există tendința anticipării elementului palatal. Așa se explică de ce la singular și muntenii zic *mînă* (nu *mîină*), deși la plural rostesc *mîini* (și nu *mîni*). În forma de singular nu există o vocală palatală ce „trebuie anticipată", ca în forma de plural. În toate celelalte graiuri românești se zice *cine, pîne, mîne, mîni* (sau *mînuri*). Voi spune imediat că acestea sînt formele etimologice, dezvoltate pe cale normală din latinește *canem, panem, mane.* (Pluralele lui *mînă*, ca și forma de singular însăși, au apărut ulterior, „pe teren românesc", pentru că în latină *manus* aparținea declinării a patra.) Totuși limba literară, în

ciuda opoziției scriitorilor moldoveni, a acceptat formele cu *i: cîine, pîine, mîine.* La fel s-a întîmplat cu verbul *a mînca.* Formele firești *mînc, mînci, mîncă* au rămas populare, în timp ce *mănînc, mănînci, mănîncă* au fost adoptate de limba literară.

Încheind, voi nota că noi, românii, nu avem nici un motiv să dezavuăm cuvintele, fonetismele sau structurile regionale, întrucît foarte puține dintre acestea impietează asupra comunicării. Româna este cea mai unitară dintre toate limbile romanice, în ciuda divizării statale artificiale a comunității românești pe întinderea a multe secole. Conștiința unității de neam și de limbă a românilor a rămas trează de-a lungul veacurilor și de aceea granițele statale n-au putut constitui niciodată o piedică majoră în calea comunicării dintre toți românii. Rămași, timp de un mileniu și jumătate (de la constituirea lor ca popor și pînă astăzi), pe vatra strămoșească, românii și-au păstrat în mod remarcabil tradițiile, portul și mai ales limba, nealterate esențial de trecerea veacurilor și a împilărilor.

O viziune rațională asupra proceselor de astăzi nu poate să ignore aceste adevăruri fundamentale ale istoriei. Graiurile populare nu pot fi privite decît ca niște comori în care se află încorporată experiența de veacuri a poporului nostru și din care și-au tras puterea toate marile izbînzi ale progresului lingvistic modern. La aceste comori noi vom apela și în viitor, în ciuda dispariției treptate a vorbirii dialectale și a trecerii unui mare număr de trăsături lingvistice în arhiva istoriei. Pentru că aceste comori pot fi reînviate oricînd. Ne stau mărturie operele lui Negruzzi, a lui Goga, a lui Eminescu și a lui Sadoveanu, care au adus pînă la noi „limba dulce și înțeleaptă" a strămoșilor, a cronicarilor și a făcătorilor de legi din veacurile trecute.

Scanned with OKEN Scanner

IV. MORFOLOGIE ORTOGRAFIE

„Scrierea este pictura vocii; cu cît este mai asemănătoare, cu atît mai bună este".

Voltaire

CE NE TREBUIE ŞI CE NU

Foarte greu de răspuns, mai ales cînd e vorba tocmai de verbul *a trebui.*

În limba contemporană acest verb tinde să devină unipersonal. Adică să aibă forme pentru o singură persoană. Anume, persoana a III-a singular. Deci, *trebuie, trebuia, va trebui, ar trebui* etc.

În majoritatea situaţiilor aceste forme unipersonale au un sens impersonal. Dealtfel tocmai acest sens impersonal favorizează consolidarea statutului de verb unipersonal la cuvîntul în discuţie.

Dar să părăsim terenul discuţiilor „savante" pentru a ne opri la problematica vorbirii cotidiene.

Cînd, în ce contexte ne poticnim? De la început voi spune că situaţiile tulburi sînt destul de numeroase. Numai că noi vom poposi doar în vecinătatea celor mai comune.

În primul rînd să notăm că *a trebui* se utilizează cel mai frecvent ca verb impersonal pe lîngă un conjunc-

Scanned with OKEN Scanner

tiv. În această situaţie, el are sensul lexical de „a fi necesar să ...", „a fi nevoie", „a nu putea evita": „Trebuie să plec"; „Ar trebui să te îngrijeşti cu mai multă atenţie, „Va trebui să muncim din greu".

Din cele trei faze citate, vi s-a părut vreuna „dificilă"? Adică, credeţi că vreuna dintre ele poate ridica probleme de acord gramatical? Aşa cum le-am prezentat, aceste scurte fraze par exprimări banale, cu forme elementare, bine cristalizate. Într-un fel aşa şi este. Numai să existe un „dar" ...

În nici una din cele trei construcţii, subiectul gramatical al verbului la conjunctiv (*să plec, să te îngrijeşti, să muncim*) nu este exprimat. El este inclus, cum zic lingviştii. Dar această situaţie nu este unica întîlnită. De foarte multe ori subiectul este exprimat. Şi tocmai aici apar dificultăţile: „Eu trebuie să plec"; „Tu ar trebui să te îngrijeşti..."; „Noi va trebui să muncim..."

Dacă „eu trebuie să plec" ni se pare o construcţie cu totul firească, apoi ultima din cele citate nu mai e atît de „naturală". Să recunoaştem că ne vine de multe ori să spunem „noi vom trebui să...", „ei au trebuit să..." (nu „ei a trebuit să..."). Avem deci tendinţa să acordăm cu subiectul nu numai predicatul corespunzător (în cazul nostru, respectivele verbe la conjunctiv), ci şi predicatul exprimat prin verbul impersonal *a trebui*. Acest predicat însă are drept subiect propoziţia care urmează şi prin urmare nu trebuie să se acorde cu subiectul verbului la conjunctiv.

Aşadar, în toate aceste cazuri, *a trebui* e necesar să rămînă la persoana a III-a singular şi să nu alerge după subiectul propoziţiei vecine.

În ceea ce priveşte forma, recomandăm pe cea nesufixată la prezentul indicativului (*trebuie* nu *trebuieşte*) şi pe cea ca sufix la conjunctiv, respectiv una din formele de viitor: *(o) să trebuiască*, nu *(o) să trebuie*, cum zic o parte din compatrioţii noştri de peste Carpaţi.

Ne putem întreba totuşi: se exprimă greşit vorbitorii care zic „Trebuieşte să se pună capăt acestei situaţii"? Şi nu sînt tocmai atît de puţini aceia care în vremea din urmă au îndrăgit forma verbală sufixată: *trebuieşte*.

Eu sînt tentat să răspund negativ la întrebarea pusă adineaori. Adică una e să spui că forurile Academiei recomandă ... și alta să zici că forma nerecomandată e greșită. Deci, *trebuie*, dar nu *trebuiește* să decapităm pe cei care nu se conformează.

Și acum să trecem la ultima chestiune pe care ne-am propus s-o discutăm aici. E vorba de *a trebui* cu sensul (în parte, regional) de „a fi necesar (cuiva) ...", „a fi de folos cuiva, la ceva ..."

În aceste cazuri, verbul nostru nu mai e impersonal sau unipersonal. Și inevitabil sufixul este obligatoriu: „Nu-ți trebuiesc"; „Tu-mi trebuiești", „Ei ne trebuiesc". La persoana a III-a singular funcționează ambele forme (sufixată și nesufixată: *trebuie, trebuiește*).

Desigur, în legătură cu *a trebui* s-ar mai putea pune în discuție și alte aspecte: semantice, morfologice, sintactice, fonetice. Ne oprim deocamdată aici. Cu alt prilej vom relua cel puțin discuția în jurul structurii morfologice a acestui interesant cuvînt.

ADRESE OFICIALE

Cu toții vom fi de acord că în redactarea adreselor oficiale, a circularelor, a dispozițiilor către instituțiile subordonate, se manifestă în general multă exigență. Ca urmare, numărul greșelilor ortografice, de punctuație etc. nu este exagerat de mare. Totuși, asemenea erori mai persistă și uneori cu o frecvență supărătoare. Intervenția noastră este deci justificată.

Care sînt greșelile cele mai frecvente din materialele de care ne ocupăm?

1. Numele diferitelor întreprinderi, instituții și organizații de masă se grafiază cu literă majusculă la toate cuvintele alcătuitoare: Trustul de Construcții Dîmbovița, Întreprinderea de Gospodărie Orășenească Tecuci, Institutul Pedagogic Constanța, Consiliul Popular al Județului Timiș, Școala Generală Sîntana etc. Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație indică scrierea cu majusculă numai la primul cuvînt: Consiliul popular al județului Dolj, Casa de cultură a sindicatelor din Suceava.

2. Nu arareori după prepoziția *către* se pune, în

Scanned with OKEN Scanner

mod cu totul nejustificat, virgulă: Către, Consiliul popular al orașului Caransebeș. E ca și cum ai scrie „Dă-mi o cană de, apă". Prepoziția este doar un element de legătură și ea nu poate fi despărțită de cuvîntul ce-i urmează prin nici un semn de punctuație.

3. Numele orașelor *Baia-Mare, Sînnicolau-Mare, Satu-Mare, Rîmnicu-Vîlcea, Sighetu-Marmației, Tîrgu-Cărbunești* apar grafiate constant fără cratimă. E drept că aici s-a manifestat nehotărîre și din partea dicționarelor noastre.

Este bine? Este rău? Cu greu se poate da un răspuns satisfăcător. Dicționarul ortografic din 1954 indică expres scrierea fără cratimă: *Baia Mare*. Îndreptarele ortografice ulterioare corectează: se va scrie cu cratimă, deci *Baia-Mare*. Indicatorul localităților din Republica Socialistă România revine la regula din 1953. Personal și eu sînt de acord cu grafia fără cratimă la nume ca *Baia Mare* (substantiv+adjectiv), în timp ce pentru *Popești-Leordeni* (substantiv+substantiv, ambele în nominativ) susțin scrierea cu cratimă. Cum e totuși bine? O vor spune definitiv lingviștii. Deocamdată nu mi se pare incorectă nici grafia *Baia-Mare*.

4. La data adresei se fac, de asemenea, greșeli: Lugoj, la 4. IX. 1964 sau Ploiești la 5 Iulie 1963. Prepoziția *la* nu are ce căuta în asemenea contexte. Numele lunilor anului se scriu cu minusculă: *iulie* și nu *Iulie*. Este corect: Slatina, 24 septembrie 1964 sau Tulcea, 15 IV 1965.

5. În sfîrșit, este cu totul neadmis să nu se știe prescurta denumirea unor întreprinderi sau instituții. Nu sînt chiar rare prescurtările de felul acestora: Întrep. de industrie locală, Exp. minieră Bocșa. *Abrevierea trebuie să se oprească întotdeauna la ultima consoană din contextul redat*, prima literă care lipsește fiind întotdeauna o vocală. Deci: Întrepr. forestieră Tîrgu-Jiu, Expl. minieră Anina etc.

ACELAȘ

Grafierea pronumelui demonstrativ de identitate mai ridică încă probleme. La unul și același individ apare în scris cînd forma *același*, cînd *acelaș*. De unde

provine această oscilație? După părerea noastră, avem de-a face cu două cauze:

1. Știm că ortografia noastră este în esență fonetică; cel care scrie este tentat să redea întocmai pronunțarea. Or, în pronunțare nu se aude nici o vocală după *ș*.

2. În forma de singular este eliminat *i* și pentru falsa părere că *i* din *aceiași, aceleași* ar fi un semn, o desinență a pluralului. Deci ar fi corect: *acelaș* om, *aceiași* oameni.

Desigur că aceste presupuneri n-au o bază științifică.

1. Terminația cuvîntului este nu un *ș* simplu, ci un *ș* înmuiat sau palatalizat. Or, în scris, palatalizarea unei consoane finale se poate reda doar prin litera *i*.

2. *Și* din *același, aceeași, aceiași, aceleași* este o particulă invariabilă, provenită din adverbul latinesc *sic* (=așa).

Deci, toate formele cazuale, de număr și de gen ale pronumelui de identitate se termină în *și* (niciodată în *ș*): *același, aceluiași, aceeași, aceleiași, aceiași* etc.

„GENITIVUL, BATĂ-L VINA"

După titlu, s-ar putea crede că rîndurile de față le voi dedica dilemei: *genitiv-genetiv*. E adevărat că nu sîntem tocmai puțini aceia care ziceam *genetiv*, dar cuvîntul în discuție este prea „tehnic" pentru a merita o tratare specială.

În rîndurile ce urmează mă voi ocupa de genitive și anume de genitivele feminine în *-i*, care articulate (enclitic) sînt apreciate adesea drept genitive în *-e*. Dar să nu fac prea multă teorie, care, desigur, plictisește. Voi porni de la cuvîntul *ordine*, substantiv feminin de declinarea a treia. Acesta are genitivul în *-i: ordini (unei ordini)*. Pînă aici, în general nu avem dificultăți, nici de scriere, nici de pronunțare. Cînd însă articolul nu mai e nehotărît, ci hotărît enclitic, începe pendularea: „punctele *ordinii* de zi" — „punctele *ordinei* de zi".

Scanned with OKEN Scanner

Greșeala presupune desigur o superficială analiză a structurii morfologice a cuvîntului. În fond, cînd sîntem în încurcătură, trebuie să reflectăm în modul următor: a) articolul hotărît la genitiv feminin este *-i*; b) genitivul nearticulat, care este: *ordini* sau *ordine?* Desigur, *ordini*, pentru că al doilea este nominativul nearticulat, cuvîntul — titlu. Atunci, *ordini+i=ordinii.* Așadar, vom zice întotdeauna: „punctele ordinii de zi", „păstrarea disciplinei și a ordinii", „forțele ordinii publice".

De unde vine totuși greșeala, ezitarea? (Și nu e vorba doar de *ordinii — ordinei.* În această situație se află un număr mare de cuvinte: *liniștii — liniștei, marginii — marginei, secerii — secerei, tehnicii — tehnicei* etc.) De ce analizăm defectuos acest genitiv?

Eroarea de care ne ocupăm nu este întîmplătoare. Ea reflectă într-un mod aparte evoluția declinării românești.

1. Astăzi, articolul hotărît al genitivului feminin singular este — *i; case* (nearticulat) — *casei* (articulat); *vulpi* (nearticulat) — *vulpii* (articulat). Dar nu întotdeauna a fost așa. În urmă cu 800—900 de ani, strămoșii noștri ziceau *casel'ei, vulpil'ei.* Mai tîrziu, pînă prin anii 1600, au pronunțat și au scris (puținii care știau să scrie) *caseei* sau *caseiei, vulpiei* sau *vulpei.* Articolul în discuție a avut deci formele *l'ei*, iar mai tîrziu *ei.* Abia mai aproape de zilele noastre s-a redus la *-i.*

2. De secole se manifestă în română tendința trecerii substantivelor feminine de declinarea I de la pluralul în *-e* la plural în *-i.* Or, prin această trecere, și genitivul singular se modifică. Se trece deci de la genitiv în *-ei* la genitiv în *-ii.* Iată cîteva exemple: pluralul *cetine* trece la *cetini*, genitivul *cetinei—cetinii; grădine—grădini; grădinei—grădinii.*

Cele două fenomene menționate mai sus au putut crea (și au creat) confuzia între genitivele declinării a treia (*ordinii, vulpii*) și genitivele declinării I, care nu sînt identice: *casei*, dar *grădinii.* În această situație, *ordinii*, egal cu *grădinii*, și-a putut permite să „imite" și pe „sora" *grădinii* adică pe *casei.* Și iată că am ajuns la *ordinei*, oaia neagră a discuției noastre.

INERȚIE... ORTOGRAFICĂ

În 1953 a fost adoptată o ortografie nouă, care venea s-o înlocuiască pe cea din 1932. În ciuda unor inconsecvențe și a unor renunțări nejustificate, reforma din 1953 reprezintă neîndoielnic un progres pentru scrierea și în general pentru cultura românească.

Ce se poate spune despre cei care nici astăzi nu s-au dezbărat de unele forme recomandate de ortografia din 1932, dar respinse de cea din 1953? Conservatorism? Nostalgie? Ca întotdeauna în asemenea cazuri, e greu (și poate nici nu e bine) să ne pronunțăm prin etichetări. Dar nici să aprobăm grafii de mult depășite nu putem. Oricum, ortografia este... dreaptă scriere și e un fel de lege.

La ce „inerții" dorim să ne referim? Iată cîteva:

1. Păstrarea în scriere a lui *u* final: *plaiu, maiu, vechiu, biciu.* Unii justifică grafierea lui *u* în *vechiu, ochiu, biciu,* prin aceea că forma de singular trebuie să se deosebească de cea de plural *(program vechiu,* dar *concepții vechi).* Argumentul acesta n-ar fi lipsit de valoare. Dar din context se poate deduce cu ușurință dacă avem de a face cu singularul sau cu pluralul.

2. Tot din motive semantice, unii mai scriu *massă* (mulțime), *cassă* (casă de bani), *rassă* (varietate de animale; grup biologic de oameni caracterizat printr-o anumită culoare a pielii și a părului). Justificarea acestei scrieri ar constitui-o, chipurile, necesitatea diferențierii cuvintelor în discuție de substantivele *masă* (mobilă), *casă* (locuință), *rasă* (participiul lui *a rade*). Ne întrebăm cu cîți *s* ar trebui să scriem atunci cuvintele *masă* (mărime în fizică), *masă* (corp solid, compact), *casă* (familie), *casă* (așezămînt de cultură)?

3. Grafierea unor luni ale anului: *noiemvrie, decemvrie.* De aici și prescurtarea (tot greșită) *nov.* pentru *noiembrie.*

4. Scrierea fără i a unor cuvinte *voe* (corect *voie*), *trebue, bae.*

5. Greșeli și mai frecvente generează scrierea genitivelor articulate feminine: *frumusețile regiunei Argeșului, apropierea bătrîneței, cerințele legei.* Desigur, aici e vorba și de o greșeală gramaticală. Dar nimeni

nu va spune că genitivul nearticulat al acestor substantive se termină în *e (unei regiune, unei lege)*, ci va recunoaște că desinențe de genitiv singular este *i (unei regiuni)*. Cum articolul feminin singular are la genitiv forma *i*, cuvîntul rezultat prin adăugarea articolului nu poate fi decît *regiunii, legii, bătrîneții*. Dar despre asta am vorbit mai pe larg în paragraful precedent.

6. Tot din inerție se confundă sufixele — *aj* și *agiu*. Forme ca *pasagiu, personagiu, peisagiu* (plural: *pasagii, personagii, peisagii)* sînt, evident, greșite. Îndreptarul ortografic indică clar scrierea *pasaj, personaj, peisaj* (la plural: *pasaje personaje, peisaje*).

7. Mai păstrează unii în scriere apostroful *(n'am fost, s'au dus)*, literele majuscule la numele de popoare *(Francez, Italieni, Japonez)*, prefixul *des* înainte de un cuvînt care începe cu o consoană sonoră sau o vocală *(desdoi, desgrădi, deslega, desinforma)*. O atare atitudine nu onorează însă pe nimeni, ea dovedind lipsa de receptivitate pentru ceea ce este nou, înaintat.

ACEEA ȘI ACEIA

Din punctul de vedere al rostirii, cuvintele *aceea* și *aceia* sînt identice. Dar ele au valori gramaticale diferite și provin din cuvinte întrucîtva deosebite. Acestea sînt și motivele pentru care *aceea* și *aceia* trebuie grafiate ca atare, în scris nepermițîndu-se identitatea lor.

Ambele sînt pronume (sau adjective) demonstrative de depărtare. *Aceea* este însă forma de feminin singular, pe cînd *aceia* ține locul unui substantiv masculin plural. Vom scrie deci *fata aceea, masa aceea, aceea este bună* etc., dar *oamenii aceia, aceia sînt departe*.

Originea celor două cuvinte este, de asemenea, diferită. *Aceea* provine din *ecce illa illac*, iar *aceia* din *ecce illi illac*. După cum se poate observa, *i* din *aceia* are ca etimon pe *illi*. În *aceea* nu are ce căuta *i*, întrucît nici în cuvintele de proveniență nu avem de-a face cu un *illi*.

În încheiere ţinem să amintim că, fiind vorba de feminin singular, expresiile *de aceea, pentru aceea, în ceea ce priveşte* trebuie grafiate cu doi e şi nu cu *ei*.

CODRII... ALBAŞTRII

Desigur, codrii nu sînt albaştri nici măcar iarna. Iar vara (ca şi primăvara) sînt verzi, toamna sînt aurii. Cu toate acestea titlul de mai sus nu este total lipsit de semnificaţie. Cel puţin de semnificaţie... gramatical — ortografică.

Căci *codru* şi *albastru* au amîndouă în silaba ultimă grupul de consoane *d* (respectiv, *t*) plus *r*. Aceste grupuri, adică *d, t, c, g, b, p* etc. + *r, t* au o istorie aparte în evoluţia fonetismului românesc. Sau mai exact, aceste grupuri au influenţat puternic istoria sunetelor învecinate.

La un moment dat din istoria limbii române, vocalele *u* şi *i* din finalul cuvintelor s-au afonizat, adică nu s-au mai rostit deloc sau s-au rostit slab. Cuvintele care conţineau (sau conţinuseră) pe *u* şi *i* în poziţie finală şi-au micşorat numărul de silabe cu o unitate.

Dacă în urmă cu zece secole *lupus* din limba latină ajunsese la forma *lupu* (două silabe) apoi mai aproape de zilele noastre nicăieri *lup* nu se rosteşte în două silabe. Aceeaşi situaţie o are pluralul *lupi*. Deşi noi scriem ca strămoşii noştri, forma de astăzi conţine doar o singură silabă. Şi legea aceasta „a lovit" toate cuvintele româneşti. Toate... cu cîteva excepţii.

Cînd înainte de *u* şi *i* se aflau grupurile despre care am vorbit mai sus (*dr, tr, pl, gr* etc.) fenomenul afonizării nu a mai avut loc. Astfel că zicem *acru* (cu *u* silabic), dar *amar* (fără *u*, deşi în latină, ca şi în româna mai veche, cuvîntul fusese trisilabic: lat. *amarum*, rom. vechi *amaru*). La plural diferenţa este de aceeaşi natură: *acri* (două silabe; *i* este o vocală plină, plenisonă), dar *amari* (două silabe: *a-mari*, unde *i* se scrie, dar se rosteşte foarte slab, aproape deloc).

În schimb, forma articulată *amarii* („amarii ani petrecuţi în prizonierat au lăsat răni adînci") conţine trei silabe, ca şi forma latină *amari* (cu *i* plenison). Curios, prin adăugarea articolului, *acrii* nu-şi măreşte numărul

Scanned with OKEN Scanner

de silabe. De fapt, în rostire, între forma articulată și cea nearticulată nu există nici o deosebire la acest tip de cuvinte. Așadar, ca pronunțare: codri=codrii; albaștri=albaștrii; simpli=simplii; litri=litrii.

Și cu aceasta am ajuns la adevărata sursă a greșelilor de ortografie pe care le facem destul de frecvent în legătură cu cuvintele de tipul *codru—codri, albastru—albaștri.*

În majoritatea pluralelor românești, *i* se rostește plenison doar cînd e scris de două ori (o dată ca semn al pluralului și o dată ca articol). De aici, unii tragem concluzia falsă că rostirii silabice îi corespunde dubla grafiere. Deci: *ochi albaștrii.*

Ce este și mai curios, al doilea *i* apare și la cuvinte care niciodată nu se grafiază cu doi *i,* pentru simplul motiv că aceste cuvinte nu pot fi articulate cu articolul hotărît enclitic *i: noștrii, voștrii, latrii* (ultimul pe deasupra mai e și verb și deci n-are nici o legătură cu articolul).

Mă puteți întreba: cum putem să controlăm dacă grafia *codrii* e corectă sau nu? Desigur cea mai sigură verificare o constituie sensul gramatical: articulat — nearticulat. Este evident că pe un tabel semnat de președinte și de membri, vom scrie *membri* (cu un singur *i*), la benzinărie, *litri,* pentru că e vorba de 7 litri, 10 litri etc.

Dar există și o metodă mai simplă, mai „tehnică" de control? Da. Încercați să înlocuiți cuvîntul *litrii* cu *bivolii:* putem zice *7 bivolii* (respectiv putem scrie *10 bivolii*)? Evident, nu. Și atunci singurele forme corecte sînt „*7 litri* de benzină", „10 *litri* de lapte" etc.

„NU FII NEPOLITICOS"

— Nu sînt, dar asta nu înseamnă să-ți dau dreptate cînd greșești.

Cam așa i-aș răspunde unui prieten, supărat pentru că i-am corectat exprimarea (dar mai ales, scrierea) din titlul prezentului paragraf. Din nefericire, această grafie o întîlnim nu numai în caietele de teză ale elevilor de la școlile generale, ci ne e servită, inadmisibil de frecvent, chiar de televiziune. Fiți doar atenți cînd se transmit filme străine. Mai întotdeauna veți vedea în „tex-

tele explicative" asemenea perle. Şi, culmea! E frecventă şi „greşeala inversă": „Fi bun, ajută-mă"; „Aş dori să fi totdeauna aproape de mine".

Care sînt cauzele acestor erori? De unde provin aceste confuzii?

Chestiunea este complexă.

Ea îmbracă, succesiv sau concomitent, o haină lingvistică şi o alta, extralingvistică. Deci cauzele confuziei trebuie căutate atît în interiorul limbii înseşi, cît şi printre factorii care acţionează din afară. Voi menţiona de la început că mobilurile lingvistice ale erorii vin în sprijinul celui care greşeşte. Adică, cel care scrie „Fi atent!" este parţial victima unor evoluţii curioase ale limbii sau a unor pronunţări prea puţin distinctive.

Iată cum stau lucrurile din punct de vedere lingvistic:

Forma *fii* („fii tu!") provine din imperativul latinesc *fias*. Prin ce transformări a trecut forma latină? *Fias* a evoluat spre *fia*, prin căderea consoanei finale, petrecută încă în latina tîrzie. *Fia*, la rîndul ei, pe teren românesc, a trecut la *fiă* pentru că orice *a* neaccentuat, în română, se închide la *ă*. Forma *fiă* nu putea fi însă viabilă pentru că în română după *i* şi *e* nu poate urma niciodată un *ă* sau un *î*. Şi atunci *ă* s-a transformat în *e*. A rezultat deci forma *fie* („fie tu!"). Vă daţi însă seama că *fie* se întîlneşte şi la persoana a treia („fie el!" „să fie el!"), formă rezultată din latinescul *fiat*. Şi atunci *fie* de la persoana a doua, pentru a se deosebi de persoana a treia, şi-a luat desinenţa specifică persoanei a doua, adică *i*. Din *fie* a rezultat *fii*. Ce este cu *să fi fost* („tu să fi fost")? *Fi* a trecut aici exact prin aceleaşi schimbări. Deci, din punct de vedere etimologic, forma normală este *tu să fii fost* („eu să fiu fost", „el să fie fost"). Numai că la perfectul conjunctivului şi la forma negativă a imperativului *fii* a fost prescurtat la *fi* (*fiu* tot la *fi* a fost redus, ca şi *fie, fim, fiţi* etc.).

Şi mai e ceva. Al doilea *i* din *fii* este consonantic, este un iod (unii îi zic *i* semivocalic, *i* semiconsonantic). Ca atare acest *i* nu formează silabă, el se pronunţă slab. Deci şi din punctul de vedere al rostirii, între *fii* şi *(nu) fi* nu e o distanţă atît de mare.

Dar vă întreb eu: prietenii noştri care scriu *„nu fii*

Scanned with OKEN Scanner

rău", „*fi* bun" se conduc după etimologie? Știu ei oare că cele două forme au aceeași origine?

Cred că greșeala provine și din necunoașterea satisfăcătoare a structurii gramaticale și a ortografiei românești. Și cu aceasta am numit deja a doua categorie de cauze: cauzele extralingvistice. După cum vedeți, cu acestea trebuie să ne luptăm, pentru că limba nu o putem schimba numai de dragul unor potențiale confuzii.

NOI ÎNSĂȘI

Fără îndoială că îmbinarea de mai sus nu e tocmai rară. Pronumele de întărire nu prea vrea să respecte canoanele „gramaticești". În fond este și destul de greu să le respecți, mai ales că genul și numărul substantivului pe care pronumele de întărire este chemat să le precizeze sînt marcate prin desinența substantivului. „Bine, bine, îmi puteți replica, dar adjectivul de ce se acordă în gen, număr și caz cu substantivul? Că doar și atunci substantivul are desinență". Așa este, vă răspund. Numai că pronumele de întărire nu îndeplinește funcții similare cu ale adjectivului. „Pronumele de întărire, ne spune Gramatica Academiei, însoțește un substantiv sau un pronume cu scopul de a preciza obiectul determinat". Adică, pronumele de întărire face ceva asemănător cu articolul. „Da, dar și articolul se acordă . . . " Aici ne-am cam înfundat. Așa este, articolul se acordă și el cu substantivul pe care-l determină sau mai bine zis nu orice formă a articolului poate fi atașată unui substantiv. Nu putem zice „Fatul este tînără", ci sîntem obligați să rostim sau să scriem „Fata este tînără".

În sfîrșit, n-aș dori să lungim discuția prea mult cu comparații. Ceea ce voiam să spun este că încălcarea acordului pronumelui de întărire cu substantivul sau pronumele pe care-l determină nu este o abatere atît de gravă. În nici un caz nu se poate compara cu nerespectarea acordului dintre substantiv și atributul adjectival, dintre subiect și predicat, dintre pronume și verb (acordul verbului în persoană). Vorbitorii „simt" acest lucru. Și se comportă ca atare. „Însăși pionierii au

construit acest mecanism complicat" este o propoziţie ce poate să apară relativ frecvent. Ajunşi la acest punct, ne întrebăm ce alte cauze pot influenţa comportamentul acesta aberant. Vă daţi seama că slăbita importanţă a acordului însuşi nu poate singură să genereze o atît de consecventă abatere. Aşa şi este. Trebuie să mai existe şi alte explicaţii. După părerea mea, o cauză esenţială în procesul de erodare a acordului gramatical de care ne ocupăm o constituie neconcordanţa dintre relativa sărăcire a sensului gramatical pe care-l exprimă pronumele de întărire şi abundenţa de mărci pe care o conţine fiecare din formele acestui pronume. E vorba adică de un conţinut sărac exprimat într-o formă complicată. Inutil de complicată.

Dar să examinăm mai îndeaproape lucrurile. Un adjectiv ca *dîrz* îşi evidenţiază genul şi numărul prin unul şi acelaşi mijloc, desinenţa (care în acest caz este zero, cum zic lingviştii): „Omul dîrz merită să fie preţuit". Determinînd substantivul *omul* care este la nominativ, *dîrz* îşi „exteriorizează" şi cazul, fără a mai recurge la altă marcă gramaticală. În exemplul „El însuşi s-a exprimat astfel", pronumele de întărire se prezintă cu două mărci gramaticale, amîndouă „inutile": desinenţa *u*, care arată că e vorba de un masculin singular şi pronumele reflexiv *şi*, care arată că e vorba de persoana a III-a. În exemplul care urmează, pronumele personal din componenţa celui de întărire va marca şi numărul: „Ele însele s-au exprimat astfel". Prin urmare, numărul este marcat de două ori în unul şi acelaşi cuvînt: prin desinenţa *e* şi prin forma pronumelui personal neaccentuat *le* de la sfîrşitul cuvîntului. De ce am spus „inutile"? Pentru că aceleaşi sensuri gramaticale au fost deja marcate prin forma pronumelui personal determinat de cel de întărire: *el*=pronume de persoana a III-a singular, genul masculin; *ele*=pronume personal de persoana a III-a plural, genul feminin.

Cum s-a ajuns la abundenţa de mărci pe care am evidenţiat-o aici? Pentru a răspunde la această întrebare, este necesar să refacem, fie şi pe scurt, drumul străbătut de pronumele de întărire de-a lungul istoriei limbii noastre. Pronumele de întărire, în formele lui mai noi, s-a născut „pe teren românesc", cum zic lingviştii, adică după formarea limbii române. Pronumele de întă-

Scanned with OKEN Scanner

rire este un cuvînt compus din două pronume, ambele păstrate din latină: *însu (însă, înşi, înse)* şi mi *(ţi, ne, vă, le)* sau *şi*. Pronumele *însu* provine din latinescul popular *ipsu* (în clasică *ipse*), unde funcţiona tot ca pronume de întărire, deşi gramaticile îl descriu ca pronume demonstrativ. El putea să apară şi singur (poate era chiar mai frecvent în acest context) şi însoţind un substantiv: „Nosce te ipsum"=Cunoaşte-te pe tine însuţi. Pronumele *mi* este o formă neaccentuată a pronumelui personal, iar *şi*, o formă de acelaşi tip a pronumelui reflexiv. Ambele provin din latină: *mi* din *mihi*, *şi* din *sibi*. Aşadar, desinenţa lui *însu (însă, înşi, înse)* este destinată să marcheze genul şi numărul pronumelui de întărire, în timp ce pronumele personal (sau reflexiv) arată persoana. Cînd pronumele de întărire apare singur (substituind deci substantivul sau pronumele personal pe care ar trebui să-l „întărească"), toate aceste elemente sînt strict necesare. Numai că în limba română, pronumele de întărire însoţeşte mai întotdeauna substantivul sau pronumele personal şi deci mărcile de gen, număr şi persoană ale pronumelui de întărire sînt mai puţin necesare dacă nu superflue. Iată, în esenţă, de ce greşim atît de des în vorbire (chiar şi în scris) cînd ne întîlnim cu pronumele de întărire.

Din cele ce-am spus pînă aici n-aş vrea să se înţeleagă că îndemn pe cineva să zică *el însăşi, noi înşi, ea însuşi* şi aşa mai departe. Atîta vreme cît în limba noastră, în vocabularul activ, se mai păstrează forme distincte pentru fiecare persoană, gen, număr, datoria noastră, a vorbitorilor limbii române, este de a le utiliza în conformitate cu regulile formulate în manualele de gramatică. Dacă viitorul va elimina o parte din aceste forme (şi eu cred că aşa se va întîmpla), atunci se vor formula alte cerinţe. Şi noi toţi le vom respecta desigur pe acelea.

CLASA ÎNTÎI

Iată o asociere de cuvinte care ne dă multă bătaie de cap. Aparent n-ar trebui să fie aşa. Gramaticile precizează limpede că numeralul ordinal *întîi*, spre deosebire de *a doua, al treilea* etc., are şi formă nearticulată. Va-

rianta nearticulată se prezintă neschimbată la toate cele trei genuri: *anul întîi, clasa întîi, secolul întîi.* Varianta articulată, în schimb, posedă o formă pentru masculin — neutru şi alta pentru feminin: *întîiul an — întîiul secol,* dar *întîia clasă.* Ca să nu greşim n-ar trebui deci decît să respectăm această regulă, foarte simplă dealtfel. Firește, simplă! Pare foarte simplă! Pentru că în gramatică sînt multe alte reguli „vecine" care o complică.

Aţi observat că încă de la început am zis „spre deosebire de . . ." „De ce «spre deosebire»?" se întreabă vorbitorul (în mod conştient sau inconştient, cu voce tare sau gînd). Doar toate sînt numerale ordinale. Întrebarea devine şi mai gravă cînd deosebirea priveşte două numerale aproape identice ca sens şi cu comportament gramatical similar pînă la un punct. Pînă la punctul critic, pe care-l discutăm noi aici.

Aşadar, prin formele sale articulate, *întîi* se comportă ca *al doilea, a patra, al şaptelea.* Cum aceste din urmă nu au forme nearticulate n-avem ce-i reproşa lui *întîi* că în forma sa nearticulată „nu respectă genul". Cînd însă se întîlneşte cu *prim,* lucrurile se schimbă. *Prim* este şi el un numeral ordinal şi înseamnă . . . „întîi". (Sigur, ca între toate sinonimele, şi aici există mici deosebiri de sens. Dar nu asta interesează în primul rînd.) Acest numeral cunoaşte, după cum o ştie fiecare dintre noi, atît forme articulate *(primul, prima, primii, primele),* cît şi forme nearticulate *(prim, primă, primi, prime).* Aţi observat deja că *prim* are tot atîtea forme şi în varianta nearticulată ca şi în cea articulată. Ce motive are prin urmare *întîi* să facă opinie separată atît faţă de *al doilea* (aici, mai puţin vizibil), cît şi faţă de *prim?* Eu aş zice că nici unul, în afară poate de tradiţia care l-a depărtat în această privinţă de celelalte numerale ordinale. Tradiţie care azi începe să fie uitată. În fapt, *întîi* are aceeaşi provenienţă adjectivală, ca şi *prim.* Este adevărat că *prim* intră în categoria neologismelor. El a fost împrumutat relativ recent (în urmă cu vreo 150 de ani) din latina literară. *Întîi,* în schimb, este tot atît de vechi ca şi limba însăşi. Adică îl păstrăm din latină. Acolo avea probabil forma *antaneus,* un adjectiv format de la adverbul *ante „înainte". Antaneus* trebuie să-şi fi format automat femininul *antanea,* din care în română a rezultat firesc *întîie.* Din punct de vedere eti-

Scanned with OKEN Scanner

mologic, corect ar fi deci *clasa întîie*. Această formă a și fost înregistrată în textele mai vechi și se mai poate întîlni pînă azi în anumite graiuri românești. Forma *întîia* este fără îndoială varianta articulată, rezultată din *întîie+a* (articol enclitic feminin.) Poate tocmai de aceea *întîia* nu vrea să îndeplinească și serviciile variantei nearticulate. Dar *întîi* este forma de masculin rezultată firesc din latinescul *antaneus*. De ce să considerăm mai acceptabilă, pentru exprimarea ideii de feminin, forma de masculin decît una din formele de feminin? Poate pentru că adesea este mai importantă distincția articulat-nearticulat decît masculin-feminin? Dar de ce nu recurgem la forma „normală", rezultată din evoluția istorică a lui *antanea*, adică la *întîie*? Ce ne deranjează la această formă? Prezența lui e în loc de *ă* (cum e la primă)? Noi știm că o perioadă, acum vreo mie de ani s-a zis *ăntăn'ă*, cu *n* palatalizat sau muiat. Dar apoi *ă* a trebuit să se preschimbe în e, ca și în cuvintele *tal'ă* devenit *tal'e* și apoi *taie*, *foal'ă* devenit *foal'e* și apoi *foaie*.

Ce propun eu? Să nu se mai considere greșeală articularea sau „regionalizarea" lui *întîi*. Deci să putem spune *clasa întîia* sau *clasa întîie* fără să fim luați la rost. Se înțelege că această dezlegare o pot da numai actele normative ale forurilor academice. Pînă atunci avem datoria să scriem și să rostim consecvent *clasa întîi*, *categoria întîi*, *faza întîi*.

ATARE

Avem în față un adjectiv care ne creează fără îndoială dificultăți de pronunțare și de scriere. De fapt aceste dificultăți nu sînt de domeniul foneticii, ci sînt generate de statutul morfologic al cuvîntului în discuție.

Ca și în cazul pronumelui relativ—interogativ *care*, dicționarele noastre normative și gramaticile ne pun în gardă asupra faptului că forma cuvîntului este invariabilă. Trebuie să zicem prin urmare: *un atare sistem*, *o atare chestiune*, *atare oameni*, *atare probleme*. Cîți dintre noi nu sîntem tentați să pronunțăm sau să scriem *atari oameni*, *atari probleme*? Și nu numai că sîntem tentați, dar o și facem.

Deşi evoluţia istorică a cuvîntului discutat de noi justifică în bună măsură regulile stabilite prin lucrările normative ale forurilor noastre academice, eu nu mă simt în stare să-i blamez pe cei care rostesc sau scriu cu *i* la plural.

În multe alte cazuri, pe teren românesc (deci după formarea limbii române), substantivele, adjectivele sau pronumele păstrate din latină şi-au creat plurale sau singulare pe care nu le avuseseră în limba de origine.

Dar să examinăm pe scurt etimologia şi evoluţia acestui cuvînt. Adjectivul (în anume contexte poate fi şi adverb) *atare* este din punctul de vedere al originii un cuvînt compus: *ad+talem* sau *eccum+talem*. Indiferent de originea lui *a* (*ad* sau *eccum*), *tare* provine sigur din *talis*, care la acuzativ avea forma *talem*, formă pe care am păstrat-o noi. Potrivit legilor fonetice *talem* a ajuns firesc la *tare*. Încă în latina tîrzie, *talem* a devenit *tale* în urma acţiunii legii căderii consoanelor finale. Apoi prin secolele al V-lea — al VI-lea, deci în epoca formării limbii române, *tale* s-a transformat în *tare*: *l* intervocalic a trecut la *r*. Pluralul lui *talis* era în latină *tales*. După căderea consoanelor finale, acest plural a ajuns la o formă identică cu singularul. Limba română (probabil nici latina tîrzie) n-a admis această omonimie. La un substantiv de tipul *callem* (singular) — *calles* (plural), devenit *calle* (singular şi plural), sistemul lingvistic a intervenit prompt pentru crearea distincţiilor necesare. Pluralul românesc *căi* (în limba mai veche, *cai*) atestă faptul că într-o perioadă veche, probabil în epoca formării limbii române, *calle* ca plural, pentru a se deosebi de singular, s-a preschimbat în *calli*. Numai de aici se putea ajunge la *căi*, pentru că numai un *i* semn al pluralului avea forţa de palatalizare a lui *l* şi apoi de transformare a lui în *i* (semivocală). Această palatalizare precede însă în timp trecerea lui *l* intervocalic la *r*. Aşadar, dacă noi am fi păstrat un plural al lui *tare* din latină, acesta ar trebui să sune *tai* sau *tăi*. Or, noi n-am avut nicicînd asemenea forme pentru pluralul lui *tare*. Ceea ce înseamnă că noi am conservat din latină numai singularul *tare*, respectiv *atare*.

Dar şi din discuţia de pînă acum aţi înţeles că noi ne-am recreat un plural în *i* (sau consoană palatalizată,

Scanned with OKEN Scanner

cum se mai zice). Am creat deci o formă „simetrică" de plural *atari*, ca plural al lui *atare*, precum *tare-tari*, *mare-mari* etc.

Multă vreme limba noastră nu prea a avut nevoie de plural la adjectivul *atare*. El s-a folosit aproape exclusiv la singular (şi astăzi pluralul e mult mai puţin frecvent decît singularul). Cu timpul, pluralul a fost cerut de tot mai multe contexte şi atunci vorbitorii au început să bîjbîie între formele *atare* şi *atari*.

Nu ştiu dacă lunga şi poate complicata mea incursiune în istoria limbii române a fost de vreun folos limpezirii problemei. Sînt însă convins că nu facem rău dacă lăsăm să circule liber pluralul *atari*. Există toate premisele ca el să se impună în viitor ca o formă recunoscută . . . ca atare de limba standard.

A ÎNOTA

De cîte ori n-aţi ezitat înainte de a grafia acest cuvînt: „să-l scriu cu un *n*, să-l scriu cu doi *n*?" Voi spune de la început că ezitarea dumneavoastră îşi are o justificare cel puţin în cîteva cazuri, dacă nu în toate.

Mai întîi voi nota că în prefixul *în*, consoana *n* se pronunţă „bogat", adică nazalizarea vocalei precedente este puternică. Ceea ce înseamnă că diferenţa între pronunţările lui *n* din cuvintele care cer grafii cu *n* simplu şi cele care cer grafii cu *n* dublu este puţin sensibilă. În vorbirea multora această diferenţă poate dispărea cu totul. Aşadar, pronunţarea ne ajută în mică măsură sau nu ne ajută deloc: rostind nedistinct, sîntem tentaţi să nu operăm distincţia nici în scris.

Aici intervine însă dicţionarul ortografic şi intervin cunoştinţele noastre de morfologie. Cunoscînd structura morfologică a cuvintelor, numărul grafiilor incorecte se reduce foarte mult. Nu vom scrie *înoda* ci *înnoda* pentru că acest verb este un derivat al lui *nod*, format cu ajutorul prefixului *în: n* de la prefix+*n* de la cuvîntul de bază=doi *n*. La fel stau lucrurile cu verbele *înnegura* (*în+negură*), *înnegri* (*în+negru*), *înnebuni* (*în+nebun*), *înnoi* (*în+nou*), *înnora* (*în+nor*) şi cu altele cîteva.

Ce te faci totuși cu verbe ca *a înota?* Aici lucrurile nu sînt tocmai atît de simple. Este adevărat că noi nu avem un *not* în limba română. Substantivul înrudit cu *înota* este *înot*. Acest substantiv nu constituie punctul de pornire în formarea verbului *înota*, ci este el însuși un derivat al verbului, un postverbal, cum îi spun lingviștii.

Avem de a face deci cu o situație răsturnată: în toate cazurile de mai înainte verbul se năștea din substantiv cu ajutorul prefixului *în;* în cazul lui *înota*, substantivul nu mai are acest rol generator, ci este un rezultat al derivării (o derivare de tip special, dar aceasta nu interesează aici).

Cum însă la aspect, în pronunțare, *înota* și *înnoda* seamănă extrem de mult, noi, pe bună dreptate, sîntem tentați să le grafiem similar.

Ajunși în acest punct, cineva m-ar putea acuza de complicitate cu cei care greșesc. Pentru că la urma urmei regula scrierii cu doi *n* este foarte simplă: se scriu cu doi *n* derivatele cu prefixul *în* dintr-un cuvînt ce începe cu *n: în+noapte=înnopta.*

După cum ați văzut însă, în ciuda acestei limpezimi, greșeala de scriere își găsește suficiente rațiuni de existență. Și încă pe cea mai importantă, după opinia mea, nici n-am spus-o. În fond de unde vine *înota?* Dicționarele zic: „lat. pop. *innotare*". Deci cu doi *n*. Unde a dispărut un *n*? Păi, a dispărut, a putut să dispară prin acțiunea legilor fonetice. Conform acestor legi a dispărut mai întîi *i* pentru că era neaccentuat și în poziție inițială de cuvînt. A rezultat, prin urmare, *nnotare.* Dumneavoastră veți fi de acord cu mine că în poziție inițială nu putea rezista o consoană dublă. Și atunci... *notare.* Forma *înota(re)* își datorează existența doar unei analogii: *î* a apărut aici ca vocală protetică (deși nu era necesar), ca în prepoziția *n* devenită în anumite contexte, *în;* ca în substantivul *mpărat,* devenit din necesități de pronunțare *împărat.* Vă întreb acum: postverbalul nu s-a putut naște pe vremea lui *notare?* Dacă da, ce a rezultat? Desigur *not.* Din acest *not* ce se putea naște cu ajutorul prefixului *în?* Clar: *înnota(re).* Iată deci că istoria limbii formulează ipoteze care duc mai spre adîncime discuția în legătură cu grafia unor

Scanned with OKEN Scanner

cuvinte de tipul *înota*. Şi dezbaterea poate continua. Italienii au verbul *nuotare*, pe care-l consideră urmaşul latinescului popular neatestat *notare*. Un motiv în plus să credem că, indiferent de unde s-a pornit, limba română a avut pentru un oarecare timp în vocabular *notare* şi nu *înotare*.

Ce te faci cu *înălţa*? Simplul Nu este compus cu prefixul *în* din vreun cuvînt care să înceapă cu *n*, deci se va scrie cu un singur *n*. La prima vedere, acesta este singurul răspuns ce se poate da. Numai că şi aici lucrurile sînt ceva mai complexe. Noi avem în graiuri adjectivul *nalt*, pe care, în textele literare, îl grafiem cu apostrof, *'nalt*, dacă vrem să-l transcriem exact, şi-i adăugăm un *î* protetic, dacă vrem să-l adoptăm ca termen literar. Aşa apare el şi în dicţionare: *înalt*. Să vedem însă de unde provine. Din latinescul popular *inaltus*, neatestat în scris. În scris este atestată doar forma *altus*, din care s-au născut italienescul *alto* sau franţuzescul *haute*. Ce a trebuit să rezulte în mod necesar, potrivit acţiunii legilor fonetice, din latinescul *inaltus*? Ceea ce a rezultat de fapt: *nalt*, formă pe care limba standard „a ajustat-o", sigur tot printr-o analogie, aducînd-o la acelaşi numitor: *înalt*.

Acum vă întreb: ştim noi sigur că *înălţa* este un cuvînt păstrat din latină şi nu un derivat al lui *nalt*? Dacă e valabilă această din urmă ipoteză, atunci noi ar trebui să scriem *înnălţa*. Pentru că *înnălţa* ar proveni din *în+nalt*. Oricum, chiar dacă e valabilă prima ipoteză, scrierea cu doi *n*, nu poate fi considerată o simplă aberaţie de vreme ce în română (chiar dacă nu în limba standard, ci numai în graiurile populare) există adjectivul *nalt*, care, logic şi analogic, ar putea foarte bine să stea la baza derivării verbului.

Iată deci nu o singură motivare a ezitărilor noastre în faţa scrierii cu *n* simplu sau *n* dublu a unor verbe de tipul *înnoda*, *înota*. Ceea ce trebuie să prevaleze însă cînd stăm în cumpănă este neîndoielnic indicaţia actului normativ al forului academic: îndreptarul ortografic, dicţionarul explicativ-normativ, manualul de gramatică. Aceste lucrări dau aproape întotdeauna soluţia optimă, ţinînd seama, în măsura posibilului, atît de istoria cuvintelor, cît şi de exigenţele sistemului lingvistic actual.

Scanned with OKEN Scanner

A ÎNDESA ŞI A ÎNDESI

N-aş vrea să spun că în vorbirea de toate zilele noi confundăm prea frecvent aceste verbe. Mai ales că sensul lor este destul de îndepărtat în limba contemporană. *A îndesa* înseamnă înainte de toate „a apăsa, a presa ca să încapă cît mai mult într-un spaţiu restrîns", în timp ce *a îndesi* semnifică „a deveni sau a face să devină mai des, mai compact; a (se) înmulţi".

Apropierile dintre cele două verbe sînt însă şi ele numeroase şi de aceea nu poate fi vorba de o totală absenţă a coliziunii dintre ele. Mai întîi — originea. În fond, cele două verbe au origine comună. Nu e vorba de proveniența imediată, dar nici de vreo etimologie indo-europeană. Cele două verbe se întîlnesc în adjectivul latinesc *densum* (am notat forma neutră). Din *densum* s-a născut forma tîrzie *dessu(m)*. Aceasta stă la baza adjectivului şi adverbului românesc *des*. Din *des* s-a născut mai tîrziu, deci pe teren românesc, *îndesi*.

Pentru celălalt verb se dă în general o etimologie latină: *in-densare*. Verbul *densare* s-a născut, la rîndul său, tot din adjectiv. Avînd însă în vedere că *îndesa* porneşte de la *densare (densum)*, el păstrează o bună parte din sensul de odinioară al acestui cuvînt. În schimb, *a îndesi* preia înţelesul schimbat al lui *des*. Pentru că, să recunoaştem, între *des* şi *dens* (neologism provenit din latinescul literar *densum*) este o deosebire sensibilă de sens: *dens*=„cu densitate mare; cu părţile componente strîns unite", pe cînd *des*=„cu părţile componente apropiate, cu intervale foarte mici sau cu foarte puţine goluri între părţi; frecvent". În limba contemporană, *des* se foloseşte mai ales cu sensul ultim, acela de „frecvent".

Dar să ne întoarcem la verbe. Am văzut deosebirile de sens (care nu interesează morfologia), am văzut deosebirile şi asemănările de origine, de structură morfologică (ceea ce, evident, interesează gramatica). Urmează să examinăm în continuare tocmai comportamentul lor gramatical. *A îndesa*, cuvînt cu un uşor iz poporal, se situează între verbele de conjugarea I, nesufixate: *eu îndes (nu îndesez)*. *A îndesi* este de conjugarea a IV-a, sufixat: *îndesesc, îndeseşti, îndeseşte, îndesim, îndesiţi,*

Scanned with OKEN Scanner

îndesesc. În conformitate cu apartenenţa la cele două conjugări, flexiunea celor două verbe diferă şi la alte moduri şi timpuri: *îndesam — îndeseam* (imperfect), *îndesai — îndesii* (perfectul simplu), *îndesasem — îndesisem* (mai mult ca perfectul), *îndesînd — îndesind* (gerunziu) şi aşa mai departe.

Adăugînd potenţialitatea reflexivă a lui *îndesa* („mă îndes prin mulţime"), vom conchide că diferenţele, ca şi posibilităţile de confuzie, dintre cele două verbe „surori", sînt suficient de mari pentru a fi meritat să le discutăm aici.

CREÎND

Sînt convins că avem în faţă una dintre cele mai dificile grafii româneşti. Unora li se va părea exagerată sau paradoxală afirmaţia mea: ezitările sînt doar între *creînd* şi *creind*. Atunci de unde o atît de apăsătoare dificultate?

A crea este un neologism cu dublă origine: franceză şi latină literară (*créer* şi *creare*). Forma românească de infinitiv: *crea*. Deci un verb de conjugarea I, a cărui rădăcină este *cre-*, aşa după cum în *uda*, rădăcina este *ud* — în *învăţa*, rădăcina este *învăţ*. Gerunziile verbelor *uda* şi *învăţa* sînt *udînd*, *învăţînd*, cu alte cuvinte rădăcina plus sufixul *-înd*. Gerunziul lui *crea* nu se poate forma altfel: Deci: *cre+înd*. Rezultatul: *creînd*. De unde avem atunci forma aberantă *creind*? Aici explicaţia devine dificilă.

1. Există şi la conjugarea I verbe cu gerunziul în — *ind*, după modelul conjugării a IV-a: *întemeia — întemeind*, *veghea — veghind*.

2. Într-o fază mai veche a limbii române, orice e la început de silabă primea în faţă semivocala sau semiconsoana *i* (pe care lingviştii o numesc iod). Latinestile *ego*, *exire*, *ovem* au devenit în română *ieu*, *ieşire*, *oaie*. (Scrierea *eu* constituie o concesie făcută de ortografia actuală principiului etimologic.) Tendinţa de preiotare de care vorbeam se mai păstrează pînă astăzi în unele graiuri româneşti: vorbitorii graiului muntenesc rostesc adesea *iepocă*, *ieveniment*, *ieră* şi aşa mai departe. Situaţii asemănătoare se întîlnesc şi în forme ale

Scanned with OKEN Scanner

verbului *a crea: creez* (rostit în graiurile din sud *creiez*), *creează* (rostit *creiază*). Această rostire s-a extins apoi și în celelalte forme: *creați* (rostit *creiați*), *creat (creiat).*

De aici și pînă la *creind* și *creiem* nu e decît un pas. Pe ce cale? Să ne întoarcem la *întemeia.* Acesta este un derivat al substantivului *temei* cu ajutorul prefixului *în.* Rezultă tema verbală *întemei.* Adăugînd sufixul — *înd,* ar rezulta gerunziul *întemeiînd.* După *i* (iod), nu poate urma însă *î* sau *ă* și atunci: *întemeiind.* Aceasta este rostirea noastră de astăzi, cu doi *i,* unul semiconsonantic (iod) și unul vocalic. În scris, s-a renunțat la unul din ei.

Rădăcina lui *crea* a început a fi considerată *crei* (pornind de la rostirile *creiez, creiem, creiați* și așa mai departe). Or, *crei+înd* nu putea da decît *creiind* (după preschimbarea lui *î* în *i*). Dar cum pe *întemeiind* îl scriem *întemeind,* tot așa pe *creiind* îl vom scrie creind.

Iată deci originile formelor aberante *creind* (în loc de *creînd*), *creiem* sau *creem* (în loc de *creăm*), sau a grafiilor incorecte *creiați, creiez, creiază* etc.

Dar noi am văzut că *i* semivocalic (iod), nu are ce căuta în formele verbului *crea.*

Prin urmare vom scrie corect fără acest i: *creez, creezi, creează, creăm, creați, creează, creat, creînd.*

Scanned with OKEN Scanner

V. SINTAXA ÎȘI CERE DREPTURILE EI

„Alăturăm observarea cum că limba, alegerea și cursivitatea espresiunii în espunerea vorbită sau scrisă e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii. Maturitatea culturii publice a spiritilui poporal se manifestă cu deosebire în limba sa, și între culții unui popor se numără numai aceia cari au suit înălțimea și domină terenul întreg".

M. Eminescu

CLIȘEE LINGVISTICE

Datorită excesivei lor utilizări, unele cuvinte și expresii s-au banalizat, devenind adevărate clișee lingvistice. Este cazul cuvintelor *problemă, a se axa, major* sau al expresiilor *în cadrul, în această ordine de idei.* În anume contexte, aceste cuvinte și expresii nu mai spun nimic. Dimpotrivă, s-au transformat într-un balast supărător. Se pune întrebarea: mai au ele ce căuta în limbă? Răspunsul nostru este afirmativ. Numai că ele trebuie utilizate mai rar și numai acolo unde sînt de neînlocuit.

Scanned with OKEN Scanner

Cuvîntul *problemă* (însemnînd pe de o parte „chestiune care face necesară o soluție și care poate fi rezolvată prin calcule sau prin raționamente") nu poate fi eliminat din limbajul tehnic sau științific. Avînd și sensul de „chestiune teoretică sau practică importantă, care cere o rezolvare", cuvîntul în discuție nu poate dispărea nici din stilul administrativ sau publicistic. Dar aceasta nu înseamnă că el poate fi întrebuințat oricum și oriunde. „În problema tovarășilor x, y, z trebuie să spunem..." Cu o asemenea utilizare a *problemei* nu putem fi de acord. Problema nu e a tovarășilor x, y, z. Un administrator de cantină mustra pe bucătarul șef pentru că în cazanul cu ciorbă fuseseră găsite „linguri, furculițe și alte probleme". Pentru administratorul respectiv, instrumentele enumerate vor fi fost importante, dar ele nu pot deveni nicicînd... probleme. Cuvîntul acesta a devenit atît de banal, încît nu arareori *problema* distrează pe cineva (înseamnă deci „naivitate, glumă" etc.), produce bucurii (=„veste bună"), supără (=„necaz, incident"), copleșește (=„gînduri, indispoziție") sau chiar doare (putînd însemna, de data aceasta, chiar „picior", „mînă", „cap".)

Expresia *în cadrul...* supără nu mai puțin prin nejustificata ei frecvență. Chiar în una și aceeași frază poate apărea de mai multe ori: „Un plan amănunțit cuprinzînd obiective în cadrul pregătirilor pentru însămînțări a fost întocmit și în cadrul gospodăriei noastre..."

Cuvîntul *activitate* înseamnă „folosirea sistematică a forțelor proprii într-un anumit domeniu, participarea activă și conștientă la ceva". Este deci cu totul impropriu să folosim acest cuvînt pentru a desemna fapte nedemne, reprobabile. Cu toate acestea, acum cîteva zile am auzit pe cineva spunînd că unii tineri se mai ocupă cu *activități negative* (adică săvîrșesc acte de huliganism, se îmbată etc.)

Nu mai plăcută este impresia pe care o creează repetarea fără limită a verbului *a(se) axa*, mai ales în rolul său de predicat al unui subiect nume de persoană: „În această perioadă, *profesorii se axează* pe repetarea materiei", „*Regizorul s-a axat pe ideea...*" Prin repetarea la infinit a acestui verb (cu un conținut precis, dealtfel) devin *axate* discuțiile dintr-o ședință, poeziile

unui volum recent apărut, conflictele dintre membrii Pieței Comune, cursurile de ridicare a calificării etc. În această ordine de idei, s-ar putea spune că și paragraful de față este *axat pe probleme din cadrul activităților* de cultivare a limbii ...

O expresie cu care ne întîlnim frecvent, poate prea frecvent, este **din punct de vedere.**

E în afară de orice îndoială că examinarea, studierea și clasificarea obiectelor, fenomenelor din mai multe puncte de vedere constituie o necesitate a zilelor noastre. În acest context, lingvistul nu poate ridica obiecții de principiu valide. O anume abundență de „puncte de vedere" va fi inevitabilă. Ceea ce deranjează, și în acest caz nu putem rămîne indiferenți, este abuzul de ... puncte de vedere. La care apoi se adaugă deformările, abaterile de la normele standard.

Dicționarul limbii române moderne (1958) explică pe *din punct de vedere* prin „în privința", „sub raportul". Cu alte cuvinte îi acordă statutul de locuțiune prepozițională. O prepoziție ce va intra în componența complementului circumstanțial de relație: „Din punct de vedere gramatical, expresia este corectă". În propoziția de mai sus, *din punct de vedere gramatical* este un complement circumstanțial de relație pe lîngă adjectivul *corectă*. Corectă e și construcția sintactică citată ...

Unde apar abuzurile, deformările, abaterile?

1. Mai întîi aș cita greșeala generată de necunoașterea exactă a naturii locuțiunii prepoziționale în discuție, de analiza defectuoasă a componentelor acestei expresii: „Din punct de vedere al rolului pe care-l joacă în societate ..." În potențiala frază citată avem de-a face cu un complement circumstanțial de relație exprimat printr-un substantiv în cazul genitiv precedat de locuțiunea prepozițională *din punct de vedere*. Ca și în cazul altor locuțiuni ce însoțesc un genitiv, substantivul purtător de sens trebuie articulat: „în fața casei" (*casei*=genitiv), „în privința cererii" (*cererii*=genitiv), „de-a lungul drumului" (*drumului*=genitiv) etc.

Prin urmare, forma acceptată (singura acceptată!) de limba literară este „Din punctul de vedere al rolu-

Scanned with OKEN Scanner

lui pe care-l joacă în societate...", unde substantivul *punct* apare obligatoriu articulat.

Dumneavoastră ştiţi însă că atît în vorbirea cotidiană (mai ales aici!), cît şi în scris ne întîlnim destul de des cu „punctul" nearticulat.

2. Peripeţiile locuţiunii noastre nu se opresc aici. Chiar dacă mai rar, expresia *din punct de vedere* este folosită şi ca adverb. Acest uz este evident aberant. Mai mult, el trezeşte hazul. Unui bun prieten al meu îi este atît de urîtă locuţiunea noastră travestită în adverb, încît una-două exclamă: „Nu-mi place din punct de vedere!" Şi cu asta a spus totul.

3. Pornindu-se probabil tot de la *din punct de vedere* — adverb, s-a ajuns şi la construcţii ridicole. E drept că astăzi asemenea construcţii se rostesc cel mai adesea în batjocură, dar despre o totală dispariţie a lor din limbajul „serios" nu poate fi încă vorba. Prietenul meu e şi aici la înălţime. Ridiculizează pe cea mai reprezentativă dintre perlele întortochelilor... din punct de vedere. Care ar fi următoarea: „din punct de vedere şi mai ales istoric".

Asupra folosirii prepoziţiilor **de** şi **din** s-a scris mult în ultima vreme. Profesorul Alexandru Graur a vorbit şi la radio despre această controversată chestiune: Dacă să se zică „pantaloni din stofă" sau „pantaloni de stofă", „farfurie de porţelan" sau „farfurie din porţelan"?

De la început voi menţiona că eu nu sînt împotriva nici uneia din variantele citate mai sus. Deşi mă manifest adesea ca un „bătrîn", ca un „nostalgic". În fapt, iubesc graiurile populare, dialectele şi subdialectele. De-atîtea ori în graiuri şi dialecte se găsesc soluţii pentru oscilaţiile sau impreciziunile limbii literare! Ca să nu mai vorbesc de bogăţia stilistică, de încărcătura afectivă, de culoarea limbajului. Se ştie că limba standard fuge după cenuşiu. Dacă n-ar fi scriitorii care s-o coloreze cu roşul şi albastrul graiului viu şi neîncorsetat de reguli rigide, limba literară ar sfîrşi într-o jalnică mediocritate. Am avea poate multă corectitudine, dar puţină poezie, am avea linearitate, dar ne-ar lipsi melodia graiului ce a încîntat atîtea generaţii de înaintaşi.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește controversa *de — din*, cred că lucrurile nu sînt foarte complicate. Sursa pendulării între cele două prepoziții nu trebuie căutată într-un singur loc. Avem de-a face cu izvoare diverse și adesea îndepărtate. Dar între aceste izvoare, unul mi se pare mai abundent.

E vorba de tendința pseudoculturală, semidoctă și fudulă de a face analize inutile. Mulți se simt îndreptățiți să corecteze expresiile idiomatice, asocierile de cuvinte cristalizate în secole de vorbire populară. Așa au apărut „proverbele" și „zicătorile" de tipul: Lupii-și schimbă părul, dar năravul ba; Nu strica orzul pe gîscă; Minciunile te dau de gol; Banii-s ochii dracului; Oamenii sfințesc locul.

Și tot pe această cale s-au corectat expresiile *se uită pe fereastră* (devenită „se uită prin fereastră"); *își pune pălăria în cap* (își pune pălăria pe cap); *își pune haina în cuier* („își pune haina pe cuier").

Exigenții peste măsură au sărit cu gura că *dă-mi o sticlă de bere!* înseamnă să achiziționezi sticle și că trebuie să zici „dă-mi o sticlă cu bere!" dacă vrei să bei. Tot ei, ca să-și astîmpere setea, nu recurg la expresiile „neliterare", „incorecte" *băiete, adu-mi un pahar de apă*, ci se adresează cu „dă-mi un pahar cu apă".

Și cu aceasta am ajuns la *pantalonii din tergal*. Zic „ultracorecții": Cum să admiți expresia *pantaloni de tergal* cînd e clar că pantalonii sînt confecționați dintr-o stofă numită tergal? Deci „confecționați *din* . . ." Eu i-aș întreba însă imediat pe presupușii mei interlocutori: N-am dreptul să consider, potrivit aceluiași tip de raționament, că *pantaloni din tergal* înseamnă „pantaloni ce pot fi găsiți în tergal, înăuntrul unui val de tergal, spre exemplu"? Iar *pahar cu bere* nu poate însemna „pahar și bere" sau „pahar udat cu bere" sau mai știu eu ce altă năzbîtie?

Cum justifică însă aceiași adversari ai lui *pantaloni de tergal* grafiile de pe ambalaje *brînză de oi, brînză de vaci?* Aici nu mai sînt exigenți? Dar cînd vorbesc de *munca cu cartea . . . în rîndul femeilor?*

Înclinația unora spre analiză tipicară, această fugă după forme hipercorecte este, pînă la un punct, de înțeles. Zîmbetul îngăduitor își are o oarecare justificare. În fond e vorba de preocuparea pentru o exprimare cît mai

Scanned with OKEN Scanner

conformă cu normele standard, cu normele impuse de instituțiile noastre academice. Pe de altă parte însă, trădează pedanterie și bineînțeles o atitudine ireverențioasă față de limbaj, cu deosebire față de limbajul popular care a impus de-a lungul secolelor expresii cu un sens bine delimitat. Și pe care n-avem dreptul, oricine am fi noi, să le desconsiderăm. Avem în față un patrimoniu de o valoare inestimabilă, pe care înainte de toate sîntem datori să-l păstrăm, să-l prețuim și să-l transmitem generațiilor viitoare neatins sau, dacă ne simțim capabili, să-l îmbogățim. E tot ce putem face util. Și de fapt, prin largul proces de cultivare a limbii naționale, cam într-acolo ne îndreptăm, de vreo două-trei decenii încoace.

Deși m-am aflat adesea printre cei care rîdeau de expresia **pe undeva,** voi mărturisi de la început că atitudinea mea față de această îmbinare de cuvinte nu poate fi caracterizată drept ostilă. Mi se pare că ne-am prea obișnuit să respingem tot ce nu intră în tiparele cunoscute. Or, limba, ca oricare alt fenomen social, progresează tocmai datorită încălcării unor anumite norme, considerate pînă la un moment dat sacre. Ce s-ar fi întîmplat cu limba română dacă ar fi respins toate construcțiile sintactice care i-au venit din franceză în ultimele două secole? Noi ne-am exprima astăzi într-un fel asemănător cu contemporanii lui Ion Neculce. Avem desigur toată stima pentru strămoși, dar iubim și progresul, ne plac și cuceririle tehnicii, științei și culturii din ultimele două veacuri.

Așadar, față de nou nu putem fi decît receptivi. Aici însă apare și o altă întrebare: tot ce e nou, tot ce apare în vorbirea contemporană trebuie imediat admis? Răspunsul la această întrebare nu cred că se poate da doar prin adverbele de negație — afirmație: *nu* sau *da*.

Și ca să ne referim concret la expresia noastră, voi spune că *pe undeva* face parte din acele „noutăți" care nu pot fi taxate imediat drept utile sau inutile.

Unde, în ce context o folosim? Zicem: „El are dreptate pe undeva"; „Pe undeva tu ai greșit"; „Pe undeva această idee e valoroasă".

În primul exemplu, *pe undeva* are sensul de „par-

țial"; „în anumite privințe". În a doua propoziție, expresia noastră e mai apropiată de sensul originar: înseamnă „într-un anumit loc"; „referitor la o anumită situație". Să recunoaștem că în exemplul al treilea, *pe undeva* nu e tocmai adecvat. Ar fi fost mult mai fericită zicerea: „Din anumite puncte de vedere, această idee e valoroasă". S-ar mai putea găsi și alte sinonime: „Plasată în contextul . . ., această idee este valoroasă"; „Asociată cu . . ., această idee este valoroasă".

Așadar, nici în cel de-al treilea exemplu, *pe undeva* nu e total greșit. Nu este expresia cea mai adecvată, dar nici „barbară" (barbarism) nu e.

Există totuși „pe undeva" și utilizări eronate, care trezesc chiar rîsul, batjocura sau se acoperă de ridicol. Ce ziceți de propozițiile (frazele): „Pe undeva nu-mi placi"; „Pe undeva s-a simțit jignită și de aceea nu mi-a răspuns"; „Pe undeva această actriță e distanțată"?

Cred că-i interpretez pe cei mulți cînd spun că în asemenea contexte *pe undeva* n-are ce căuta.

Deci, atenție! Pe undeva putem greși.

Vă promit și eu, ca atîția alții, la începutul discursului meu că voi fi scurt. **„Voi fi scurt!"** — zicem adesea și apoi ne întindem la vorbă. Prin rîndurile de față, eu nu-mi propun însă să discut o problemă de sociologie și cu atît mai puțin una de ședințologie. Eu vreau să fac lingvistică, să vorbesc despre sensuri (și nonsensuri) despre cuvinte și despre construcții sintactice. Dacă, involuntar, voi atinge și probleme de sociologie sau mai ales de ședințologie, aceasta s-o luați ca efect și nu ca intenție sau ca premisă.

Așadar: „voi fi scurt; voi fi foarte scurt; voi fi scurtă; voi fi foarte scurtă; să fim scurți, tovarăși!" Vă mărturisesc n-am auzit încă „să fim scurte, tovarășe!", dar probabil că nu e totul pierdut. Și . . . poate ați auzit-o dumneavoastră, cei care citiți aceste rînduri.

„Voi fi scurt" este o expresie tipică pentru ceea ce numim în general clișeu lingvistic. Folosim o îmbinare de cuvinte de care ne dăm seama fie că e prost construită, fie că nu ne mai spune nimic, dar o folosim. Dă-i înainte! Am auzit-o și la alții. Acelora nu le-a tăiat nimeni capul. Deci . . . În cazul special al expresiei

Scanned with OKEN Scanner

sau al expresiilor supuse aici discuţiei, sîntem, cred, cu toţii conştienţi de sărăcia ei semantică, ca şi de îndoielnica noastră bogăţie spirituală cînd o folosim. Mai ştim şi de unde porneşte defecţiunea . . . Sau nu? Poate că nu ştim cu foarte mare precizie, ci numai intuim, bănuim, presupunem.

Dar s-o luăm sistematic. *Scurt* este un cuvînt de origine latină. Acolo avea probabil forma *excurtus*. Ştim sigur că a existat un *curtus*, din care provine franţuzescul *court*, dar din care nu poate proveni românescul *scurt* (pentru acesta din urmă presupunem primul dintre etimoanele citate).

Cuvîntul românesc în discuţie ilustrează ideea de „dimensiuni reduse". Dimensiunea aceasta poate fi spaţială sau temporală: *drum scurt* (în contrast cu *drum lung*), *vacanţă scurtă* (opus lui *vacanţă lungă*). Poate fi un om *scurt?* După definiţia generală, da. Numai că noi, cei care am creat limba (de fapt într-un fel, acţiunea e reciprocă), am găsit tot felul de mijloace pentru a ne califica adeseori într-un chip divers în comparaţie cu tot restul universului. Nu vom zice deci nici în sens fizic *om scurt*, ci *scund* sau *nu înalt*, sau *mic de statură*. În sens temporal? Nici temporalmente omul nu e scurt: eventual are o viaţă scurtă, trăieşte puţin. Deci nici măcar ca expresie a unei idei macabre, „voi fi scurt" nu merge.

De unde a apărut totuşi această propoziţie care ne dă atîta bătaie de cap? Cei care au doar o idee vagă despre principiul economiei în limbă ar putea răspunde: „Expresia e scurtă. În contextul în care e folosită toţi o înţeleg. Prin urmare, de ce s-o dezavuăm, de ce s-o «ocărîm»?

Acestor prieteni eu le voi răspunde că principiul economiei, al minimului efort sau al brevilocvenţei nu acţionează stihinic, el nu poate desfiinţa prin acţiunea sa alte principii, tot aşa de importante în limbajul oamenilor: principiul clarităţii, principiul solidarităţii elementelor sistemului şi altele.

Atunci? Cauzele împămîntenirii nefericitei expresii sînt mai multe. În primul rînd, voi spune că în limba noastră există expresia *scurt la minte*. Şi mai există *scurt la vorbă*. Punctul de pornire a putut fi propoziţia: „Voi fi scurt la vorbă", care, deşi nu e totalmente co-

Scanned with OKEN Scanner

rectă (un om e scurt la vorbă toată viața, nu doar într-o anumită împrejurare; aceasta e o trăsătură de caracter), merge totuși.

În al doilea rînd, voi presupune că existența altor clișee a putut favoriza apariția celui despre care vorbim, mai ales că nu avem un echivalent foarte scurt, foarte expeditiv, pentru ideea pe care ar vrea s-o exprime „voi fi scurt". Continuînd enumerarea, eu mă tem că „voi fi prea lung" . . .

Există o dificultate majoră în limba română, generată de absența participiului prezent. După ce, în latină existaseră două participii prezente (activ și pasiv), în română n-a mai rămas nici unul.

În alte limbi romanice, participiul prezent activ s-a păstrat în general: *riguardante* înseamnă în italiană „privitor la . . .", „cu privire la . . ." și este participiul prezent al verbului *riguardare* „a privi din nou, a avea legătură, a se cuveni, a ține seamă, a lua în considerare".

Este adevărat că și în română există urme de participiu prezent. Multe adjective românești provin din participii prezente active latinești: *fierbinte, rece, ardent, constant, delirant* etc. Este adevărat că o bună parte dintre acestea sînt neologisme preluate din franceză sau latina literară, dar nu aceasta ne interesează acum.

Așadar, din limba noastră lipsește participiul prezent. Cum îl suplinim? Prin multe și variante mijloace. Aș menționa mai întîi perifraza: *cel ce muncește, cel ce gîndește, cel ce cîntă.* Sensul este aici bine conservat. În fond noi așa traducem participiile prezente latinești. Numai că perifraza are și carențe de echivalență, mai ales de ordin gramatical. De multe ori în sintagma *cel ce gîndește,* accentul cade nu pe verb, ci pe pronume. Și atunci sensul participial este afectat. Alteori, caracteristica temporală a verbului prevalează: *cel ce cîntă* vrea să spună în anumite contexte „cel ce cîntă acum, nu cel ce a cîntat altădată, nu cel ce va cînta în viitor". În sfîrșit, nu putem trece nici peste dificultatea generată de lungimea perifrazei, de structura ei nu tocmai simplă. A folosi trei cuvinte în loc de unul nu constituie un avantaj pentru comunicare.

Scanned with OKEN Scanner

Participiul prezent activ mai este suplinit în română și de substantivele formate cu sufixul *tor: luptător, lucrător, învingător.* Pe lîngă evidente virtuți, aceste substantive au și carențe de substituire a participiului prezent. Aș menționa în primul rînd sensul lor pronunțat de nume de agent care numai parțial putea fi atribuit în latină participiului prezent. Între *cogitans* latinesc și *cugetător* sau *gînditor* românești, diferența semantică (atît de lexicală cît și gramaticală) nu poate fi trecută cu vederea. Ca să nu mai vorbim că fundamentala lor caracterizare substantivală (sensul adjectival fiind abia întrevăzut) le îndepărtează și mai mult de participiu.

Și acum ajungem la **privind.** Participiul prezent mai e suplinit (de către unii, supărător de frecvent) de gerunziu. Această substituție a fost favorizată, în opinia mea, de doi factori:

a) o oarecare apropiere de sens între cele două moduri verbale;

b) nu prea marea depărtare formală: *laudans* (participiu prezent) — *laudando* (gerunziu).

Spre deosebire de *cel ce luptă, care luptă* (perifrază și deci, greoaie) și de substantivul *luptător* (care e substantiv!), gerunziul încearcă să suplinească valoarea verbală a participiului prezent. Caracteristica circumstanțială a gerunziului nu dăunează substituției, întrucît într-o oarecare măsură ea aparține și participiului prezent. Numai că nici gerunziul nu este lipsit de cusururi. În primul rînd, pentru că . . . este gerunziu. Acest mod se definea în latină cu totul diferit de participiul prezent. În limbile romanice el s-a apropiat de participiul prezent, dar nicăieri nu poate fi vorba de o identificare. În italiană, spre exemplu, *penetrando* (pătrunzînd) și *penetrante* (participiul prezent al aceluiași verb) sînt lucruri diferite. La fel, în franceză, spaniolă sau provensală. În română, comparația dintre cele două moduri este exclusă, datorită absenței participiului prezent. *Fierbinte* sau *rece* sînt adjective calificative și nimic mai mult. Dar putem să ne întrebăm în ce măsură poate și trebuie să suplinim lipsa participiului prezent prin gerunziu.

Răspunsul la această întrebare nu este tocmai ușor de formulat. Cred că asta a reieșit și din discuția de pînă acum. *Privind* îl traduce doar parțial pe *riguardante*

Scanned with OKEN Scanner

din italiană, chiar cînd facem abstracție de deosebirile semantice propriu-zise dintre cele două cuvinte, deci cînd ne referim exclusiv la sensul lor gramatical. *Raport privind* ... nu-i totuna cu *rapporto riguardante*. Dar nu e bine zis *raport privind* ...? N-aș putea da un răspuns categoric negativ, dar nici nu voi recomanda această asociație de cuvinte. Nu voi fi de acord mai ales cu frecventa ei utilizare, cu repetarea ei pînă la o transformare într-un clișeu: *măsuri privind* ..., *plan de măsuri privind* ..., *documentație privind* ..., *hotărîri privind* ..., pînă și *tabel nominal privind* ...

De cele mai multe ori acest supărător gerunziu poate fi evitat cu succes (și cu folos pentru frumusețea limbii noastre!) prin utilizarea adjectivului *referitor*, chiar *privitor*, a locuțiunii propoziționale *cu privire la*, prin adecvarea construcțiilor sintactice la sensul lexical și gramatical pe care ne-am propus să-l exprimăm. Se poate zice deci: *măsuri privitoare la* ..., *documentație referitoare la* ... Iar tabelul nominal va cuprinde ... Deci, *tabel nominal cuprinzînd* sau pur și simplu *tabel nominal cu* ...

Să-l lăsăm, așadar, pe *privind* să se mai odihnească, să-și împrospăteze forțele, să-și revadă înfățișarea, prea ponosită în vremea din urmă. Refăcut, va putea din nou trezi interesul vorbitorilor.

Forma reflexivă a verbului **a referi** este astăzi foarte frecvent utilizată. Și nu atît în vorbirea cotidiană cît în rapoarte, dări de seamă, informări scrise. *A (se) referi* este un neologism în limba românească. Cuvîntul provine din franceză, unde se folosește în general tot ca la noi: *réfère* = „referă"; *se réfère* = „se referă."

Originea mai îndepărtată trebuie căutată și în acest caz (ca și în atîtea altele!) în latină. În fapt, latina cunoștea un compus al lui *fero, ferre* „a duce", „a purta" cu forma *refero, referre*, „a aduce din nou, a aduce înapoi, a se întoarce".

Latina nu avea însă o diateză reflexivă. De aceea problemele de regim verbal, de sintaxă, legate de această diateză nu apăruseră încă. Ele vor fi prezente în franceză și, bineînțeles, în română.

Ca atare, verbului *a se referi* nu i se poate atașa

orice prepoziție, la întîmplare. În conformitate cu sensul și cu originea sa, verbul în discuție cere prepoziția *la:* „ne referim *la* teza susținută de...", „m-am referit *la* cele spuse de tine în urmă cu două săptămîni". În nici un caz nu putem recurge la *de, despre.* Și, din păcate, este din ce în ce mai frecventă folosirea lui *a se referi* cu prepoziția *despre.* Veți fi de acord cu mine, sper, că nu sînt foarte rare exprimările: tovarășul Davidescu s-a referit despre situația nesatisfăcătoare...", „mă refer despre...". Evident, în aceste contexte, vorbitorul sau autorul respectivului text scris confundă cuvinte distincte, dar care se apropie în anumite puncte, adică în anumite contexte.

Concret, aici *a se referi* este identificat cu *vorbește, spune, scrie, afirmă, raportează.* Vorbitorul are deci în gînd mai cunoscutul verb *spune,* dar rostește *se referă.* Regimul verbal al lui *a spune* este transferat la *a se referi.* Pentru respectivii vorbitori, „se referă despre..." este o exprimare firească, deoarece *se referă* (în contextul dat) = *spune.* Iar „spune despre..." este o construcție de nimeni combătută.

Nu știm dacă am descris foarte exact mecanismul aberației. Cert este că nici o greșeală nu apare din senin. Și nici o îndreptare nu e posibilă fără dezvăluirea genezei erorii.

Bagatelizarea unor expresii lingvistice îmi provoacă întotdeauna tristețe.

Expresia **la nivelul...**, atît de frecventă în vorbirea noastră de astăzi, mai ales în stilul politico-administrativ (dar și în alte stiluri), își are originea în limbajul diplomatic. Tratativele diplomatice se duc în general între persoane cu același rang în ierarhia politică a țărilor implicate: între doi prim-miniștri, între doi miniștri ai comerțului exterior, între doi ambasadori și așa mai departe. Această paritate simbolizează de fapt egalitatea națiunilor la masa tratativelor, respectul reciproc. Pe plan lingvistic, fenomenul a generat expresia de care ne ocupăm aici. Tratativele, convorbirile între doi miniștri de externe se desfășoară „la nivelul miniștrilor de externe", cele dintre ambasadori „la nivelul ambasadorilor", iar convorbirile dintre șefii de state și de

Scanned with OKEN Scanner

guverne „la nivelul cel mai înalt". Ce pot spune despre aceste consecințe lingvistice? Nimic rău. Dimpotrivă, expresia *la nivelul* . . . sintetizează foarte bine o realitate a vieții politico-diplomatice, fenomen extrem de frecvent în lumea de azi.

Ce s-a întîmplat însă în continuare? Ca în atîtea alte situații, precizia și randamentul expresiei au început a fi invadate de altele, mai puțin fericite. Și atunci *la nivelul* . . . a trecut granițele propriului domeniu.

Din slujitoare a limbajului diplomatic („Întîlnirea de azi s-a desfășurat la nivelul miniștrilor de externe"), expresia a devenit un bun al limbajului politic în general. Ea a început a se referi și la viața politică internă. Cu o deosebire însă (foarte semnificativă dealtfel pentru democratismul vieții publice de la noi): nu se zice „la nivelul președinților de consilii populare județene", ci „la nivelul consiliilor populare județene". În același spirit zicem: — „la nivelul comitetului municipal de partid" sau și mai simplu „la nivel de comună". Desigur, înșiruirea ar putea continua.

Ce se poate spune despre această extindere a uzului fostei expresii diplomatice? Mărturisesc cu sinceritate că în urmă cu cîțiva ani m-a șocat fenomenul, mi-a displăcut. Aș fi fost în stare să cer vorbitorilor respectarea vechiului . . . statu-quo.

Nu mi se părea firesc să zicem „la nivelul conducerii institutului". Acum însă lucrurile s-au schimbat. Cred că adoptarea expresiei „diplomatice" de către limbajul politic cotidian, de către stilul publicistic, pentru a desemna „nivele" ale ierarhiei politico-administrative interne a adus folos comunicării dintre vorbitorii limbii noastre. În contextele pomenite mai sus, *la nivelul* . . . are un sens foarte bine definit, foarte precis, în concordanță dealtfel cu înțelesul ei . . . „diplomatic". Substituirea acestei expresii cu o alta ar fi astăzi o operație foarte grea și categoric inutilă.

Ce nu-mi place totuși din noul statut al sintagmei *la nivelul . . .?*

Nu-mi plac zonele de umbră: nu-mi place confuzia în care este implicată expresia noastră, nu-mi place vulgarizarea ei. Ca în propoziția: „Hrana studenților se asigură la nivelul cantinei institutului".

Scanned with OKEN Scanner

Ce caută aici „nivelul"? De ce această împănare a vorbirii cu expresii improprii? Pentru a fi şi cantina... la nivel? Cantina îşi are rosturile ei, deloc neglijabile. Şi tocmai de aceea nu trebuie ornată cu podoabe ce nu-i aparţin. Dealtfel, aici nu e vorba doar de un stil bombastic, ci de lipsa de proprietate a termenilor. *La nivelul*... nu are ce căuta în propoziţia transcrisă mai sus, nu atît sub raport stilistic, cît propriu-zis lingvistic. E vorba de o neadecvată folosire a expresiei, de necunoaşterea sensurilor ei reale.

Sînt sigur că v-aţi întrebat de multe ori dacă expresia **de puţin** pe care o folosesc crainicii sportivi la radio şi la televiziune şi care constituie subiectul acestui paragraf este sau nu corectă. Dacă ar fi să ne luăm după ultimul dicţionar explicativ al limbii române, răspunsul nu poate fi decît afirmativ. Dicţionarele ceva mai „vechi" (de exemplu: *Mic dicţionar enciclopedic* — 1972 sau *Dicţionarul limbii române moderne* — 1958) nu înregistrează expresia, deşi este evident că aceasta circula şi în 1958 şi cu atît mai mult în 1972.

Ce putem spune astăzi despre „mingea a trecut de puţin pe lîngă stîlpul drept al porţii"? Dar despre „jucătorul Ghinionescu a greşit de puţin ţinta"?

Răspund imediat, dar nu şi simplu: propoziţiile acestea nu sînt chiar incorecte din moment ce *Dicţionarul explicativ al limbii române* — 1975 le dă drept de existenţă în limba noastră literară. Mie însă nu-mi sună bine. Sigur, nu gusturile mele subiective contează, ci legiferările academice. În principiu, aşa este. Numai că aici lucrurile sînt ceva mai complicate.

În primul rînd: cîţi dintre noi, deşi am auzit de zeci şi sute de ori expresia *de puţin*, o folosim în vorbirea sau în scrierea noastră curentă? În al doilea rînd: cîţi dintre noi folosim aceeaşi locuţiune adverbială în afara limbajului sportiv (dacă aşa ceva există?).

De fapt, aici stă şi buba „recunoaşterii oficiale" a expresiei de care ne ocupăm. *Dicţionarul explicativ al limbii române* înregistrează locuţiunea în modul următor: „(Sport) *De puţin*=foarte aproape de, la mică distanţă de, la un pas de". Acum să ne întrebăm: este normal ca o locuţiune adverbială formată din cuvinte

Scanned with OKEN Scanner

păstrate din latină și cu un sens atît de comun („la mică distanță de, foarte aproape de") să aibă circulație doar în sport? De ce să nu putem spune: „Ața a trecut de puțin pe lîngă urechile acului", „Barca a plutit de puțin pe lîngă mal", „În acea clipă m-am aflat de puțin de atingerea obiectivului"?.

Nu putem spune așa ceva pentru că expresia *de puțin* n-a depășit pragul limbajului cîtorva crainici de la radioteleviziune, al cîtorva ziariști sportivi și al unui număr restrîns de imitatori. Locuțiunea este simțită de către noi toți ca neromânească, ca neconformă cu firea limbii române. Ea nu se află dealtfel nici în alte limbi romanice. Italiana admite cu unele rezerve expresia „di poco superiore" (cu puțin superior), dar și aici se recomandă *poco superiore*. Așadar, noi, majoritatea zdrobitoare a vorbitorilor limbii române, nu folosim această expresie decît cu sensul ei vechi și pe deplin împămîntenit: *de puțin*=„de curînd, nu de mult timp". Și cred că bine facem. Nu este obligatoriu ca numai noi să luăm lecții de limbă românească de la crainicii sportivi. Să mai ia și ei de la masa vorbitorilor. Mi se pare că nu le strică.

Scanned with OKEN Scanner

VI. ETICĂ ȘI LIMBAJ

„Nemic mai social ca limba, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelia societății".

B. P. Hasdeu

TOVARĂȘ

Voi spune de la început că folosirea substantivului *tovarăș* este o chestiune complexă, nu numai de limbă, ci și de etică, de sociologie, de socio-psihologie. Cine crede că a zice *tovarăș* înseamnă a nu spune *domn* simplifică problema într-atît, încît o denaturează fundamental. Căci *tovarăș* nu e doar un cuvînt, ci și un simbol, o categorie socio-psihologică de largă rezonanță.

Micul dicționar enciclopedic notează în dreptul acestei vocabule: „1. Persoană considerată în raport cu alta, de care este legată prin idei, aspirații comune, prin lupta pentru aceeași cauză. Nume dat unui lucru sau unei ființe care însoțește în permanență pe cineva. Termen de adresare folosit de oamenii muncii. 2. Asociat (într-o negustorie, într-o întreprindere etc.), părtaș".

Pe marginea acestor definiții se pot face cîteva considerații preliminare.

Înainte ca *tovarăș* să fi putut deveni „termen de adresare folosit de oamenii muncii", el a trecut prin

faza descrisă la începutul primei definiții, adică a fost un semn de recunoaștere între tovarășii de idei, mai exact între luptătorii pentru socialism și comunism. Noi știm foarte bine că „oameni ai muncii" au existat și înainte de Eliberare. Doar ei au săvîrșit revoluția. Și totuși, *tovarăș* n-a devenit „termen de adresare..." Își ziceau așa doar militanții partidelor muncitorești, comuniștii în primul rînd.

A existat în schimb *tovarăș* în accepțiunea de „tovarăș de drum", și încă destul de frecvent. Să ne gîndim doar la Creangă și la basmele populare.

Ce s-a întîmplat ulterior? Preluînd puterea de stat, clasa muncitoare a distrus structurile sociale burgheze, a făurit instituții noi, și-a impus ideologia. Între „semnele" relațiilor de exploatare, ale raportului slugă—stăpîn, subaltern—șef, se afla și cuvîntul de adresare *domn:* „domnule director", „domnule prefect", „domnule ministru". Cum directori, prefecți și miniștri au devenit cei care pînă mai ieri nu erau decît niște tovarăși, de idei (strungarul nu era „domnule strungar", ci doar „domnule Bozan" sau și mai frecvent „măi Bozane!"), a trebuit să dispară și „domnule ministru", „domnule prefect" etc., fiind înlocuite cu „tovarășe ministru", „tovarășe..." Și, ca să reluăm ideea, *tovarăș* a devenit totodată semn al noilor relații sociale, fiind pus în contrast cu *domn,* semn al vechilor rînduieli. Așadar, am început a zice „tovarășe președinte" nu numai pentru că președintele fusese în ilegalitate *tovarăș,* ci și pentru că prin noul termen marcam fundamentala mutație ce intervenise în societatea românească odată cu preluarea puterii de către clasa muncitoare.

Pînă la acest punct, totul a decurs normal, lucrurile ne apar limpezi. Limbajul participă, cum este și firesc, la toate transformările sociale mai importante.

Dar și aici natura își impune din nou legile; schimbările nu se opresc la punctul pînă în care chestiunile de limbaj sînt limpezi. Mutațiile sociale nu se prea sinchisesc de limbaj. Ele se supun legilor care guvernează societatea, legi care, în mod specific, stăpînesc și limbajul.

Și, după numai 10—15 ani, iată-ne în fața unui nou *tovarăș.* Nu voi spune că avem de-a face cu o vocabulă

întru totul nou, dar nici identică cu cea din primii ani ai revoluției. Să recunoaștem că „tovarășe prefect" suna minunat, după ce multe decenii ziserăm, umiliți, doar „domnule prefect". „Tovarășe Ungureanu, te felicit cu prilejul numirii ca primar" era și ea o propoziție care ne putea face plăcere. Dar ce au acești *tovarăși* cu *tovul*, cu *tovule*, cu *tov Ungureanu* din zilele noastre?

Vă rog să mă iertați dacă vă apar drept sentimental, dar eu, adolescent fiind, am trăit satisfacția „dărîmării" lui *domn* pentru ca pe ruinele sale să se înalțe, mîndru, *tovarăș*. Am văzut în această schimbare de vocabular o revoluție, o răsturnare de morală, o mutație cu profunde implicații sociale și politice. Și cred că n-am văzut rău.

Dar cine-i acest *tov?* Ce are el cu *tovarăș?* Nimic, în conținut. Nu e vinovat izvorul, limpede ca lacrima, că în aval rîul e tulbure și urît mirositor, ca efect al poluării. Dar formal, din păcate, *tovul* este o progenitură a lui *tovarăș*. „Bine, bine vor zice unii. Nu-i de mirare. Doar și *domn* a devenit *dom', dom'le*, iar în scris și *d-le*". Iertați-mă, iar nu sîntem de acord. Dispariția lui *domn* și impunerea aproape concomitentă a lui *tovarăș* nu pot fi sintetizate în noțiunea de substituire. Aici nu e vorba de o simplă substituire. N-a dispărut un cuvînt devenit arhaic sau regional pentru a face loc unui neologism sau unei vocabule mai răspîndite, ca în exemplele *cislă — număr, agru — țarină, urăciune — urare, bezaconie — nelegiuire*. În cazul nostru este vorba de cu totul altceva. Impunerea lui *tovarăș* înseamnă zidirea unor altfel de raporturi între oameni. Raporturi pe care le vrem perpetuate, eventual îmbunătățite, în nici un caz deteriorate. Nici chiar prin cuvinte. Iată de ce pentru mine *tovarăș* nu poate fi *tov.*, în timp ce *domnule* se poate preschimba în ce dorește: *dom'le, domnu'*. Și iată de ce îmi place să-l aud tot mai des pe *tovarăș* și tot mai rar pe *domn*.

Cred că am vorbit explicit. Nu cuvîntul ca atare mă deranjează (între altele menționez că *domn* e latin și deci ...), ci relațiile umane pe care le evocă. Așa după cum la *tovarăș* nu complexul sonor mă atrage, ci cu totul altceva. Acel ceva despre care m-am străduit să vă vorbesc în întreg paragraful de față.

Scanned with OKEN Scanner

ELEMENT

Este normal ca un dicţionar să nu înregistreze toate nuanţele de sens, care de multe ori depind exclusiv de context, ale unui cuvînt. Limbajul uman este atît de bogat, încît cuprinderea lui în dicţionare, oricît de extinse ar fi acestea, va constitui mereu doar o aspiraţie. Îi scuz deci de la început pe autorii „Micului dicţionar enciclopedic", care la articolul ELEMENT nu se ocupă de un sens pe care noi toţi îl cunoaştem foarte bine.

Din cele şapte sensuri înregistrate în numitul dicţionar, unul singur se referă la om, cel de sub 2: „(Urmat de determinări) Persoană care face parte dintr-o colectivitate". Acum, spuneţi-mi, dumneavoastră: atîta ştiţi despre elementul „om"? Este în afară de orice îndoială că înţelesul pe care-l dăm acestui „element" este mult mai bogat în semnificaţii.

Să începem cu cele bune: „Am ales cele mai bune elemente" (răspunde şeful serviciului personal, la întrebarea directorului); „Este un element excepţional" (zice dirigintele despre preşedintele detaşamentului de pionieri); „Dumneata eşti un element bun: aşteptăm să faci treabă acolo" (i se zice unuia care pleacă la cursurile de perfecţionare); „În toate posturile — cheie am promovat doar elemente verificate" (raportează inspectorul forurilor superioare). Desigur că sensurile înregistrate în contextele de mai sus se suprapun în general cu semnificaţia citată sub numărul 2 în „Mic dicţionar enciclopedic". Atît „elementele" despre care vorbeşte inspectorul de personal, cît şi elevul preferat sau cadrul trimis la perfecţionare sînt „persoane dintr-o colectivitate". Şi persoane alese! În ceea ce-i priveşte pe cei aşezaţi în posturile-cheie, aş mai avea ceva de adăugat. În viziunea birocratică a celor ce folosesc acest limbaj, *elementele* acestea nu mai sînt întru totul oameni. Ele sînt şi mecanisme şi supraoameni. Au, deci, concomitent două trăsături neobişnuite: una care le coboară în ochii muritorilor de rînd, alta care le înalţă. Desigur, nici unul dintre noi nu visăm să ajungem un mecanism (deşi uneori, inconştient, ne încîntă ideea). Şi dacă ne-ar spune cineva că sîntem aşa ceva, am protesta. Sîntem oameni şi asta e mai presus de orice.

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, „mecanismul" ne coboară, chiar dacă din anumite puncte de vedere poate fi foarte util.

Mai e însă şi celălalt sens: „Elementele verificate" sînt, potrivit opticii la care ne referim, mai presus de oamenii obişnuiţi. Cum majoritatea zdrobitoare dintre noi sîntem oameni obişnuiţi, elementele verificate au ceva supraomenesc. În ochii celor mai mulţi, asta înalţă, creează complexe, poate chiar un difuz sentiment de teamă. O teamă îmbinată cu admiraţie ascunsă şi invidie. Mie personal, îmi displac oamenii... supraoameni. Un dosar este un dosar. Singura verificare (aşa cum ne învaţă şi originea cuvîntului) este munca îndelungată, sînt aptitudinile, convingerile, faptele omului. Ştiu că fiecare dintre noi cunoaşte cel puţin un „supraom" naufragiat în cel mai anost carierism.

Iată ce gîndesc eu despre toate *elementele* pe care le-am descris pînă aici: prefer să fie muncitori, elevi, activişti, cadre de conducere eminente, bine pregătite, devotate cauzei comune. Să fie *oameni!* Muncitorii, şi elevii, şi activiştii sînt oameni, nu elemente. Deci chiar cînd sînt socotit foarte bun, prefer să se spună despre mine că sînt activist (foarte bun), nu element (chiar excepţional). Dealtfel, mie mi se pare că zidim socialismul şi comunismul pentru ca noi toţi să nu mai fim elemente, mecanisme, ci oameni. Şi încă oameni noi, eliberaţi de complexe, liberi, stăpîni pe propriul nostru destin.

Cunoscîndu-mi concluzia despre *elementele*... pozitive, sînt conştient că nu vă mai pot oferi surprize cu privire la opinia mea despre *elementele* negative. Cu toate acestea mă voi încumeta să spun cîteva cuvinte şi despre antonimele celor tratate anterior.

Voi nota în primul rînd că *Mic dicţionar enciclopedic* nu suflă o vorbă despre acestea. Sau să-i scuzăm pe autori, considerînd că şi elementele negative sînt „persoane care fac parte dintr-o colectivitate"? Eu nu opresc pe nimeni de la acordarea acestei circumstanţe atenuante. Notez doar că definiţia dicţionarului nu acoperă nici măcar parţial sensul de bază al *elementului* ca persoană indeziderabilă. Dar să trecem la concret: „N-avem nevoie de asemenea elemente!" (nu e exclamaţia unui muncitor dintr-un combinat chimic); „E un element periculos" (să spun şi aici că nu e vorba de...

azot?!); „Aceste elemente îşi bat joc de munca noastră" (dar oare noi nu ne batem joc de *ele* numindu-le astfel?)

Este clar, cred, pentru oricine, că în contextele de mai sus, *elementele* nu mai sînt oameni. Sînt reptile, rozătoare, rumegătoare, ce vreţi, numai oameni nu. Aş vrea să fac de la bun început o precizare: opiniile exprimate prin cele trei propoziţii de mai sus pot fi ale colectivului întreg. Atunci, toată stima pentru atitudinea adoptată. E vorba de o repudiere justificată a unor atitudini, comportări, fapte reprobabile. Dar nici în acest caz nu accept termenul *element*. Vinovaţii nu încetează să fie oameni, cărora li se cuvine respectul şi demnitatea de om. Să nu uităm: noi condamnăm faptele, atitudinea, acţiunile dăunătoare societăţii. Avem dreptul să condamnăm şi persoanele vinovate ca purtătoare ale acestor abateri sau mentalităţi, dar nu avem dreptul să-l desfiinţăm pe cineva ca om, indiferent care ar fi greşeala lui.

Ce să mai spunem de cazurile (din păcate, prea frecvente încă) în care cineva e numit *element* în numele colectivităţii, fără ca aceasta să fie de acord? Adică ne referim la „elementele" nevinovate. Aici nelegiuirea e dublă. Cel atacat este lovit de o nedreptate şi umilit de un calificativ, pe care nici cel mai rău dintre noi nu-l merită.

Închei cu îndemnul de a lăsa *elementele* în seama chimiei, a fizicii, a filosofiei, a industriilor. Societatea are nevoie de oameni. Punct.

NOI

Comentat într-o carte de lingvistică, complexul sonor reprezentat în titlu ne poate duce cu gîndul la omonimie: *noi*=pronume personal de persoana întîi la plural; *noi*=pluralul masculin al adjectivului *nou*. Avem deci de a face cu două cuvinte, distincte ca sens, ba şi ca origine (pronumele provine din latinescul *nos;* adjectivul e tot de origine latină, dar se trage din *novi*). Cum să distingem însă în vorbire aceste cuvinte?

Ar merita să ne ocupăm de această distincţie într-o lucrare de lingvistică. Dar supratitlul paragrafului nostru este „Etică şi limbaj". Ceea ce înseamnă că trebuie să

intrăm pe tărîmul socio-moral al lui *noi*. Al căruia? Sînt doar două vocabule *noi*. Întrebarea este de prisos. Sigur că ne referim la pronume.

După ce din punct de vedere strict lingvistic în linii generale l-am definit, să vedem ce ne poate spune *noi* ca obiect al eticii şi al sociolingvisticii.

Voi îndrăzni să spun de la început că sensul său socio-moral este foarte complex, profund şi contradictoriu. De aceea, în articolul de faţă nici nu voi discuta întreaga sa încărcătură conceptuală şi afectivă. Mă voi opri doar la aspectele mai vizibile, la sensurile absolut citidiene, familiare, ale pronumelui în discuţie.

A existat cîndva un plural al maiestăţii: „*noi*, regele . . .“ Dar noi, adică poporul român, nu mai avem de mult un rege, şi nu spre nefericirea noastră. Deci să-l lăsăm deoparte pe *noi* ca plural al maiestăţii. El îşi are locul în istorie. Nu i-l fură nimeni. Noi ne ocupăm acum de ceea ce trăieşte şi care are şanse să dăinuie.

Aşadar . . . a mai existat un plural al modestiei: „*noi* (adică eu, cercetătorul Cutare) îndrăznim să susţinem că academicianul Filologus nu are dreptate în aprecierea consoanei *d* ca dentală, deoarece ultimele cercetări conduc, după cum s-a văzut, spre o dental-alveolară . . .“ Ce s-a ales din acest plural? Răspund prompt: trăieşte. Dar adaug: fiindcă nicicînd nu a fost „normal“, nu putea rămîne ce şi-a propus să fie. Şi-a propus să fie modest, dar a cam sfîrşit prin a fi îngîmfat, emfatic şi, în parte, chiar ipocrit. Nu e deci de mirare că tot mai mulţi oameni de ştiinţă îşi zic *eu* (adică se cred, fiecare în parte, drept o singură persoană). Ajunşi la acest punct, n-aş vrea să credeţi că-i acuz pe cercetătorii care vorbesc la persoana I plural de cine ştie ce intenţii ipocrite. Mulţi scriu aşa din obişnuinţă, din rutină, din respect pentru o anume tradiţie. În aceste cazuri, nici un reproş! Sau, oricum, faptul e explicabil şi scuzabil.

Dar noi, românii, mai avem cel puţin două tipuri de *noi* . . . etico-sociali, care merită (o susţin cu tărie) întreaga noastră consideraţie.

Vă amintiţi (cei care nu sînteţi foarte tineri) de primii ani ai socialismului? Cît eram de înflăcăraţi şi cît eram de grăbiţi să zdrobim „orînduiala cea crudă şi nedreaptă“?! Cît de mult năzuiam spre altruism, spre colaborare, spre frăţietate! Şi cît ne era de urît egoismul

Scanned with OKEN Scanner

pe care-l vedeam (cu cîtă dreptate!) ca un spurcat semnal al rînduielilor burgheze! Atunci, în vîltoarea acelui mîndru avînt, s-a născut opoziţia *noi/eu*. *Eul* era al burghezilor, *noi* era al nostru, al proletarilor, al ţăranilor, al intelectualilor, porniţi să făurim o lume nouă. Aveţi ceva împotriva acestui *noi*? Sînt convins că vă e drag ca şi mie. Şi le e drag şi celor mai tineri, chiar dacă-l ştiu doar din cărţi sau din filme.

Şi a mai fost un *noi*, născut tot cam pe atunci sau cu ceva mai tîrziu, în focul unor lupte şi mai aprige, în care inamicul s-a opus violent. A apărut atunci *noi/voi*, dintincţie netă, ce nu suportă comentarii. Păcat că această opoziţie nu şi-a putut păstra întreaga-i încărcătură de adevăr. Fiind atît de categorică, opoziţia aceasta, adevărată pentru mii de cazuri, a fost uneori strîmbă. *Voi* au devenit de multe ori şi cei care prin tot ce aveau mai bun, prin aspiraţiile lor, erau de-ai *noştri*. Oricum, *noi/voi* a reprezentat un dramatic fragment de biografie pentru respectatul nostru pronume. Şi dacă nu ne adresăm doar frontului nostru, reprezentanţi de-ai lui *voi* se mai găsesc pe aiurea.

Aici, poate că ar trebui să închei. Mai ales că ceea ce-mi propun să adaug are atingere cu cel mai frumos dintre *noi*-i descrişi pînă aici. Dar şi mie, ca şi dumneavoastră, mi se pare mai frumos adevărul, adevărul întreg şi neîmpănat.

Să rememorăm. În urmă cu 25—30 de ani, *eu* începu să însemne „eu, căruia nu-mi pasă de alţii; eu, care sînt mai presus de alţii". *Eu*=semnul egoismului, al unei lumi în agonie. Pronumele *eu* intra impetuos în contrast cu pluralul său. *Noi* începurăm să ne dezicem de hainele vechi, ne recunoşteam prin sinceritate, prin entuziasm, prin credinţa într-o lume nouă: lumea dreptăţii sociale şi naţionale, lumea eliberată de asuprire, lumea socialismului. Şi această lume se construia, o ştiam foarte bine, doar prin munca şi lupta a milioane de oameni, era o lume a celor mulţi. Deci *noi*.

În *noi* stătea forţa, în *noi* putinţa de a edifica societatea visată. În afara lui *noi* era neantul, trecutul, întunericul. Cît era de mîndru, de semeţ, de vînjos acest *noi*! Entuziaştii i s-au adresat cu încredere pentru a-l converti la veşnică tinereţe. Şi, cel puţin parţial, au reuşit. Dar, din nefericire, în societate, în lume, chiar în lumea

noastră, nu există doar entuziaşti, doar sinceri slujitori ai adevărului şi ai progresului.

Forţa lui *noi* a fost adulmecată şi de către aceia care în fond îl urau sau îl disprețuiau, care doar formal se aliniau; de către cei ce se aliniază *din instinct* în frontul învingătorilor. Cît le e de drag acestora *eu* şi numai *eu!* Dar cum să strigi „eu" într-o lume în care *noi* a devenit flamură, simbol? Şi atunci: „noi ne-am gîndit, tovarăşe Argeşeanu, ca dumneata să lucrezi pe şantierul Valău de Pădure. Ştii, acolo e nevoie de oameni vajnici, bine pregătiţi, şi cred că dumneata îndeplineşti aceste condiţii. Îţi vom da tot sprijinul. Cu încredere, la treabă!" Şi punîndu-i amical mîna pe umărul stîng, directorul îl împinge din birou cu o . . . tovărăşească strîngere de mînă.

Unii sînteţi gata, poate, să-mi reproşaţi o puternică doză de subiectivism. Ce am eu împotriva unui director de mare întreprindere care trimite pe un şantier îndepărtat, dar important, pe inginerul cel mai capabil? Doar acolo, pe acel şantier, era într-adevăr nevoie de un om capabil. Desigur, vă răspund eu. Dar directorul îl trimite acolo pe inginerul Argeşeanu nu pentru că e vorba de un şantier important, ci pentru că e îndepărtat. În întreprindere mai erau cel puţin cinci locuri de muncă mai importante decît şantierul Valăul de Pădure. Dar aceste locuri de muncă (unele de concepţie, altele în conducerea unor şantiere mai semnificative) erau prea aproape de procesul de decizie, unde Argeşeanu se prea pricepe. Exista riscul ca inginerul A. să fie cunoscut aşa cum este el de fapt, de către noi toţi. Or, noi îl ştim pînă acum doar din prezentările directorului. Între noi şi el (inginerul) se află directorul, care nouă ne vorbeşte despre *el*, lui îi vorbeşte în numele *nostru*. „Noi ne-am gîndit" înseamnă de fapt „eu am hotărît". (Această ultimă propoziţie nu putea fi rostită într-o uzină, proprietatea noastră a tuturor, dar putea fi şi, din păcate, a fost adesea, gîndită.)

Voi încheia cu evocarea altor cîţiva fraţi de-ai lui *noi*, alias *eu:* „noi nu putem admite ca un aventurier să-şi bată joc de planurile noastre. Să se ducă în altă parte dacă vrea să-şi pună în aplicare ideile originale"; „pe noi nu ne impresionează el cu dulcegării mic-burgheze. Aici se cere producţie, disciplină şi responsabilitate. Dacă vrea sentimentalism, să se ducă în altă parte";

Scanned with OKEN Scanner

„noi n-avem timp de discuții. La noi se muncește, nu se discută. Spuneți-i, tovarăși, vorbărețului că n-are decît o singură alternativă: ori să muncească cinstit așa cum faceți și dumneavoastră, ori să-și ia catrafusele"; „ce crezi, dumneata, că noi putem face excepții de dragul cuiva? Aici e disciplină, tovarășe! Cui nu-i place programul nostru, n-are decît să plece în altă parte".

Și am plecat în altă parte... Dar nu așa cum a crezut *noi*, alias *eu*. Am plecat pentru a mă întoarce cu adevărații *noi* și pentru a-i demonstra „preaputernicului" director că *noi* nu putem fi înșelați la infinit. Noi vedem mai departe decît își închipuie, în trufia-i fără hotare, *eul* deghizat.

DUMNEATA

Neîndoielnic limbajul are o mare importanță în relațiile dintre oameni. Nu este deci important numai *ceea ce* comunici, ci și *cum* realizezi această legătură socială. Dealtfel, *modul* de comunicare nu e doar o chestiune de formă, ci și un fapt de limbă cu profunde implicații de conținut. Oare ne este indiferent dacă cineva ni se adresează rugător sau poruncitor cu banala propoziție „Adu-mi o cană de apă"?

Reflecțiile acestea mi s-au degajat de curînd, după o îndelungată meditație asupra uzului actual al pronumelui de politețe, uz care neîndoielnic este în primul rînd o problemă *de conținut*, nu numai în interiorul limbajului însuși, ci și pe planul mai înalt al relațiilor sociale.

Pînă mai ieri, cînd marea majoritate dintre noi trăiam în mediul rural, lucrurile erau mai mult decît limpezi. În comunitatea sătească toți membrii, mai vîrstnici sau mai tineri, se cunoșteau între ei. Și erau de același rang. (Las la o parte pe moșierul sclifosit sau odraslele sale mai mult sau mai puțin „învățate" care formau un grup, foarte restrîns de altfel, în comunitatea sătească.) Uzul pronumelui de politețe nu ridica nici o dificultate. Din moși-strămoși se știa că *dumneata* trebuie să-i zici omului mai în vîrstă ca tine cu cel puțin 9—10 ani. Tuturor celorlalți nu le datorai decît *tu*. Și această regulă era valabilă inclusiv în interiorul familiei: deci nu „tu, mamă", ci „mamă, dumneata".

Scanned with OKEN Scanner

Ei, dar lumea se schimbă! În sat apare un învățător, un notar. Poți să-i zici și acestuia *tu* pentru că e mai tînăr sau de aceeași *vîrstă* cu tine? Comunitatea a înregistrat discontinuitatea. Și iată-l pe învățător *dumneata*, chiar dacă e tînăr. *Dumneata* devine și fiul lui badea Gheorghe după 10—12 ani de școală la Cluj, la București sau la Viena:

„Cum m-am făcut apoi cuminte
Cu vremea ce înainta,
Și m-am trezit pe nesimțite
Că-mi zice satul: „Dumneata . . .“
(Octavian Goga)

Ce se întîmplă la oraș? La început, urbea nu e decît un sat mai mare. Obiceiurile de la țară vin deci și la oraș. Dar apoi lucrurile se complică. Diferența dintre oraș și sat nu e numai cantitativă, ci și de calitate.

Apare neașteptatul și nedoritul *dumneavoastră*, ca pronume de singular. Pînă aici, lucrurile fuseseră simple: a) *dumneata*, provenit din *domnia ta*, se adresa unei singure persoane; b) *dumneavoastră*, care la origine e format din *domnia voastră*, se referă, evident, la mai multe persoane. Numai că nu toți *dumneata* sînt egali. Lui moș Dănilă îi zicem *dumneata* pentru că e mai bătrîn. Dar directorului de bancă i-au zis funcționarii *dumneata* pentru că era . . . . director. Cum putea fi deci mulțumit directorul? Ca să se deosebească de moș Dănilă, el a început a fi *dumneavoastră*.

Și așa, iată-ne în fața a două pronume de politețe. La început au avut valoare aproximativ egală sau în orice caz valori apropriate. Cu timpul însă *dumneavoastră* l-a împins spre periferie pe *dumneata*, care se mai bucură de respect doar în mediul rural.

„Totuși, îmi va reproșa cineva, noi îl auzim foarte frecvent: tovarășe, dumneata ți-ai cam uitat îndatoririle; dumneata să nu-mi răstălmăcești indicațiile; fii dumneata bun și adu-mi un pachet de țigări; cine ești dumneata? Ce mă tragi dumneata pe mine la răspundere? Ai uitat cine sînt? Știi dumneata cine sînt eu?“ Asta ar vrea să însemne că pronumele de politețe *dumneata* nu a dispărut nici din mediul urban. Ei, aici-i aici! N-a dispărut *dumneata*. Dar, după opinia mea, a dispărut politețea din

el. Aşa că *dumneata* nu e decît un biet *tu* (uneori şi mai rău, mascînd simţăminte ce cu *tu* nu pot fi exprimate: *tu* ar fi prea prietenesc, prea familiar).

Dacă nu mă credeţi, haideţi să facem un joc sau un exerciţiu asemănător celor din manualele de limbi străine. Deci: „Înlocuiţi pronumele de politeţe *dumneavoastră* cu *dumneata:* schimbînd în mod corespunzător desinenţa verbală: Tovarăşe director, dumneavoastră ne sînteţi ca un părinte. Noi, cei din secţia turnătorie, v-am admirat întotdeauna calităţile de organizator; Sigur, eu sînt simplu soldat, dumneavoastră sînteţi general.... Clasa noastră vă invită pe dumneavoastră, tovarăşe profesor, să..."

Asta ar fi partea practică a argumentaţiei. Dar să vedem ce zice teoria. Ultima ediţie a *Gramaticii* Academiei ne spune despre *dumneata* două lucruri: 1) că se încadrează într-un trio *tu — dumneata — dumneavoastră,* politeţea mergînd crescendo; 2) că *dumneata* se foloseşte „în vorbirea cu persoanele cărora li se cuvine respect, sau pe care vorbitorul vrea să le ţină la distanţă".

Să luăm pe rînd aceste caracterizări. *Dumneata* ar fi în primul rînd un pronume de politeţe redusă: se află între *tu* şi *dumneavoastră.* Să fiu iertat. Politeţea ori există, ori nu. Acordăm cuiva o jumătate de politeţe? Simplu fapt că nu vrem să-i acordăm întreaga politeţe (care se exprimă în mediul urban prin *dumneavoastră)* este un act de impolitеţe. Oamenii sensibili vor observa imediat că *dumneata* e mai rău decît *tu,* care are cel puţin calitatea de a exprima sinceritate (sau prietenie, sau camaraderie).

A doua observaţie. Chiar *Gramatica* recunoaşte că *dumneata* „ţine la distanţă". Spuneţi-mi, dumneavoastră, este aceasta politeţe?

Consideraţiile mele nu se pot încheia fără cîteva precizări:

1. *Dumneata* mai e pronume de politeţe doar în mediul sătesc, unde se păstrează, parţial, structuri etico-sociale vechi.

2. În mediul urban, politeţea se exprimă cu ajutorul lui *dumneavoastră,* fostă formă de plural. În această ambianţă, dumneata „vrea numai" să fie pronume de politeţe, dar sfîrşeşte adeseori prin a fi mai nepoliticos decît *tu.*

Scanned with OKEN Scanner

3. Între două persoane care-şi zic unul *dumneavoastră*, iar celălalt *dumneata* politeţea nu e reciprocă.

4. Din punct de vedere lingvistic, ar fi preferabil să se revină la *dumneata*, celălalt să exprime doar pluralul. Dar sînt puţine şanse ca acest fapt să devină realitate.

5. Ideea unei politeţi graduale (diferenţiate) nu poate fi, după opinia mea, acceptată.

PATRIOTIC

Poate că ar trebui să-mi încep însemnările cu invocarea usturătoarei satire eminesciene din Scrisoarea III la adresa „panglicarilor în ale ţării, care joacă ca pe funii", pentru a ne da de la început seama cîtă deosebire este între frazele goale de altădată şi gravul conţinut pe care-l dăm noi astăzi cuvintelor *patrie, patriot, patriotic.* Dar dezbaterea aceasta se vrea în primul rînd critică şi de aceea laudele (îndreptăţite pe deplin) la adresa limbajului actual abia dacă le amintim în treacăt.

Aşadar, *patriotic.* Cuvînt încărcat de grele şi grave sensuri. Evocator de istorie şi de destine. Acţiuni patriotice, fapte patriotice, forţe patriotice, gărzi patriotice, muncă patriotică, mîndrie patriotică, simţămînt patriotic, scriere patriotică, operă patriotică, poezie patriotică. Iertaţi-mi înşiruirea. E lungă, dar departe de a fi completă. Într-o ţară ca a noastră, în care stăpînii sîntem noi *toţi,* patriotismul nu poate fi decît un mod de a exista, un sentiment de masă. Sîntem patrioţi prin tot ce facem spre progresul comunităţii. Nimic din ceea ce creăm pozitiv nu se înstrăinează, nimic nu privilegiază un grup, o clasă, în defavoarea celorlalte. Pentru că sîntem egali, sîntem cu toţii proprietari şi cu toţii muncitori. Aşadar au dreptate aceia care susţin că simpla depăşire a normei de producţie, iniţiativa cea mai modestă îndreptată spre îmbunătăţirea activităţii din oricare domeniu de activitate capătă atributul de faptă *patriotică.*

Şi totuşi... Limbajul nu este atît de docil pe cît ne închipuim unii dintre noi. Cu cuvintele nu putem face orice fără a risca demonetizarea lor. Avem la îndemînă zeci de exemple. De ce l-am abandonat aproape

Scanned with OKEN Scanner

total pe „lipsuri"? De ce zicem „deficienţe", „neajunsuri" acolo unde în urmă cu 10—15 ani ziceam invariabil „lipsuri"? Pentru că acesta din urmă s-a demonetizat, a devenit un clişeu.

Patriotic... Dicţionarul limbii române moderne glăsuieşte: „... adj. Pătruns de patriotism, plin de dragoste şi de devotament faţă de patrie şi de popor". Iar la articolul *patriotism* se spune: „Dragoste şi devotament faţă de patrie şi de popor; faptul de a fi gata de luptă şi de jertfă pentru interesele patriei".

Aşadar, *patriotic* şi *patriotism* nu sînt cuvinte tocmai obişnuite, adică sensul lor nu se pretează oricărui stil şi oricărui context. Conţinutul acestor cuvinte este puternic deplasat spre superlativ, spre excepţional, spre non-familiar. Revenind la observaţia anterioară, voi remarca trăsătura patriotică de *ultimă instanţă* a oricărei iniţiative utile producţiei de bunuri materiale sau spirituale. Dar fără îndoială că acest lucru nu se dezvăluie decît printr-o analiză care trece din treaptă în treaptă, din verigă în verigă. Or, la nivelul vorbirii cotidiene, analiza amănunţită, nuanţată, complexă, de cele mai multe ori lipseşte. Şi de aceea, în ciuda faptului că *în ultimă instanţă* toţi cei care muncim cinstit sîntem patrioţi, colectivitatea nu dă acest calificativ decît unora dintre noi, adică acelora care fac ceva deosebit în folosul patriei, acelora care se jertfesc pentru libertatea şi independenţa ei. Repet, nu ni se neagă această calitate, dar nici nu ni se acordă în mod cotidian. Lucru foarte firesc, în deplină concordanţă cu definiţiile dicţionarului.

Atunci de ce ne permitem totuşi să-l folosim atît de frecvent şi de indiscriminat pe *patriotic*? Răspunsul la această întrebare nu este tocmai uşor de dat. Cauzele sînt multiple şi departe de a putea fi găsite doar în limbajul nostru însuşi. Trebuie, ca şi în alte cazuri, să depăşim limitele stricte ale dicţionarelor, gramaticilor, ba chiar ale tratatelor de stilistică. Vom trece în istorie, în sociologie, în psihologie.

1. O primă cauză am dezvăluit-o deja. Odată cu trecerea puterii politice şi a mijloacelor de producţie în mîinile poporului, orice acţiune îndreptată spre progresul unui domeniu de activitate capătă *în ultimă instanţă* o caracteristică patriotică. Reporterii, scriitorii, oratorii nu au pierdut prilejul de a semnala acest lucru,

Scanned with OKEN Scanner

pentru a face și pe această cale o deosebire netă între orînduirea noastră de astăzi și rînduielile trecute. Dar odată menționat faptul, descoperit, dezvăluit, el a devenit, după părerea mea un bun prea... comun și prea repetat.

2. Cunoscînd marea încărcătură afectivă a cuvintelor *patrie, patriotism, patriotic,* mulți le-au folosit și le repetă pentru a-și potența scrierile sau discursurile care prin ele însele nu sînt tocmai strălucite și nu spun mare lucru.

3. O tendință spre stilul solemn, prezentă, din nefericire, de multe ori și la radio, televiziune, în ședințe, în ziare, aduce în circulație cu o ușurință nebănuită cuvinte mari și răsunătoare. Uităm prea ușor că prin repetare, și mai ales dacă-l folosim acolo unde nu trebuie, stilul solemn devine fanfaronad, adesea ridicol sau grotesc. Și, spre surprinderea noastră, aceeași soartă le este hărăzită și cuvintelor din care ne-am construit stilul voit grav.

Sînt convins că n-am ajuns la capătul analizei cauzelor care au putut duce la o oarecare demonetizare a cuvîntului *patriotic.* Dar sper că nu mă depărtez prea mult de gîndirea dumneavoastră afirmînd cu tărie dreptul acestui cuvînt la o existență demnă. Oare nu este cazul să ne gîndim mai îndelung înainte de a zice (de cîte ori pe zi?) „munci *patriotice*", „inițiative *patriotice*", „forțe *patriotice*", „dăruire *patriotică*", „elan *patriotic*", „acțiuni *patriotice*"?

Unii îmi vor cere echivalențe. Există în limba noastră asemenea substitute. Depinde numai de noi să le găsim și să le așezăm la locul potrivit, în momentul potrivit.

TINERET BOVIN

Iată o asociație de cuvinte care nu-mi place deloc. O spun limpede de la început, chiar cu riscul ca întreaga argumentare ulterioară să-mi fie taxată drept subiectivă. Dar ce opinie nu e subiectivă, mai ales în materie de limbă!?

Înainte de toate aș încerca să refac istoria nefericitei expresii. Îmbinarea însăși este destul de nouă: are

Scanned with OKEN Scanner

abia două—trei decenii. Cuvintele componente sînt mai vechi. *Tînăr* este un cuvînt păstrat din latină.

În limba strămoşilor noştri, *tener* (masculin) — *tenera* (feminin) — *tenerum* (neutru) era adjectiv şi însemna „moale, gingaş, plăpînd, fraged". Se putea folosi şi pe lîngă substantivul *anni* şi atunci însemna *„ani tineri"*. În româna contemporană, *tînăr* este în egală măsură substantiv şi adjectiv. Cu sensul lui principal, *tînăr* înseamnă (citez după *Dicţionarul explicativ al limbii române*) „persoană, prin generalizare fiinţă care este, ca vîrstă, între copilărie şi maturitate, care nu este încă matură".

După cum uşor se poate observa, *tener* a evoluat substanţial, sub raportul înţelesului, spre a ajunge la *tînăr*. Şi din punct de vedere gramatical, ca şi din punct de vedere fonetic, remarcăm transformări sensibile, Dar nu gramatica sau fonetica interesează aici, ci semantica.

Din substantivul *tînăr* s-a născut apoi *tineret* (nume colectiv de tipul *brădet, cuconet*), care a însemnat multă vreme „mulţime de tineri, totalitatea tinerilor; tinerime". Acum dicţionarele dau şi sensul de „totalitatea animalelor dintr-o gospodărie". În acest punct *tineret* s-a întîlnit cu *bovin, ovin, porcin,* substantive (şi adjective) neologice intrate în română din franceză, unde ele nu fuseseră însă asociate numelui colectiv *jeunesse* (=„tinereţe, tineret").

Motivul acestei asocieri în limba română? Greu de definit. Unul din marii noştri lingvişti de aztăzi a încercat o explicaţie şi o apărare a acestei sintagme în urmă cu aproape cincisprezece ani. Citez: „Mai curios e că se protestează contra expresiilor *tineretul bovin, tineretul porcin,* care ar fi jignitoare pentru oamenii tineri. Dar *tineret* e format de la *tînăr* şi înseamnă «totalitatea tinerilor», iar *tînăr* se zice nu numai despre oameni, ci şi despre orice animal şi despre plante şi chiar despre formaţiile geologice. Dacă boii pot fi *tineri,* de ce n-ar putea forma *tineretul bovin?* Ce e drept, aplicat la animale, cuvîntul *tineret* e întrebuinţat de curînd, numai de cînd se practică creşterea vitelor în mod ştiinţific, deci cu acest înţeles este şi el neologism şi aceasta justifică faptul că-l discut aici. Iar dacă într-adevăr socotim necesar să diferenţiem tot ce priveşte omul, atunci animalele n-ar mai trebui să aibă nici *cap,* nici *picioare,*

Scanned with OKEN Scanner

nici *coaste*, nici să nu se *osteneaască*, să nu moară, pentru că în felul acesta ar răni sensibilitatea unor vorbitori prea delicați. Dar atunci am ajunge să avem multe milioane de cuvinte pe care nimeni n-ar fi în stare să le învețe".

Sigur că din punct de vedere strict lingvistic soliditatea opiniilor exprimate mai sus nu poate fi nici o clipă pusă la îndoială. Deși, în focul argumentării, au fost introduse în discuție multe fapte extralingvistice: „creșterea vitelor în mod științific", sensibilitatea unor vorbitori prea delicați" etc.

Opoziția mea față de expresia în discuție se bazează atît pe argumente lingvistice, cît și pe factori extralingvistici, aceștia din urmă prevalînd chiar. Mai întîi aș observa că asocierea *tineret+bovin, porcin, ovin* etc. lipsește din celelalte limbi romanice. Modelul nu aparține așadar familiei noastre și împrumutarea lui nu este în consens cu dezvoltarea convergentă a limbilor romanice în ultimele două veacuri. Sigur, împotriva acestei observații se pot ridica imediat obiecții de principiu: limba română, deși s-a îmbogățit în ultimele două sute de ani în primul rînd pe seama împrumuturilor din limbile romanice și din latina literară, nu și-a întrerupt contactul cu limbile vecine sau nevecine din alte familii. Principal, nu putem respinge un împrumut numai pentru că ne vine dintr-o familie de limbi diferită de a noastră. Și totuși, cînd ceva e în litigiu la noi, ni se pare mai mult decît firesc să examinăm situația existentă în celelalte limbi romanice.

Argumentul principal însă abia acum urmează. Protestul vorbitorilor poate să nu fie luat în seamă? Dar limba a cui este? A bovinelor, a porcinelor, a ovinelor sau a oamenilor, a vorbitorilor? Este adevărat că *picioarele* sînt și ale animalelor, ca și ale oamenilor, ale meselor, ale scaunelor, ale muntelui. Tineretul însă este exclusiv uman. Aici intervine o importantă observație lingvistică: colectivul *tineret* s-a născut prin derivare din substantivul *tînăr* și nu din adjectiv, așa cum *brădet* s-a născut din substantivul *brad*, *cuconet* din substantivul *cucoană*. Or, *tînăr* ca substantiv se referă exclusiv la oameni. Cînd spunem „Străbătînd pădurea, m-am întîlnit cu un tînăr", toată lumea înțelege că e vorba de un om între copilărie și maturitate și nu de vreun lup tînăr,

Scanned with OKEN Scanner

iepure tînăr și așa mai departe, cu toate că pădurea este mediul în care-și duc viața mai toate animalele sălbatice. Așadar *tînăr* ca substantiv nu se poate referi la urși, cîini, lupi și deci nici la boi, porci și . . . berbeci.

Dar încă n-am spus totul. „Delicatețea" și „sensibilitatea" oamenilor cu privire la propria lor condiție nu poate fi ridiculizată. Este un drept al nostru, al oamenilor, numai al nostru, de a ne apăra propria individualitate, propriile drepturi împotriva tuturor acelor care vor „să ne confunde" cu alte vietăți ale pămîntului. De ce pare cuiva anormală această aspirație, chiar cînd mijloacele folosite sînt de natură lingvistică? Dacă tineretul se simte ofensat la auzul expresiei *tineret bovin,* ce trebuie să facem noi, ceilalți vorbitori? Să luăm în seamă aceste simțăminte renunțînd la expresie sau să ignorăm sensibilitatea tineretului, apărînd expresia cu orice preț și încercînd s-o impunem tuturor vorbitorilor prin forța dicționarelor academice? Eu cred că trebuie să ne gîndim la sentimentele vorbitorilor (la sensibilitatea și delicatețea lor, dacă vreți) și nu la soarta unei expresii, indiferent după ce limbă ar fi fost ea copiată. Omul a creat limba, el o schimbă, după propriile-i condiții de viață socială, de viață psihică. Nimeni nu are dreptul să intervină aici. Mai ales că limbajul are atîtea implicații sociale, poate exercita atîta influență asupra raporturilor dintre oameni, ca și dintre aceștia și mediul ambiant.

Tineret bovin poate fi o expresie comodă pentru contabilii cooperativelor agricole de producție, dar dacă ea nu place milioanelor de tineri (și nu-mi place nici mie, care nu mai sînt atît de tînăr), nu mai avem dreptul moral de a o apăra. Etica ne obligă s-o abandonăm. Etica limbajului . . .

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

I. Coteanu, *România literară și problemele ei principale*, București, Editura științifică, 1961.

Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I—II, București, Editura științifică, 1961.

* * * *Dicționar enciclopedic român*, vol. I—IV, București, Editura politică, 1962—1966.

* * * *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.

* * * *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975.

* * * *Gramatica limbii române*, vol. I—II, București, Editura Academiei, ediția I, 1954; ediția a II-a, 1963.

Al. Graur: *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, Editura Academiei, 1954;
Limba corectă, București, Editura științifică, 1963;
Nume de persoane, București, Editura științifică, 1965;
Tendințele actuale ale limbii române, București, Editura științifică, 1968;
Nume de locuri, București, Editura științifică, 1972;
Mic tratat de ortografie, București, Editura științifică, 1974.

Valeria Guțu-Romalo, *Corectitudine și greșeală*, București, Editura științifică, 1972.

T. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, Editura științifică, 1968.

* * * *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, București, ediția a III-a, Editura Academiei, 1971.

I. Iordan: *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ediția a II-a, București, Editura Socec et Co., 1947;
Toponimie românească, București, Editura Academiei, 1963.

G. Istrate, *Limba română literară*, București, Editura „Minerva", 1970.

G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, Tipografia Alexandru Țerek, 1948.

* * * *Petit Larousse*, Paris, 1967.

D. Macrea: *Probleme de lingvistică română*, București, Editura științifică, 1961;
Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române, București, Editura didactică și pedagogică, 1965;

Scanned with OKEN Scanner

Limbă și lingvistică română, București, Editura didactică și pedagogică, 1973.

* * * *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura enciclopedică română, 1972.

N. Mihăescu, *Carte despre limba românească*, București, Editura didactică și pedagogică, 1972.

Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, Editura enciclopedică română, 1974.

I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, Editura Dacia, 1974.

* * * *Cultivarea limbii*, București, Societatea de științe istorice și filologice, 1964.

S. Pușcariu: *Limba română*, vol. I: „Privire generală", București. Editura „Minerva", 1976; vol. II: „Rostirea", Editura Academiei, 1959;
Cercetări și studii, București, Editura „Minerva", 1974.

Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura pentru literatură, 1968.

Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Editura „Minerva", 1971.

F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ediția a V-a, Paris, 1955.

Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Editura Academiei, 1976.

T. Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei, 1961.

* * * *Tratat de lingvistică generală*, București, Editura Academiei, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

INDICE DE CUVINTE

Engleză

bacon 60
foot-ball 14
hobby 13—15
hold-up 14
leader 14
living-room 14
meeting 14
shot 14
snack-bar 14
volley 14
volley-ball 14

Franceză

bienveillance 45
butor 60
calque 45
caractère 21
chauffeur 43
chocolat 19
comparer 37
complet 12
consacrer 45
correct 12
court 114
créer 105
énumérer 71
familial 22—24
familier 22
féminin 13
fille 81
généralité 36
haute 103
insinuer 20
jeunesse 137
magnifique 34
majorité 34
nation 34
lucratif 73
numéraire 67
ordinaire 10
permanence 25
permanent 25
persévérer 34
pétrolier 18
pétrolifère 18
pourcentage 45
prison 66
prisonnier 66
réfère 117
rémunération 67
revendiquer 72
saturation 34
se réfère 117
sur 43
surface 43
surprendre 45
surveiller 45
téméraire 73

Scanned with OKEN Scanner

Italiană

alto 103
benvenuti 60
cioccolata 19
dolore 79
familiare 23
figlia 81
immergere 42
leone 60
leopardi 60
monaco 60
monti 60
moro 60
nuotare 103
ordinario 10
penetrando 116
penetrante 116
rapporto 117
riguardante 115—116
riguardare 115
riva 60
rumore 60
vallone 60
verdi 60

Latină

ad 100
altus 103
amarum 92
anima 39
anni 137
antaneus 98—99
antanea 98—99
ante 21
anti 21
aranea 41
audio 81
bonus 16
caballus 39
caelum 81
calle 100
callem 40, 100
calles 100
calli 100
canem 82
cernere 38
character 21
civitas 48
cogitans 116
comparare 33, 37—38
completus 12
creare 105
credo 82
cum 37
curtus 114
densare 104
densum 104
dessum 104
directus 37
dolorem 79
eccum 100
ego 55, 105
enumerare 71—72
equa 54—55
ex 54
excurtus 114
exire 54—55, 105
expono 82
faber 80
facere 72
facia 43—45
facies 43
familia 13, 37, 81
familiaris 22
femina 13
femininus 13
fero 117
ferre 18, 117
fia 94
fias 94
fiat 81, 94
fiant 81
filia 81

Scanned with OKEN Scanner

generalitatem 36
haedus 54
herba 54
illa 91
illac 91
illi 91
inaltus 103
inferior 16
inferus 16
invitiare 41
ipse 97
ipsu 97
ire 54
laudando 116
laudans 116
laudare 36
laxare 36
levare 39
lingua 44—45
lucrare 73
lucrativus 73
lucubrare 73
lumen 43—45
luminina 44
lupus 92
magnificus 34
majoritatem 34
manuclus 25
mane 82
manus 25, 82
mergere 42
mihi 97
molam 36
montem 33
monumentum 37
mulierem 81
nationem 34
nitidus 39
nivem 80
nos 127
notare 101—103
novi 124
numerare 71—72
numerarius 67
numerus 72
optimus 16
orbus 41
ordinarius 10—11
ovem 105
panem 82
par, -ris 37
parare 37
pavimentum 37
pecora 80
pecorarius 79
pereo 82
perfectus 12
perseverare 34
picula 35
plicare 42
pontem 40
prehendere 66
prehensio 66
quaero 82
refero 117
referre 117
remanere 25
reus 39
rogationem 35
rostrum 42
salio 81
salem 36
salus 36
salutare 36
saturationem 34
sedeat 81
sentio 81
sibi 97
sic 88
sint 52—57
sintunt 52—57
solem 36
sum 52—57
sunt 52—57
superior 16

Scanned with OKEN Scanner

superus 16
supra 43
tale 100
talem 100
tales 100
taliat 81
talis 100
temerarius 73
teneo 81
tener 35, 137
tenera 35, 137
tenerum 35, 137
terra 47—48, 80
terre 48
titionem 35
tramitto 82
urbs 48
veteranus 37
video 81
vindicare 72
visum 41
vitium 41

Maghiară

hosszú 62
falu 62
kút 62
som 62

Rusă

fufaika 73
harakter 21

Slavă

jazykŭ 44
kotiсi 41
obrazŭ 44
světŭ 44

Română

aceea 91
aceeaşi 88
aceia 91
aceiaşi 87—88
acelaş 87—88
acelaşi 88
aceleaşi 88
aceleiaşi 88
aceluiaşi 88
acri 92
acrii 92
acru 92
activitate 108
adevăr 49
a doua 98
aerogant 73
afirmă 118
agru 124
ai 82
albaştri 93
albaştrii 92—93
albocalmin 67—69
al doilea 98
al şaptelea 98
al treilea 98
algocalmin 68
amar 92
amari 92
amarii 92
aniversa 18—19
aniversare 18—19
antevorbitor 20—21
antivorbitor 20—21
a patra 98
apă 27—28
ardent 115

Scanned with OKEN Scanner

a se referi 117
atare 99—101
atari 100—101
atotştiutor 69—70
august 61
autobiografie 70
autocar 70
autocritică 70
autograf 70
automobil 45
autostradă 70
autoştiutor 69—70
autoturism 70
auz 81
auzit 82
avea 49
axa 108
axat 108
ăntăńă 99
baclava 34
băga 49
băimărean 62
bătrîn 37, 49
bătrîneţei 91
bătrîneţii 91
bazaconie 124
biciu 90
bivol 49
bivolii 93
boală 69
boli 69
boliclinică 68—69
bovin 137—138
brad 138
brădet 137—138
bulentin 66
bunăvoinţă 45
cadru 107—108
cai 100
cal 39
calc 45
cale 40, 100
caracter 21—22
care 99
casă 90
caseei 89
casei 89, 109
caseiei 89
casel'ei 89
cassă 90
cast 33
castel 33
castitate 33
căi 100
către 86
cei 82
cer 81
cernere 38
cererii 109
cetate 48
cetine 89
cetinei 89
cetini 89
cetinii 89
cinste 49
cioban 79—80
ciocolată 19—20
cislă 124
ciupi 82
cîine 49, 82—83
cîne 82
cînta 51
cîrjă 39
cocoană 80
cocon 80
cocoş 41
codru 93
codrii 93
codru 93
compara 37
comparare 33
comparaţie 33
complect 11—12
complecta 12

Scanned with OKEN Scanner

complectamente 12
complectare 12
complet 11—12
consens 33
consfinți 45
consiliu 33
constant 115
consultație 33
copil 80
corect 12
corectă 109
coteț 41
crea 105—106
creat 106
creați 106
creăm 106
creează 106
creem 106
creez 106
creezi 106
creiat 106
creiați 106
creiază 106
creiem 106
creiezi 106
creiind 106
creind 105—106
creînd 105—106
crez 82
crește 51
cucoană 81, 138
cucon 81
cuconet 137—138
cucuruz 82
cugetător 116
cuib 73
cumpărare 33, 37
cumpărație 33
cunsens 33
curechi 82
cute 82
datină 38
de 110—111, 118
decemvrie 90
delirant 115
dens 104
departe 48
des 104
desdoi 91
desgrădi 91
desinforma 91
deslega 54, 91
despre 118
destoinic 39
dezlega 54
din 110—111
direct 37
dîrz 96
d-le 124
doctor 68
dom' 124
dom'le 124
domn 122—124
domnu' 124
domnia ta 132
domnia voastră 132
drept 37
drumului 109
dumneata 131—134
dumneavoastră 132—134
durea 79
durere 79
duroare 79
ea 55
ei 55
el 55, 96
ele 55, 96, 127
element 49, 125—127
elementele 125—127
emigra 15
eminent 15, 70
enumăr 71
enumăra 71
enumără 71
enumer 71—72
enumera 71—72

Scanned with OKEN Scanner

enumeră 71
enumerăm 71—72
eram 55
es 54
esențial 17
este 55
eși 54
eșim 54
eșire 54
eu 55, 128, 131
eul 129
exterior 17
extrage 68
extrem 17
face 49
familial 22—24
familiar 22—24
familie 13, 37
față 43, 45
fămeaie 13
fămeal'ă 13
femeie 12—13, 37, 81
feminin 12—13
femenin 12—13
fericire 45, 48
fi 51—57, 94
fia 94
fiă 94
ficat 82
fie 81—82, 94
fierbinte 115—116
fii 94
fiică 81
fim 94
fir 51
fiți 94
fiu 49, 94
foaie 99
foal'ă 99
foal'e 99
fotbal 14
foot-ball 14
fum 45
fundamental 17
găină 48
geantă 16
generalitate 36
genetiv 88
genitiv 88
ger 49
gheață 49
glilimele 60
ghilotină 60
giumbușluc 27—28
gînditor 116
glorie 50
grăbi 40
grădine 89
grădinei 89
grădini 89
grădinii 89
gresie 82
groși 64
gură 51
haimana 34
hobby 13—15
hobi 15
hobiu 15
hold-up 14
i 57
iapă 54—55
iarbă 54
ied 54
iei 55
iel 55
iepocă 105
ieram 55
ieră 105
ies 54
iese 54
ieste 55
ieși 54
ieșim 54
ieșire 54—55, 105
ieșit 54

Scanned with OKEN Scanner

ieşiţi 54
ieu 55, 105
ieveniment 105
imigra 15
iminent 15, 70
incubaţie 73
incuibaţie 73
identitate 66
inferior 16, 17
infim 17
inimă 39, 49
insinua 20
insinuează 20
insinuiază 20
inteligenţă 49
intim 17
intinerar 66
iscăli 38—39
iulie 87
îmi 57
împărat 102
înalt 103
înălţa 103
indes 104
îndesa 104—105
îndesai 105
îndesam 105
îndesasem 105
îndeseam 105
indesesc 104—105
îndeseşte 104
îndeseşti 104
îndesez 104
îndesi 104
îndesii 105
îndesim 104
îndesînd 105
îndesisem 105
îndesiţi 104
îndesînd 105
înnălţa 103
înnebuni 101
înnegri 101
înnegura 101
înnoda 101—103
înnoi 101
înnopta 102
înnora 101
înnota 102—103
înnotare 102—103
înoda 101—102
înot 102—103
înota 101—103
înotare 102—103
însă 97
înse 97
însu 97
înşi 97
întemeia 105—106
întemeind 106
întemeiind 106
întemeind 105—106
întîi 97—99
întîia 98—99
întîie 98—99
întîiul 98
întreg 17
învăţa 41, 105
învăţare 41
învăţînd 105
îs 52—57
îşi 57
îţi 57
jigodie 82
joi 61
kidnapat 14
kidnaping 14
kišor 19
l 57
la 118
lacrimă 49
latrii 93
lăcaş 73
lăsare 36

Scanned with OKEN Scanner

lăudare 36
leader 14
legei 91
legii 91
lider 14
limbă 44—45
liniște 89
liniștei 89
liniștii 89
litri 93
litrii 93
living-room 14
lîngoare 73
loc 73
locaș 73
locui 73
lua 39
lucra 73
lucrare 73
lucrativ 73
lucrător 116
lucru 73
lume 43—45
lumină 44
lung 62
lungoare 73
lup 92
lupi 92
luptător 116
lupu 92
magnific 34
mai 82
maiu 90
majoritate 34
majoriteu 34
mamă 25
mamiță 25
mamon 25
mare 62, 101
mari 101
margine 89
marginei 89
marginii 89
martie 61
martor 49
masă 90
masă 90
maxim 17
măgar 49
mănînc 83
mănîncă 83
mănînci 83
mănunchi 25
mărinimie 50
meting 14
membri 93
membrii 93
merge 42, 51
mergînd 42
metal 73
mi 57
minim 17
minte 48
miting 14
mîine 82—83
miini 82
mînă 25, 82
mînc 83
mînca 83
mîncă 83
mînci 83
mîndrie 49
mîne 82
mîni 82
mînuri 82
moară 36
moarte 45
monument 37
moratoriu 16
mormînt 37
mort 17
moșie 48
mpărat 103
muiere 81—82

Scanned with OKEN Scanner

munci 48
munte 33
murături 16
nalt 103
nas 49
naţiune 34
năduşeală 82
ne 97
nea 79—80
neauă 80
neauo 80
nebun 101
negru 101
nelegiuire 124
nepot 49
neted 39
noapte 51, 102
nnotare 102
nod 101
noi 127—131
noiembrie 90
noiemvrie 90
nor 101
nostru 130
noştri 93, 129
noştrii 93
not 102
notare 102—103
nou 101, 127
nov. 90
număr 124
număra 67, 71—72
numărare 71—72
numerar 67
oaie 105
oameni 126
obraz 49
ochi 51
ochiu 90
om 45
omăt 80
onest 33
onestitate 33
optim 16
orb 41
ordinar 10—11
ordine 88
ordinei 89
ordini 88—89
ordinii 88—89
ovin 137—138
pasagii 91
pasagiu 91
pasaj 91
pasaje 91
paste-bar 14
pată 49
pati-bar 14
patrie 45, 134—136
patriot 134
patriotic 134—136
patriotism 135—136
paviment 37
păcurar 79—80
păcură 35
pămînt 37—45, 47
păpuşoi 82
peisagii 91
peisagiu 91
peisaj 91
peisaje 91
pelicilină 68
penicilină 68
perfect 12
permament 24—25
permanent 24—25
permanentiza 25
permanenţă 25
persevera 34
perseverea 34
personagii 91
personagiu 91
personaje 91
personaj 91
petrochimic 18

Scanned with OKEN Scanner

petrolier 17—18
petrolifer 17—18
piei 82
pişca 82
pişcura 82
piţiga 82
piuar 64
pîine 82—83
pîne 82
pînză 51
plaiu 90
pleca 42
ploaie 49
policlinică 68—69
porcin 137—138
porumb 82
posterior 17
potaie 82
prim 98
prima 98
primă 98
prime 98
primele 98
primi 98
primii 98
primul 98
principal 17
prinde 66
prindere 66
prins 66
prinsoner 66
prinsonier 66
prinzoner 66
prinonier 66
privind 116—117
privitor 117
prizonier 66, 70
prizonieri 66
problemă 108
procentaj 45
prunc 79—81
pruncă 81
pruncesc 81
prunci 81
pruncie 81
pruncucidere 81
pruncucigaş 81
prunculeţ 81
prunculiţă 81
pruncuşor 81
pruncuţ 81
pruncuţă 81
puf 73
pufoaică 73
punct 110
punte 40
puşlama 34
rade 90
raportează 118
rasă 90
rassă 90
rămîne 25
răspunde 73
răspunzabil 73
rău 39
rece 49, 115—116
referi 117—118
referitor 117
regiunei 91
regiunii 91
remuneraţie 66—67, 70—71
renumeraţie 66—67
responsabil 73
revendica 72
revindeca 72
rîie 41
rost 42
rostire 42
rostuire 42
rugăciune 35
s 57—58
sai 81
saluta 36—37
salutare 36—37
sare 36, 51

Scanned with OKEN Scanner

satelit 51
saturație 34
saturation 34
saturațiune 34
savarine 60
sărbătoare 18
sărbători 18
sărbătorire 18
săruta 36—37
sărutare 36—37
sătmărean 62
scaun 50
scară 51
scrie 118
scund 114
scurt 114
secere 89
secerei 89
secerii 89
semn 49
shot 14
simț 81
simțind 82
sirfață 43
sînt 52—57
sîntem 52—54
sînteți 52—54
simpli 93
simplii 93
snack-bar 14
soare 36
spui 82
spune 118
stomac 69
stomacologie 69
stomatologie 68—69
strîmb 51
su 56
sudoare 82
sunt 51—57
suntem 52—54
sunteți 52—54
superior 16
supra 43
suprafață 42—43
supraveghere 45
suprem 17
surfas 43
surfasă 43
surfață 43
surprinde 45
suspect 12
șază 81
și 57, 58, 96—97
șocolată 19—20
șofer 43
știi 69
știutor 69
șupercă 19
șut 14
tablou 49
taie 81, 99
tal'ă 99
tal'e 99
tare 100—101
tari 100—101
tăciune 35
tăi 100
teamă 73
tehnică 89
tehnicei 89
tehnicii 89
temei 106
temerar 73
tineret 137—139
tînăr 35, 137, 139
trebue 85
trebui 84—86
trebuiască 85
trebuie 84—86
trebuiește 84—86
trimiț 82
tov 124
tovarăș 122—124
tovarăși 124
tovule 124

Scanned with OKEN Scanner

ţovul 124
tu 131—133
ţară 47
ţarină 124
ţeară 47
ţeră 47
ţeri 48
ţi 97
ţiu 81
uda 105
udînd 105
ulterior 17
ultim 17
unic 17
urare 124
urăciune 124
urmă 49
usturoi 82
varză 82
vă 97
văd 82
văz 81—82
vechiu 90
veghea 105
veghind 105
veleran 37
veşnic 17
viaţă 45, 48
victorie 50
vindeca 72
vineri 61
vis 42
vînzînd 82
voi 129
voe 54
voie 54
volei 14
volley 14
volley-ball 14
vorbeşte 118
vorbitor 21
voştri 93
voştrii 93
vulpe 49, 89
vulpei 89
vulpiei 89
vulpii 89
vulpil'ei 89
zare 49
zăpadă 80

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Introducere. Cultivarea limbii naţionale 7

I. CUVINTE DE AZI
Ordinar, p. 10; Complect, p. 11; Eternul feminin . . ., p. 12; Hobby, p. 13; Paronime, p. 15; Despre pleonasm, p. 16; Petrolier, petrolifer, p. 17; Sărbători şi aniversări, p. 18; Ciocolată sau şocolată?, p. 19; A insinua, p. 20; Antevorbitor, p. 20; Caracter, p. 21; „Cestiuni" . . . familiare, p. 22; Permament, p. 24.

II. ŞI TOTUŞI ETIMOLOGIA ESTE INTERESANTĂ
1. *Prima şi a doua latină:* Patrimoniul păstrat, p. 26; Împrumuturi franceze şi latine literare, p. 31; „Cuvinte-perechi", p. 35.
2. *Sensuri schimbate:* Evoluţii „normale", p. 38; Evoluţii „stranii', p. 39; Calcuri lingvistice, p. 42.
3. *Cuvinte „bogate" şi cuvinte „sărace":* Sensuri multiple, p. 45; Cuvinte „concrete" şi cuvinte „abstracte", p. 50.
4. *Ortografie şi etimologie:* Sunt, p. 51; Ieşire, dar eu! p. 54; Îs, p. 55.
5. *Etimologie şi onomastică:* Cum te numeşti? p. 57; Dacă numele de locuri sînt interesante? p. 61; Nume şi prenume identice, p. 64.
6. *Etimologie populară:* Cuvinte buclucaşe, p. 66; Inventivitate continuă, p. 70.

Scanned with OKEN Scanner

III. CUVINTE DIALECTALE — CUVINTE ROMÂNEȘTI

IV. MORFOLOGIE ȘI ORTOGRAFIE

Ce ne trebuie și ce nu, p. 84; Adrese oficiale, p. 86; Același, p. 87; „Genitivul, bată-l vina!" p. 88; Inerție... ortografică, p. 90; Aceea și aceia, p. 91; Codrii... albaștri, p. 92; Nu fii nepoliticos, p. 93; Noi înșăși, p. 95; Clasa întîi, p. 97; Atare, p. 99; A înota, p. 101; A îndesa și a îndesi, p. 104; Creînd, p. 105.

V. „SINTAXA ÎȘI CERE DREPTURILE EI"

Clișee lingvistice, p. 109.

VI. ETICĂ ȘI LIMBAJ

Tovarăș, p. 122; Element, p. 125; Noi, p. 127; Dumneata, p. 131; Patriotic, p. 134; Tineret bovin, p. 136.

Bibliografie, p. 140.

Indice de cuvinte, p. 143.

Scanned with OKEN Scanner

În seria
STUDII DE LIMBĂ
ȘI STIL
au mai apărut

Alexandra Indrieș:
COROLA DE MINUNI
A LUMII
Olimpia Berca:
POETICI ROMÂNEȘTI
Marin Bucă, Ivan Evseev
PROBLEME DE SEMASIOLOGIE
G. I. Tohăneanu, T. Bulza
O SEAMĂ DE CUVINTE
ROMÂNEȘTI
V. Botiș, M. Vulișici Alexandrescu,
I. Comănescu
SINTAXA PROPOZIȚIEI
R. Sîrbu
ANTONIMIA LEXICALĂ
ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Lei 10,50

Scanned with OKEN Scanner